

iszatáj

1985. JÚN. * 39. ÉVF.

1985 JUN 0 7

6

rendel

Lajos,

Kurucz

Gyula

novellája; Gécz János, Pintér

Lajos, Szőcs Géza versei; T. Bíró

Zoltán Kölcsey-tanulmánya;

Fried István a magyar—cseh

irodalmi

kapcsola-

tokról

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: VÖRÖS LÁSZLÓ

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

85-1687 — Szegedi Nyomda — Felelős vezető: Dobó József igazgató

Szerkesztőség: Szeged, Tanácsköztársaság útja 10. — Táviratcím: Tiszatáj, Szeged, Sajtóház, Telefon: 12-670. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető a hírlapkézbesítő postahivataloknál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI Budapest, József nádor tér 1. sz. — 1900) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96 162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 16 forint. Előfizetési díj: negyedévre 48, fél évre 96, egy évre 192 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza.

ISSN 0133 1167

A szerkesztőség tagjai: Csatári Dániel, Mocsár Gábor, Olasz Sándor, Tóth Béla

Tartalom

XXXIX. ÉVFOLYAM, 6. SZÁM

1985. JÚNIUS

PINTÉR LAJOS versei: Istenhegyi dúduló, Körhinta	3
SZŐCS GÉZA versei: Látlak nyírfáid közt, karácsonykor, Fedetlen fővel a csigalépcsőn, Fekete-tón, egyedül	4
GRENDÉL LAJOS: Legutolsó ítélet (elbeszélés) ...	8
MEZEY KATALIN versei: Nyugodt jövő, Régi hibánk	24
OLÁH JÁNOS: Három szonett (vers)	25
GÉCZI JÁNOS: A mából (vers)	27
KURUCZ GYULA: Szeretve tisztelt (elbeszélés) ...	32

HAZAI TÜKÖR

TÓTH BÉLA: Tiszajárás (65.)	39
MOCSÁR GÁBOR: A tizedik ember (Horváth Dezső könyvéről)	44

TANULMÁNY

T. BÍRÓ ZOLTÁN: Kölcsön (Eszmei-politikai fejlődésrajz) I.	51
---	----

NÉZŐ

FRIED ISTVÁN: A cseh—magyar kapcsolatok jellegéhez	77
--	----

KRITIKA

GÖRÖMBEI ANDRÁS: Illyés Gyula: Csak igazat	84
MÁRKUS BÉLA: A csapda neve (Galgóczi Erzsé- bet: Vidravas)	87
GREZSA FERENC: Kiss Ferenc: „Fölrepülni rajban”	92
Szerkesztői asztal	96

ILLUSZTRÁCIÓ

Belizai Mária rajza a 7., 38., 76. és 96. oldalon

PINTÉR LAJOS

Istenhegyi dúdoló

Sétálok az Isten-hegyen, ma otthontalan,
ma istentelen. Hiszen eltűnők,
már azt hiszem,
csak szó leszek, szótári szó.
Felnőtt fiaimnak: emlékek házfalán kép,
arcukon földerengő ismerős mosoly.
Gyerekkarc: hiszen apjuk is gyerek volt még,
csak felnővelte hűség, felelősség.
Különös, hogy minden költő gyerek,
gyerekként ül mostohája,
az idő térdén.

Ahogy az istenhegyi lépcsőn lépdelek,
lassan dúdolni kezdem magamban:
nem látni a sok fától az erdőt,
nem látni a sok verstől a költőt,
nem látni a hírektől életed.

Valami vers-töredékre leltem,
ahogy léptem és befelé figyeltem.

Sétálok az Isten-hegyen, ma
otthontalan, ma istentelen.
A világtérképen látom
terrorizált, fölfegyverzett, új óvodátok,
én az ki fegyvertelen,
mégse a fegyverektől félek.

Lépj mögém halkán, puhán lépj,
mint egy macska, és vedd el
szinte lopva, versem
— ezt, amit éppen megtaláltam.

És te,
te lásd meg majd a sok fától az erdőt,

*és lásd meg majd a sok verstől a költőt,
és lásd meg majd a hírektől életünket.*

*Lépj mögém halkán, puhán lépj,
mint egy macska, és vedd el
szinte lopva, versem,*

*vedd el, tisztítsd meg,
légy rá büszke.*

Körhinta

*Elmúlik minden, ami lesz;
az lesz a jövőnk, ami volt.*

SZŐCS GÉZA

Látlak nyírfáid közt, karácsonykor

*Most szél fúj Monostor felől,
ott állsz a szél mögött,
elhoz a szél idáig
mint havas főkötőt:
sodorja is tovább
de azért úgy-ahogy
még fölismerhető,
elhoz, bár nem egészen.
Éppen csak sejthető:
ott állsz — vagy ottan álltál
a fehérbőrű fáknál,
mintha valamit néznél?
mintha valakit várnál.*

*Leszakadnak a priccsek az ibolyákban,
utolsó vacsorám epre még
ingujjban inog a vízmosásban:
de majd egy havas hajnalon
le kell érte hajlanom.*

*

*Éltem én másfajta fényben egykor.
Nélküled alszom egyre-másra,*

valakit valami, forgolódom,
éppen szemembe süt a páva,
tollát borzolja, így beszél:
FELÖLTÖD VÍZI ÖLTÖNYÖD,
KÍSÉRTET, AZ VAGY, LÁTOMÁS
A BEZÁRT USZODÁK MÖGÖTT.

KIS KENYERED MEGETTED
ÉS MEGITTAD TEÁD —
MÁSFAJTA FÉNYBEN ÉLTÉL.
KÉT NAP SÜTÖTT REÁD!

LEBONTOTT HÁZ A MÚLT,
REDÓNY LÓG ABLAKÁN.
KERESGÉLSZ BENNE; MIT?
EGY VASALÓT TALÁN.
DE TEHETSZ BÁRMIT.

ÜGYIS

AZ AZ ARC VISSZATÉR
MINT FELADÓ KEZÉHEZ
A NÉVTELEN LEVÉL.

Ennyi most elég mára.
Megittad kis teád —
így szól hozzám a páva,
leoltva önmagát.

*

Megzavarsz észrevétlenül
mint karórát a hegy mögül
az alvó, hűvös, mágneses,
hatalmas, hallgatag vasérc
mint történet egy főkötőről
újra meg újra visszatérsz
mint népmesék a fű alól
vagy fű alá a fű-lidérc.

Főkötő, főkötő,
meg sem tartható,
el sem veszthető.

Sündisznó-bandák, pávaszó,
téli és nyári névnapok
így telik el az életem
én vagyok s mégsem én vagyok.

Fedetlen fővel a csigalépcsőn

B. E.-nek

*Mindaz, amit mondtál egykor.
Vagy a ruha, amit hordtál.*

*Csöngetések. Suttogások.
Nem én voltam. Nem te voltál?*

*Nem telefon. Csak egy oltár.
Belső asztal, belső leltár.
Zsellér-asztal az esőben.
Fojtott beszéd. Csöngetések.*

*Ég egy lámpa
Saint-Simonnál.
És egy zsoltár, Szençzi Molnár.*

Feketetón, egyedül

*Feketetón a sáfár
nézi, hogy áll a vásár.*

Látja a tépett kiskacsát:

*Zsákba kötötték,
kötötték zsákba,
anyjához küldik
Lengyelországba.*

*A tó, a zsák, a császár!
a nő, a kém, a vásár!*

*Szőcs Géza, látom, itt van
s mellőle hol az asszony?*

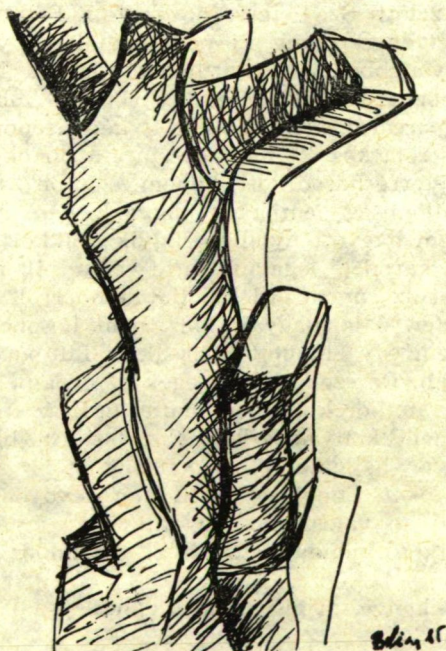
*Ez ő! ez ő! ez ő!
a vissza-visszatérő
Harckocsi G. Rezső.*

Akin jól áll a visszatérés sála,

ki folyton-folyvást hallja, szólongatják
Minnesotából, Minne-
apolisból

de őneki
bár foncsoros emlékezetében
megnézi magát Jeruzsálem

s fényeivel ott csattog fejében, mint az olló
az esti Minneapolis:
foga közül a föld beszél
mely eltakar és ápol is.



BELICZAI MÁRIA RAJZA

Legutolsó ítélet

Futballpályahosszra a lakóhelyemtől, két tömbház közé ékelődve, található a műszaki főiskola villamosmérnöki karának a diákotthona. A más-különbén nem túl forgalmas környéken, hajnaltól éjfélig, minden napszakban találkozom diákokkal, akik vagy a kollégium felől igyekeznek a főiskolára, vagy éppen a kollégiumba tartanak, vagy a kollégiummal szemközi parkosított terecske valamelyik padján ücsörögnek a kedvesükkal, kivált a kora esti órákban. Egy napon felfedeztem közöttük Sz. Péter hasonmását. Ennek ellenére eszemben sincs belekontárkodni a matematika vagy a filozófia tudományába, mert egyikben sem vagyok otthon. Csak nagyon halkan merem mondani: talán igaz a közhely, hogy semmi új nincs a nap alatt, vagy fellengzősebben: hogy bizonyos tér-idő rendszerben bizonyos események bekövetkezése előre látható, s ha nem, hát legalábbis előre kiszámítható. De lehet, hogy tévedek, Bárcsak úgy volna. Mert ha nem, nagyon rászorulunk mindnyájan az isteni irgalomra.

Sz. Péter, csakúgy, mint én, jócskán elmúlt már harmincéves. Egy időben a barátom volt, s ha még él (a feltevés, hogy egy jó ismerős vagy barát, aki több mint tíz éve nem ad életjelt magáról, meghalt — sosem irreális), szóval ha életben van még, bizonyára megváltozott a külseje: pocakot eresztett, a haja megritkult és talán őszül, az arca teltebb lett, a válla szélesebb, s a járása is bizonyára lassúbb és lomhább. A fiatalember, akit az utcán pillantottam meg, a tizenöt évvel ezelőtti Sz. Péterre hasonlított. Felbukkanása kísérteties-ségét fokozta, hogy Péter is (amíg ki nem rúgták) a villamosmérnöki kar hallgatója volt, és ugyanebben a diákotthonban lakott. Mielőtt a véletlenek kaján összjátékából merész következtetéseket vontam volna le, be kellett ismernem, hogy a Péter arcáról, alakjáról őrzött kép tizenöt év alatt megfakult az emlékezetemben, és róla készült fénykép sincs a birtokomban. Így a fiatalember talán nem is Péterre hasonlított, hanem az utolsó találkozásainkról őrzött emlékképre. A különbség nem lehet nagy, de nem árt tekintetbe venni.

A dolog sokáig nem hagyott nyugton. Egyik diákkori ismerősöm adjunktus a villamosmérnöki karon (ő legalább vitte valamire), fölkerestem, és megtudtam tőle egyet-mást az engem érdeklő fiatalemberről. Megtudtam például, hogy akárcsak Sz. Péter, ő is magyar. Igaz, nem Losoncra származik, mint egykori barátom, hanem egy eldugott bodrogi faluból, s nem Péter a keresztneve, hanem Zoltán. De ezek csekélységek az egésznek a súlyához képest. Adjunktus ismerősöm, amikor kettesben maradtunk az irodájában, s hogyan, hogyan nem, a kávé mellé konyak is került az asztalra, bizalmasan megszűgta, hogy mindegyik magyar hallgatóját számon tartja, és a lehetőségei szabta határokon belül segíti őket. Ennek a Pék Zoltán nevű hallgatójának azonban rosszul áll a szénája, nem valószínű, hogy átevickél a félév végi vizsgákon. Akaratlanul is a következő mondat csúszott ki a számon:

— Ez nagy baj.

Ismerősöm meghökkenve, mégis mohó kíváncsisággal nézett rám felemelt konyakospohara mögül.

— Olyan fontos neked, hogy a fiú ne bukjon meg?

— Talán fontos — feleltem.

— De hiszen fél órával ezelőtt azt sem tudtad még róla, hogy kicsoda.

— Ismered Sz. Pétert? — kérdeztem.

Nem emlékezett rá.

— Majd egyszer megmagyarázok mindent — mondtam. Jobb nem firtatni, hogy ismerősöm mit gondolhatott felőlem. Racionális mérnöki fejével bizonyára egy kicsit egzaltáltnak és bolondnak tartott. Hogy javítsak a helyzetemen, elmeséltem neki néhány jellemző epizódot egykori barátom viselt dolgaiból. Ő hümmögött, s csak a vállát rándította. Persze számomra is olyanok voltak már ezek a történetecskék, mint megannyi beszáradt seb. Megállapítottuk, hogy bár mintha csak tegnap lett volna, amikor megismerkedtünk, tizenöt év mégiscsak iszonyúan nagy idő.

Sz. Péter (szándékosan hallgatom el a vezetéknevét, elvégre nem kompromittálni akarom) volt az az illető az életemben, akiről egy bizonyos életkorban úgy véljük, hogy vele életre-halálra szövetkeztünk, s az ilyen szövetséget komolyan veszi az ember, amikor se életről, se halálról nincs még igazán mély tapasztalata. Pontosabban mondva: ő volt az egyik ilyen barátom. A szövetséget négyen kötöttük ugyanis, s ha nem beszéltünk is róla, mindnyájunk előtt nyilvánvaló volt, hogy egyformán gondolkodunk, sőt egymás gondolatait is kitaláljuk, sőt titkunk sincs egymás előtt, magától értetődik tehát, hogy a sors egymáshoz rendelt bennünket. Hármán főiskolára jártunk. Péter a műszaki főiskolára, Z. medikus volt, én pedig bölcsészhallgató. Társaságunk negyedik tagja, L., több évig bányában dolgozott, novellákat írt, majd újságíróként helyezkedett el az egyik központi hetilapnál, ahonnan, szerencséjére, hamarosan kiutálták. Mind a négyen magyarok voltunk, és vidékről származtunk. Volt úgy, hogy naponta találkoztunk, volt úgy, hogy két hétig se. Törzshelyünkön, az akkor még barátságos és közepesen előkelő Krym kávéházban a nap minden órájában tartózkodott valaki, akinek az asztalához oda lehetett ülni anélkül, hogy az illető tolakodásnak vette volna, s a pincérek fejből tudták, ki az, aki sört és ki, aki bort fogyaszt közülünk. L. kivételével mindnyájan nőtlenek voltunk még, de L-t is bizvást tekinthettük nőtlennek, mivel a felesége messze vidéken élt, s ha értesült is talán L. kicsapongásairól, nemigen bántódott miattuk. Különben is váltak. (Aztán mégsem váltak el, született egy fiuk, s L. hamarosan dobantott, hazaköltözött a szülővárosába, de ez egy másik történet.)

Barátságunk L. novelláinak az elemzése jegyében izmosodott. L. sohasem jött be a kávéházba úgy, hogy ne lett volna kézirat nála. Néha csak két-három gépelt oldal, máskor annyi sem, csupán egyetlen bekezdés. Mi rávetettük magunkat a kéziratára, és ízeire szedtük. Az irodalom mindnyájunkat érdekelt, s szerencsére nem csupán csehszlovákiai magyar írók regényeit olvastuk. L. nem írt rosszul, mégis csak nagyritkán szegődött mellé a szerencse. Legtöbb novelláját azzal a kifogással kapta vissza a lapoktól, hogy elvontak, és nem a valóságot tükrözik. Akkoriban (igaz, nem először) hűvös szelek fújtak a szerkesztőségek felől. A szerkesztőségi robotba belebölcsült elmék kiokoskodták, hogy nem igazán csehszlovákiai magyar író az, aki nem szövetkezeti parasztokról vagy ingázó munkásokról ír, és történetei nem csallóközi vagy gömöri faluban játszódnak. Ha valaki mégis megfelelt a kívánalmaknak, nem biztos, hogy olyannak ábrázolta a valóságot, amilyennek az a szerkesztőségi asztal mögül látszott. Az biztos, hogy L-től, aki évekig munkás volt, munkás témájú írásokat vártak, és úgy néztek rá, mint renegátra és utálatos sznobra, amikor az egyik szerkesztőségben elhencegett vele, hogy Thomas Mann, Babel

és Faulkner műveit olvassa szívesen. L. szerencsére nem tartozott a lobbanékony természetű szerzők közé; ha nem közölték, nem futkosott fűhöz-fához, nem ruházta meg sötét utcasarkon a szerkesztőket, és a párnája csücskét sem harapdálta tehetetlen dühében éjszaka, hanem csendben beült a Krymbe, odaadta nekünk az éppen visszautasított novelláját, s fapofával szitkozódott: minden szerkesztő vízfejű, hályogos szemű barom és naplopó. Mi aztán vagy megdicsértük az írásműveit, vagy nem. Inkább igen, mert ha alkalomadtán sok kifogást támasztottunk, a szemünk előtt tépte össze a kéziratot. Ám még ilyenkor sem haragudott ránk. Nem is haragudhatott, mert tisztában volt vele: egymás nélkül magányosabbak, zárkózottabbak és félénkebbek lennénk a csallóközi vagy gömöri magyar vidék felől nézve nagyváros Pozsonyban. Őszintének kellett lennünk egymáshoz, mert önbecsülésünk, és végső soron önbizalmunk alapja volt ez az őszinteség, s őszinték csak magyarul lehettünk. Szlovák társaságban többnyire nagyokat hallgattunk. Egyikünk sem beszélt anyanyelvi szinten szlovákul (L. a legkevesébé). Ha szlovákul voltunk kénytelenek megnyilatkozni, mindig maradt olyan érzés bennünk, mintha elhallgatnánk valami fontosat, pedig csak a szerényebb szókincsünk nem bizonyult eléggé hajlékonynak ahhoz, hogy mondanivalónkat pontosan és árnyaltan fogalmazzuk meg. Hamarosan kiderült, hogy barátságunk egy kicsit más, mint a mások barátsága; a barátságon túl érdekszövetség is. Nagyobb szükségünk volt egymásra, mint eleinte gondoltuk.

Négyünk közül Péter hívta ki először a sorsot. November vége volt, ragyogóan sütött a nap, tavaszias szél fújdogált a Duna felől, öröm volt élni. Aznap kora délután jöttünk össze a kávéházban, amikor a legkevesebb a vendég, s a kétórai váltás előtt a legkelletlenebbek a pincérek. Péter már délben beült, s mire külön-külön mindnyájan megérkeztünk, jócskán elázott. Amit sohasem tett, vodkával keverte a sört, s a szeme úgy állt tőle keresztbe, mint a négyzet egymást metsző átlói.

— Megtörtént! — kurjantotta, de alig forgott a nyelve. — Kirúgtak. Éljen a szabadság!

Tudtuk, hogy két vizsgája maradt dékáni terminusra, ő meg tudta, hogy egyiket sem fogja letenni, és nem is törte magát. Így legalább, vigasztalta Z., a másik vizsgáddal sincs gond. Péter bólintott. Zaklatott és bonyolult lelkivilágot hurcolászott, ki akarta rúgatni magát a főiskoláról, s most, hogy ez sikerült neki, nagyon le volt törve. Távozását a főiskoláról késő éjszakába nyúlóan ünnepeltük meg, még egy csajt is felszedtünk neki, aki eleinte hajlandónak mutatkozott megvigasztalni őt, de amikor látta, a fiú olyan részeg már, hogy hamarosan fáklyát lehet gyújtani a leheletéből, hirtelen eszébe jutott, hogy van neki egy beteg anyukája, és elfüstölt.

Péternek, aki évfolyamot sem ismételhetett, mert egyszer megismételte már, november 30-án kellett kiköltöznie a diákotthonból. November 29-én nem volt még se pénze, se állása, se lakása. November 30-án lakása volt már. Bizonyosra veszem, hogy egészen másképpen, talán kedvezőbbben alakul a sorsa, ha november 30-án összecsomagol, és hazautazik a jó édesanyukájához Losoncra. Persze az ilyen utólagos okoskodás annyit sem ér, mint egy seggrezés a jégen. Péter sohasem akart visszamenni Losoncra, s valójában nem is amiatt bánkódott, hogy kirúgták a főiskoláról, hanem hogy esetleg kénytelen lesz visszamenni az Isten háta mögé, és ott fog megöregedni. A kirúgását követő napokban reggeltől estig a városban kószált, s utóbb már inkább hasonlított bolyongó kísértetre, mint arra az éles eszű és ambíciózus haverra,

akinek ismertük. Reggeltől ivott, és nem volt maradása se köztünk, se másutt. Járt a kávéházakat és klubokat, régi ismerősökkel és cimborákkal futott össze, pénzt kért tőlük, aztán együtt ivott velük, mígnem november 29-én este a Bátya utcai sörözőben ráakadt az emberére, aki nemcsak szóban mutatkozott hajlandónak segíteni rajta, hanem valóban a hóna alá nyúlt. Ez egy Miloš nevű évfolyamtársa volt, az apja menő ügyvéd. Villájuk volt a Slavín alatt, s a fiú felajánlotta Péternek, hogy költözzön hozzájuk albérletbe. Péter szeméről azon nyomban felszállt a köd. Másnap már náluk vacsorázott, s Miloš apja néhány nap múlva beprotezsálta őt újságkihordónak. Szorult helyzetében úgy érezte, megütötte a főnyereményt.

Dicstelen távozása a főiskoláról egy darabig beszédtema volt még, aztán gyorsan elült körülötte a por. Nem ő volt az első és nem is az utolsó, aki egy-két éves vergődés után a sarokba vágta a szkriptumokat, és felcsapott szabad embernek. Néhány héttel később úgy beszélt már főiskolás múltjáról, mint gyerekkori botlásokról szokás beszélni, vagy mint amikor megmutatta egyszer az első szerelme fényképét, s rögtön hozzátette, gőze sincs, mit evett azon a csajon. Egyedül amiatt aggódott, hogy anyja kétségbe lesz esve, ha eljut hozzá kudarcának a híre. Losonc nincs a világ végén, ahhoz viszont elég messze van, hogy ideig-óráig el lehessen titkolni a balesetet. Péter nagy ívben került a losonci haverjait, igaz, nem volt itt sok belőlük, s azok is más főiskolára vagy egy másik karra jártak. Egyszer megkérdezte tőlünk, mitévő legyen, megírja-e anyjának az igazat, vagy pedig egy alkalmas pillanatban otthon, négy szemközt mondja-e meg neki. Mind a hárman az utóbbit javasoltuk. Péter gondterhelt arccal hallgatott, ő tudta, miért. Mindenesetre úgy tett, mintha megfogadná a tanácsunkat. Aztán eljött a karácsony, ő hazautazott Losoncra, és legközelebb csak az új évben találkoztunk.

— Na, hogy úszta meg? — kérdeztem.

Péter széttárta a karját, szerencsétlen ábrázata önmagáért beszélt.

— Nem volt szívem megmondani neki.

— Hülye vagy — mondta Z. — Előbb-utóbb úgyis megtudja.

— Nem ismeritek az anyámat.

Hát jó, nem ismerjük. Péter fél óráig csak anyjáról mesélt, hogy megértesse velünk, nem olyan könnyű megmondani az igazságot neki, mert valószínűleg halálosan megsebezné, s ő egyelőre képtelen vállalni a felelősséget a következményekért.

Rossz hangulatban váltunk el. A végén mindnyájan igazat adtunk neki, de aggódtunk érte. Az igazság óráját úgysem lehet a végtelenségig elodázní, s minél később szól az anyjának, annál rosszabb. Péter kilencéves kora óta félárvaként nevelkedett, apját, aki jómódú polgári családból származott, s a Horthy-rendszerben szerzett jogi diplomát, fiatalon elvitte valami csúnya betegség, testvérei nem voltak, s özvegy anyja sem ment újra férjhez, pedig kérője lett volna, nem is egy. Az asszony büszke volt és rátartí, amikor meghalt a férje, úgy érezte, az egész világ ráomlott, támasz nélkül kell összeszednie magát és feltápáskodni a porból. Rokonságuk a háborúban s a háborút követő kitelepítések és áttelepítések során szétszóródott a világban, egyik sógora Kanadába, a másik Svédországba disszidált, nővére Ausztráliában telepedett le, húga és a sógornője átkerült Magyarországra. Sógornője onnan ötvenhatban meglépett a bátyjához Kanadába, a húga pedig toloszékhez volt köte, és hosszú betegeskedés után fiatalon meghalt. Csak a szülei éltek sokáig, rájuk azonban nem számíthatott. Péter anyja mélyen átélte a család szétszórását, és gyakran emlegette a fia előtt. Olyan fátumot látott a család

dot sújtó megpróbáltatásokban, amellyel egyedül ő mert szembefordulni, s amelynek a beteljesülését, úgy érezte, egyedül ő lesz képes meggátolni. Ugyanakkor gyakran hangoztatta, hogy sorsában nincs egyedül, a szétszóródás és a vesszőfutása tulajdonképpen az egész itteni magyar polgárságnak osztályrésze. Ilyen a magyar sors, hajtogatta. A falun élő magyaroknak jobb, őket nehezebb megtörni, mert közelebb vannak a földhöz. A polgárságnak azonban több a vesztenivalója; több a vesztenivalója, ezért könnyebben megalkuszik, s könnyebb szívvel hagyja el a szülőföldjét. A műveltség mindig egy kicsit világpolgárrá tesz.

Péter ilyen pesszimista, kétségbeesett szellemben nőtt fel, s csodálta anyja akaraterejét és szívósságát. Anyja szilárdan meg volt győződve róla, hogy a családi végzet nemcsak visszafordítható, hanem arról is, hogy Péter lesz az, akivel a család régi híre és neve újra emelkedni kezd.

Mindebből, ahogy ezt elmondta nekünk, a vak is látta, hogy Péter fél az anyjától. A villamosmérnöki karra sem azért jelentkezett, mert hivatástudatot érzett, hanem mert oda, megfelelő számú jelentkező híján, aránylag könnyű bejutni. Anyjának az volt csak fontos, hogy felvegyék főiskolára, mindegy, hogy hová. Péter elpanaszolta, hogy valahányszor hazautazik szünidőre vagy akár csak egy hétvégére, anyja körbehordozza a városban, mint a véres kardot. Mintha csak azt mondta volna: ez az én bosszúm, engem eltaposhattatok, de a fiam különb és erősebb nálatok. Péter nem szívesen járt haza, otthon úgy érezte, elviselhetetlen nyomás nehezedik rá.

— Ha néhány napig otthon maradtam volna még, azt hiszem, begolyó-zom — mondta újév után a Krymben. — Kétszer is rászántam magam, hogy most megmondom neki az igazat. De anyámnak nem lehet megmondani az igazat. Egész idő alatt olyan rajongással csüngött rajtam, hogy szégyenemben azt hittem, elpusztulok. Neki sokkal fontosabb, hogy elvégezzem ezt a rohadt főiskolát, mint nekem. Neki ez az élete értelme.

De Péter legalább annyira tisztában volt vele, hogy tarthatatlan állapot ez, mint mi. Tisztában volt vele, hogy ha újra be nem adja a felvételi kérel-mét, legkésőbb októberben elviszik katonának. Márpedig ő nem akart többé a műszaki főiskolára járni. Arra viszont, hogy az egyetemre vagy más főisko-lára felvegyék, befolyásos ismerősök híján, halvány reménye sem lehetett. Tudta, hogy ha előbb nem, októberben mindenképpen kiderül a disznóság. Abból pedig katasztrófa lesz. De más probléma is volt. Most, hogy albérletbe költözött, megváltozott a címe, s ezt is meg kellett valahogy magyaráznia az anyjának. Karácsonykor nem merte megmondani, inkább levélben írta meg pár nappal azután, hogy a Krymben találkoztunk. Talán ő maga sem volt a tudatában, milyen ostoba lépést követett el. Ha csak azt írja, hogy a kollé-giumban nincs meg a nyugalma a tanuláshoz, s ezért albérletet vett ki, anyja bizonyára megértette volna. Péteren azonban akkorra úgy elhatalmasodott már a féltelme, hogy ha az anyjára gondolt, teljesen elvesztette a józan esztét. Úgy gondolta, anyja esetleges gyanakvásának csak valami egetverő hazugsággal veheti elejét. Reszketett a kezében a toll, amikor a végzetes mondatot leírta: „Meglépetésnek szántam, azért nem szóltam eddig róla, most azonban le me-rem írni már: valóra vált a legszebb álmom, lakást kaptam Pozsonyban.” Le-ragasztotta a borítékot, és várta, hogy körülötte meghasadnak a falak.

Anyja nem késlekedett a válasszal. El volt ragadtatva, szemé fényének nevezte őt, isteni kegyelmet és igazságszolgáltatást emlegetett, s jelezte, hogy

mihelyt kitavaszodik, meglátogatja őt Pozsonyban. Péter csak ekkor döbbsen rá, micsoda slamasztikába keveredett. Azonnal felelt anyja levelére, s kérve kérte, tavasszal ne jöjjön még, mert rengeteg dolga van, nincs ideje még mőziba se elmenni; nyáron ellenben jöhet, majd megírja, hogy pontosan mikor; a nyarat is Pozsonyban fogja tölteni, mert a legnehezebb vizsgáit szeptemberre halasztja, hogy legyen bőven ideje felkészülni rájuk. Ez azonban nem lehet akadály a annak, hogy két hétig együtt nyaraljanak. Biztosra veszi, hogy istenien fogják érezni magukat. Nemsokára beleegyező válasz érkezett Losoncról. Péter úgy érezte, egy hatalmas szikladarabot sikerült a pusztá két kezével megállítania a lejtőn. Tudta, hogy baromi nagy szerencséje volt. Anyjának fogalma sincs a pozsonyi lakásviszonyokról, s hacsak egy kicsit is tájékozottabb volna, nem vette volna be a maszlagot. De anyja már régen nem ezen a világon élt. Amióta megözevegyült, s különösen amióta szemlátomást öregedni kezdett, lassan elvesztette a valóságérzékét, elmart a környezetéből mindenkit, aki nem az ő szája íze szerint beszélt, szomszédaival összeveszett, s a két kezén megszámlálhatta, aki köszönt még neki a városban. Most, hogy nyugdíjba vonult, elhanyagolta magát, naphosszat otthon ült és ábrándozott, mint valami bakfislány. Péter, bár szerette, s talán még mindig csodálta egy kicsit, kénytelen volt belátni, kutya egy természete van, s másokat ezek után nemigen érdekli sorsának igazi tragikuma.

Abban az évben késett a tavasz, május elsején havas eső esett, Péter télkabátban nézte végig a felvonulást. Amikorra beköszöntöttek a melegebb napok, s pirosodni kezdett a cseresznye a villanegyed kertjeiben, arra eszmélt, hogy anyja látogatásának az időpontja veszedelmesen közeledik. Néha csaknem pánikba esett. Pedig a közelgő két hétnek minden részletét gondosan megtervezte, s majdnem biztos volt benne, hogy nem csúszhat hiba a számításaiba. Július közepén Miloš és szülei Jugoszláviába utaznak nyaralni kerek három hétre. Három hétig ő lesz a ház gazdája, ezt megbeszélték már. Miloš szülei abba is beleegyeztek, hogy erre az időre meghívja anyját, még sajnálták is, hogy nem ismerkedhetnek meg vele. Ő is úgy tett, mintha nagyon sajnálná. Adja át neki az üdvözlötünket, mondta Miloš apja. Átadom, boldogan átadom, ígérte. Aztán eljött július 14-ének napja, a villa tulajdonosa és családja kora reggel bevágták magukat a Skodájukba, és útra keltek. Péter segített nekik összecsomagolni, becsukta mögöttük a garázsajtót, s egészen addig ott maradt a kapuban, amíg az autó el nem tűnt az evangélikus kórház előtti kanyarban. Várta, hogy szikla essék le a szívéről. Ehelyett rosszullett környékezte, ha csak rágondolt, hogy holnapután megjön az anyja, s szinte biztos, hogy neki két hétig mindennap kötéláncot kell járnia majd.

Július 16-án reggel jó korán kiment az állomásra. Esőre állt az idő, hűvös szél fújt, s őt aggasztotta, hogy ha esni fog, kénytelenek lesznek otthon maradni egész nap vagy talán több napig is, s ennek csúnya következményei lehetnek. Amikor a hangosbeszélő jelentette, hogy megérkezett a kassai gyors, előredőlt a kijáratí folyosó mellvédjén, hogy jól lássa az aluljáró lépcsőin felfelé baktató embereket. Lent már ritkulni kezdett a tömeg, amikor végre megpillantotta az anyját. Ünneplőruha és valami lehetetlen kalap volt rajta, mintha az állomásról egyenesen a Nemzeti Színházba akarna hajtatni. Katonásan lépkedett felfelé, pedig két irdatlan koffert cipelt. Űristen, gondolta Péter, ez elhozta az egész ruhatárát.

— Anyuka! — szólította meg fentről.

Amikor anyja észrevette, rögtön elmosolyodott.

Összelelleztek, Péter megragadta a bőröndöket, és előreengedte anyját. Keresztülvágtak az állomásépület előtti téren, de Péter nem a villamosmegállók, hanem a taxiállomás felé telerelte anyját. Szemerklét az eső. Rossz ómen, gondolta.

— Csak nem akarsz taxiba ültetni? — méltatlankodott az anyja.

Péter elmagyarázta, hogy tömegközlekedési eszközökkel kissé körülményes megközelíteni a lakását. A villamosról át kellene szállni trolibuszra, majd a trolibusz végállomásától jó darabon gyalog kellene a hegyoldalba felkapaszkodni, s ez két ekkora bőrönddel nem éppen vasárnap délelőtti séta. Aztán az eső is eleredt. Harmadszor, de erről nem beszélt, meg akarta mutatni anyjának, van elég pénz nála ahhoz, hogy ne szenvedjen szükségét, amíg nála lakik.

— Hát jó — egyezett bele az anyja. — De én fizetem a taxit.

— Szó sem lehet róla.

Péter figyelmét nem kerülte el, anyjának mennyire imponál, hogy mégis taxival utaznak.

Amikor kiszálltak a ház előtt, újabb probléma merült fel. Anyja elképedve állt meg a keskeny úttest közepén, és összecsapta a kezét.

— Hová hoztál?

Péter tudta, hogy most kell nagyon erősnek lennie. Amilyen meggyőzően és határozottan csak tudta, úgy mondta:

— Hát haza. Hozzám.

Anyja összevonta a szemöldökét, s elővette azt a nézését, amitől Péter hátán mindig futkározni kezdett a hideg.

— Hazudsz!... Ez nem lehet igaz.

Péter karon fogta, a kapuhoz vezette, és mutatóujjával rábökött a postaládára.

— Olvasd el, kinek a neve van ide írva!

Anyja elővette kizitáskájából a szemüvegét, s olyan komolyan kezdte tanulmányozni a postaládát, mintha valami kiáltvány lett volna kifüggesztve oda. Péter úgy érezte, tizennégy napos együttlétük legkritikusabb pillanatai ezek. Ha most nem szegi a nyakát, megnyerte a játszmát. Anyja vakon bízott benne ugyan, de a gyanakvás és bizalmatlanság máskülönbén az alaptermészetéhez tartozott. A csengő gombján persze már csak a tulajdonos neve volt olvasható. Péter mégis abban bízott, hogy anyját meggyőzi a postaládára ragasztott cékula. Így is lett.

— Más név is van a postaládán — mondta, de már levette a szemüvegét.

— Hát persze — magyarázta Péter a legnyájasabb hangján. — Csak nem gondoltad, hogy az egész ház az enyém? Egy ügyvéd lakik még itt a családjával. Most nincsenek itthon, elutaztak nyaralni. A ház egyébként nem az enyém, se nem az övé, hanem az államé.

Hazudott, mint a vízfolyás, de a szeme sarkából látta, hogy anyja bólogat, s az a rémes nézés eltűnt a szeméből. Péter most már bátran előadhatta a valamelyik éjszaka kispekulált meséjét. Eszerint a villa tulajdonosa tavaly diszszidált, és fél évig üresen, lepecsételve állt utána a ház, az államé lett, majd az állam szétoztotta a pozsonyi ügyvéd és öközte. A ház nagyobbik fele az ügyvédé, de hát ők hárman vannak, két szoba pedig az övé. A konyha, a fürdőszoba és a vécé közös. Pozsonyban elég nagy a lakásínség, akárki nem jut

lakáshoz. Neki az volt a szerencséje, hogy egy rendelet értelmében tavalytól a műszaki főiskola is igényelhet lakást a nemzeti bizottságoknál, legjobb diákjai részére. Pozsonyban kevés a mérnök, a végzősöket pedig képtelenek lakáshoz juttatni. Az új rendelet lehetőséget teremt rá, hogy több diák maradjon a fővárosban, s ne valahol az ország másik felében próbáljon állás után nézni. Egyfajta garancia ez az államnak is, a főiskolának is. Így az állam is jól jár, meg ő is jól járt.

A taxisofőr közben bevitte a bőröndöket a házba, és letette az előszobában. Bizonyára elcsípett néhány szót a halandzsájából, de nem szólt közbe. Péter remélte, hogy nem ért magyarul. Mindenesetre busás borraivalót adott neki, amint az bizonyára szokás ezen a környéken.

— Na és a kert kié? — kérdezte az anyja.

— A kert közös — vágta rá.

Hiba volt.

— Közös?!

Anyja újra elővette az előbbi szigorú nézését, s Péter legszívesebben elharapta volna a nyelvét.

— Egy keskenyebb parcella az enyém belőle, a többi az ügyvédé.

Így már rendben volt a dolog. Anyja azonban még mindig tartogatott a számára egy kellemetlen kérdést.

— Remélem, nem keveredtél bele valami piszkos ügybe?

Péter végre dühös lehetett.

— De anyukám?!

Ezzel aztán lekerült a téma a napirendről.

Nehezen indult a nap, s a folytatás sem ígérkezett könnyebbnek. Péter körbevezette anyját a házban; először a konyhát, a fürdőszobát és a vécét mutatta meg, majd bevezette a szobájába, amely tágas is volt, világos is volt, anyja igazán elégedett lehetett vele. Gyorsan elmondta, hogy a bútorokat a régi tulajdonos hagyta itt, s azok órá szálltak, amikor a lakást megkapta. Anyja szemlátomást elégedett volt a hallottakkal. Ezután megmutatta neki a „másik szobáját”, amely az északi oldalra nézett ugyan, s ezért nem kapott napfényt, de szintén elég tágas volt. Milošek ott szállásolták el a vendégeiket, s mivel nagy vendégjárás sosem volt náluk, a szoba sem volt rendetlen. Miloš apja egyébként is ezt a szobát ajánlotta, mint ahol az anyját elhelyezheti. Péter előző nap délután kiszellőztetett és letörölte a port, úgyhogy a szoba ragyogott, mint a legelőkelőbb hotelszobák, s anyja most már valósággal el volt bűvölve. Péter érezte, ahogy a nyomás a szíve táján leenged lassan, mint egy felfúj gumifömlő, amelyből kihúzták a dugót. A háza meg van mentve, gondolta. Körülményeskedő elmélkedésbe kezdett, hogy úgymond nem valami fényűző lakás ez, de indulásnak megfelel, aztán ha majd megnősül, úgyis nagyobbra cseréli. Csak nincs valami nő, kérdezte az anyja, s megint elővette a csúnyábbik nézését. Péter megnyugtatta, hogy jár ugyan egy lánnyal, de nem komoly a dolog. Anyjának azonban így sem volt ínyére. Csak nehogy a tanulás rovására menjen, sopánkodott. A tanulás szót hallva, Péter megbor-zongott, mintha Yeti, a havasi ember kopogtatott volna a konyhaajtón. Meg-mutathatom az ügyvédék lakását is, mondta, nagyon jól kijövök velük, szinte mintha testvérek volnánk. Anyja azonban nem volt kíváncsi az ügyvédék lakására. Talán a testvér szó ingerelte; nagy bánata volt, hogy nincs több gye-reke, néha még sírni is képes volt miatta. De lehet, hogy az nem tetszett neki,

Péteren kívül mások is laknak a házban. Sosem lehetett előre tudni, anyja mikor és miért sértődik meg.

— Szóval te vagy a legjobb diák a főiskolán — mondta váratlanul.

— Az egyik legjobb diák — javította ki Péter.

— Megnézhetném az indexedet?

Az lehetetlen, mondta Péter, s maga is csodálkozott, milyen nyugodt és magabiztos. (Kezdett belejönni a hazudozásba, és kezdte élvezni a veszélyes játékot.) Az indexet június végén le kellett adnia a tanulmányi osztályon, és csak szeptemberben kapja vissza. Anyja nem követelődött tovább. Mintha elkedvetlenedett volna, s hirtelen valami mélységesen szomorú, már-már fájdalmas kifejezés jelent meg az arcán.

— Le kell dölnöm egy kicsit — mondta. — Megviselt az éjszakai utazás. És nem is vagyok teljesen egészséges.

Péter lélegzetvételenyi időhöz jutott. Anyja fél kettőig aludt, az ajtókat nyitva hagyta, s ő hallotta, ahogy álmában beszél, máskor pedig a fogát csikorgatja.

Péter egész délelőtt a szobájában ücsörgött, és újra meg újra átgondolta a helyzetet. Mindannyiszor arra a következtetésre jutott, hogy a legnehezebbjén túlvan, sikerült elaltatnia anyja minden gyanúját, a folytatás talán könnyebb lesz. Ámbár két hét így is nagy idő. Két hét alatt sok minden közbejöhethet. Egy pillanatra újra érezte a nyomást a mellében. Közben egyre jobban megeredt az eső, tíz óra és tízenegy között olyan vigasztalanul esett, hogy már beletörődött, a mai napon otthon fognak kuksolni. Délben mégis ritkulni kezdtek a felhők, s fél kettőkor már ragyogóan sütött a nap.

Anyja is jókedvvel ébredt, megmosakodott, aztán gyalog bementek a városba. A Savoyban ebédelt meg, s egy korsó sört anyja is engedélyezett magának. Ebéd után az óvárosban sétáltak, felmentek a várba, s anyja elgyönyörködött a város panorámájában, alattuk a Dunával; a folyam acélkék páncélján osztrák uszály araszolt a Kis-Kárpátok kapuja felé; amerre a Nap is nyugodni készült. A várból a hegygerincen haladva, nagy ívben megkerülték a villanegyedet, s alkonyattájt értek haza. Meghitt beszélgetésbe merülve léptek be az udvarba, s Péter úgy érezte, anyja még egyszer sem engedte el magát így a társaságában; egész délután érzelmes volt, s nem tudta vagy nem is akarta visszaparancsolni az emlékeit, amelyek mintha valami hűvös, mély kútból buzogtak volna elő. Otthon jutott eszükbe, hogy elfelejtettek vacsorávalót venni. A hűtőszekrényben azonban találtak tojást, s anyja összeütött belőlük rántottát. Péter megbontotta a vodkásüveget, amelyet külön erre az alkalomra vett az előző napon. Anyja tréfálkozott:

— Le akarsz itatni?

Vacsora után újra beszélgettek, de ez a beszélgetésük nem volt már olyan önfeledt, mint a délutáni. Anyjának fergeteges jókedve kerekedett, s Péter meghökkenésére, jócskán a pohár fenekére nézett. Nem ismert rá anyjára. Anyja azelőtt nem ivott, az iszákosokat gyűlölte, s őt is a sárga földig lehordta, valahányszor megérezte lehetetlen az alkoholszagot. Az este folyamán egyszer tapintatosan meg is kérdezte anyjától:

— Nem fog megártani?

Anyja leintette.

— Egyszer megengedhetem magamnak.

Hangosan beszélt, olyan hangosan, hogy az kezdte bántani Péter fülét.

Anyja mindig kimért és szigorú volt, egy kicsit kevély, mindenestre adott a tartására, illetve, amit annak vélt. Pétert mérhetetlenül zavarta, hogy ismeretlen oldaláról kénytelen megismerni anyját, mint aki azt álmondja, hogy az utcájában összecserélték a házakat, s bár tudja, hogy jó irányban halad, sehogy sem tud hazatalálni. Ha más asszony iszik ennyit és lármáz, eszébe sem jut megbotránkozni. Anyját azonban nem ilyennek ismerte, és egész közönségesnek találta most.

— Mért nem veszel televíziót magadnak? — kérdezte anyja többször is az este.

— Miből?

— Majd én veszek neked — mondta.

— Miből?

— Bízd csak rám — felelte az anyja.

A következő napok nem voltak már ilyen zűrzavarosak. Anyja, de Péter maga is azon volt, hogy kialakítsák együttlétük napirendjét vagy inkább menetrendjét, különben szétfolyt volna az idő, s Péter gyűlölte az olyan állapotot, amikor a véletlen dönti el, hogy mit fog tenni a következő órában. Ezt a módszerességet az anyjától örökölte. Kilelte a hideg, ha improvizálni kényszerült. Amikor hiányzott a határozott elképzelés belőle, hogy a nap hátralevő részében, vagy akár a következő napokban mivel kellene foglalkoznia, úgy érezte, hajótörötként hanykolódik a végtelen tengeren. Ilyenkor hajlamos volt kétségbeesni, és legszívesebben segítségért kiáltott volna. A biztonságérzet hiányától jobban kikészült, mintha valamilyen rettenetes bűnéről kellett volna számot adni a bíróság előtt. Neurotikusnak tartotta magát, mert üres perceiben nem tudott szabadulni az érzéstől, hogy valami sebes áramlat ragadja magával, s le sem teszi előbb, csak a halál kapujában.

Kéthetes együttlétük napirendjével anyja rukkolt ki másnap reggel, s olyan ellentmondást nem tűrő hangon diktálta feltételeit, hogy Péter készséggel beleegyezett minden óhajába. Anyja ragaszkodott hozzá, hogy mindennap főzzön, s jó korán felkelt bevásárolni. Ebéd után pihentek két órát, aztán bementek a városba; Péternek meg kellett ígérnie, hogy megismerteti vele Pozsony nevezetességeit, este pedig beülnek egy moziba, vagy hazajönnek, és az ügyvédéknél a tévét nézik. Minden este hideg vacsora lesz, és anyja nem bánja, ha vacsora után megisznak egy hétdecis üveg fehér bort. Péter szerette volna megjegyezni, hogy ilyen kötött program mellett hamarosan egymás idegeire mennek majd. De meggondolta magát. Az adott helyzetben kevésbé tűnt fel kockázatosnak kötöttségeket vállalni, mint akár egyetlen órát is rábízni a véletlen szeszélyeire. Két hetet kibírok, ha patás ördögök fognak ugrálni a hátamon, akkor is, gondolta.

Anyja minden reggel korán felverte, megreggeliztette, aztán szinte elzavarta a háztól. Úgy látszik, neki is szüksége volt arra az egy-két óra magányra, amely után annál intenzívebben kívánja az ember, hogy szólhasson valakihez. Péter nem tudott mit kezdeni a délelőttökkel. Csak lődörgött a városban és unatkozott, telelta magát sörrel és cigarettázott. Anyjának azt hazudta, hogy beült a műszaki főiskola könyvtárába és tanult. Barátainak és ivócimboráinak a többsége valahol vidéken vagy külföldön süttette a hasát. Nyár volt, és ő kétségbeesett a gondolatra, hogy ilyen rohadt nyara sosem volt még. Eltökélte, hogy ha megússza ezt a néhány napot, utána rögtön átmegy Magyarországra, s vagy Pesten, vagy a Balatonnál megpróbálja elfelej-

teni minden gondját. Úgy érezte, ráfér nagyon a búfelejtés. Októberben berukkol, s ha erre a napra gondolt, szinte a csontjaiban érezte a reménytelenséget. Egyszer-kétszer az is megfordult a fejében, elutazása előtt egy nappal meg kellene mondania anyjának az igazat. De belátta, túl messzire ment ahhoz, hogy az igazság bevallásával ne okozzon katasztrofális megrendülést anyjában. Kilátástalannak ítélte helyzetét, mint akinek az imént verték rá kezére lábára a vasat.

A délutáni séta órái mentesek voltak efféle gondoktól. Péter szégyenkezve ismerte be, hogy miközben e város lakójának adja ki magát, jóformán alig tud valamit Pozsony múltjáról. Elvitte anyját a dómba és a várba, megmutatott neki néhány házat az óvárosban. Megtekintették a múzeumokat. Anyja nem is titkolta el csalódottságát.

— Na, te sem ismered jobban Pozsonyt, mint én. Vehettem volna inkább egy útikalauzt.

— Ne haragudj — szabadkozott Péter —, igazán nem érek rá a múlttal foglalkozni. Más dolgom is van.

Anyjának nem tetszetek a szavai.

— Helytelenül gondolkodsz. Ismerni kell a múltat. Te még gyerek voltál, nem tudhatod, milyen hihetetlenül mélyre zuhantunk.

— Lehet — mondta Péter. — De ne felejtse el, hogy bár te szültél, az én életem mégsem a te életed.

Ez volt az első szóváltás közöttük, amely beárnyékolta nyaralásuk idilljét. Péter ezután kínosan ügyelt rá, hogy több ilyen szóváltás ne mérgezze a légkört. Hajlandó volt a végsőig türelmes és megértő lenni, mert állandóan az járt a fejében, hogy ez a legkevesebb, amivel tartozik az anyjának. Márpedig anyja gyakran próbára tette a türelmét. Úgy viselkedett, mintha egyenesen Péter lelki üdvéért kellene megvívnia sárkányokkal, gonosz szellemekkel és más földöntúli hatalmakkal. Nekünk az egész múltunkat ismernünk kell, hajtogatta, s nemcsak ismernünk kell, hanem el is kell fogadnunk a bűneinkkel és kudarcainkkal együtt, még ha ez utóbbi fájdalommal jár is. Különben menthetetlenül szétszóródunk. Péter, egyetértése jeléül, mélyen bólogatott, s miközben általánosságban egyetértett anyjával, arra gondolt, hogy aminek az ismeretét anyja olyan következetesen számon kéri rajta, mit sem segít az ő égető problémáin. Kívülről fújhatja Kossuth összes beszédét, azért még nem veszik vissza a főiskolára, s amikor majd a postás a behívóját kézbesíti, nem fogja megkérdezni tőle, tudja-e, hol volt a nagysallói csata. Ilyen érdekért lakást sem kap hamarébb, s a nők sem fognak azon nyomban lefeküdni neki. Néha szerette volna anyja szemébe vágni, hogy szemérmetlenül önzőnek tartja, mert nincs füle meghallani az ő valódi problémáit.

De ezt sem tehetette. Még az első hét végén történt, hogy kimentek Vaskutacsára, s anyja az erdőben hirtelen rosszul lett. A hasát fájdtotta, és úgy kiverte a veríték, hogy hátán csurom vizes lett a trikó. Kénytelenek voltak leülni az avarba. A roham másfél óráig tartott. Anyja nyöszörgött, s az ajkát harapálta.

— Ide figyelj! — mondta később, amikor már hazafelé tartottak. — Lehet, hogy nagyon komolyan beteg vagyok.

— Orvoshoz kellene fordulnod.

— Már voltam orvosnál. Lehet, hogy daganat van a hasamban.

— És ezt csak így mondod? — rémült meg Péter.

— Lehet, hogy rosszindulatú az a daganat.

Péter iszonyúan megijedt. Ugyanakkor eggyel több oknak és bizonyos értelemben felmentésnek érezte, hogy főiskolás múltjának siralmas végéről mélyen hallgasson előtte. Anyja bejelentésével minden véglegesen és reménytelenül összekuszálódott, s ő tudta, nincs az a mindenható atyáisten, aki ezt a gubancot kicsomózhatná. Minden önbizalma és reménye füstté vált, s olykor már szinte kívánta, hogy teljesejék be a sorsa.

Az pedig majdnem bekövetkezett. Egyik délután a Krymben kávéztak, amikor az asztalukhoz ült Péter egyik volt évfolyamtársa. A dolog olyan váratlanul történt, hogy mire Péter felocsúdott, a fiú már be is mutatkozott az anyjának. Örültség volt ide jönni, de anyja felszította. Látni akarta a helyet, amelyet Péter többször is emlegetett a leveleiben, s ahol „azokkal a magyar fiúkkal” találkozni szokott. Péter úgy gondolta, üsse kő, ide a műszaki főiskola hallgatói ritkán tolják be képüket, egyébként is nyár van, a nem pozsonyiak otthon vannak, pozsonyi ismerősei pedig ilyen időben strandolni mennek, nem kávéházba. A fiú tíz percig sem maradt velük, de még ez a kevés idő is embertelenül hosszúnak tetszett. Anyja a tanulmányai felől faggatta a fiút, s mindenféle haszontalan tanácsokat osztogatott, mialatt ő tükön ült. Szerencsére anyja úgy belefeledkezett a mondókájába, hogy szóhoz sem engedte jutni a fiút, aki eleinte udvariasan mosolyogva válaszolgatott még neki, de aztán elkomorult az arca, és amikor már unta az egyoldalú beszélgetést, sietve elköszönt. Péter látta, hogy a kávéház hátsó traktusába megy, ahol egy csinos szőke baba várakozik rá. Ez is jó tanuló, kérdezte az anyja. Igen, mondta Péter, nálunk mindenki jó tanuló, mert aki rossz tanuló, annak ellátják a baját. Irtó dühös volt, felhajtotta a kávéját, és iszkolt kifelé.

Mindent egybevetve a két hétből tizenegy nap úgy telt el, mintha az a bizonyos anygalka, aki átkísérte Pétert a keskeny pallón, különös gonddal vigyázott volna az épségére. A tizenkettedik napon azonban vagy bogár repült a szemébe, vagy pedig ráeszmélt, hogy védenca vétkezik a tízparancsolat egyik fölöttébb fontos paragrafusa ellen, s hirtelen elfutotta a méreg. Megzizegettette a szárnyát, és felemelkedett a magasba.

„Ess a vízbe!” — motyogta fentről.

S még ki sem mondta, már hallani lehetett a csobbanást.

A tizenkettedik napon elmaradt a délutáni csavargás. Délben anyja megint rosszul érezte magát, s mire a rosszulléte elmúlt, szörnyű vihar kerekedett, sűrű esőfűgönyt bocsátva a városra. Nem tehettek egyebet, várták, hogy a zivatar elmúlik. De az csak elcsendesedett, az eső nem szűnt. A vége az lett, hogy mind a ketten átaludták a délutánt. Anyja ébredt fel előbb, teát főzött a vacsorához, amikor Péter még csak nyitogatta a szemét.

Vacsora után Péter szobájában ültek le. Már sötétedett, az ablak alatt az esőcsatorna rendületlenül köpködté a vizet, anyja azonban kérte, hogy ne gyűjtsanak lámpát. Arról beszélgettek, hogy anyja holnapután hazautazik. Gyere velem haza, legalább néhány napra, kérlelte Pétert. Péter sajnálkozott, hogy nem mehet, tanulnia kell. Azt mégsem mondhatta, hogy letelik a szabadsága, és munkába kell állnia. Jól van, megértem, mondta anyja, és egy pillanatra átment a másik szobába. Amikor visszajött, a pénztárcáját tartotta a kezében.

— Szeretném, ha elfogadnál tőlem egy kis pénzt. Ezúttal többet, mint máskor.

Azzal benyúlt a pénztárcája egyik titkos rekeszébe, és leszámolt az asztalra háromezer koronát.

— Remélem, szeptemberig kitart — mondta.

Péter megszámlolta a pénzt, legyezőszerűen szétterítette a markában, és nem tudta, mit mondjon.

— Kiraboltál egy bankot? — kérdezte végül, és nevetett.

Anyja azonban nem nevetett vele, hanem megkeményedtek a vonásai, s megremegett az ajka. Péter kitalálta, miféle érzelmek dúlnak benne, s hogy feloldja a helyzet feszültségét, szeretett volna elsütni valami jópofa viccet. De nem jutott eszébe egy vicc sem.

— Ülünk le — mondta anyja végül. — Mondanom kell neked valamit.

Leültek a diványra, olyan szorosan egymáshoz, hogy Péter hallotta, ahogy anyja a levegőt veszi. Mélyen lélegzett, mint amikor nagyon gyorsan ver az ember szíve, mert alig tud uralkodni az érzelmein.

— Kitaláltam valamit — mondta az anyja halkan —, de nem tudom, tetszeni fog-e neked. Felnőtt vagy, tudom, nincs már jogom beavatkozni az életedbe. A múltkor igazad volt: a te életed a te életed, nem az enyém. És telkedni sem akarok. Mégis úgy döntöttem, ide fogok költözni hozzád.

— Ide?

— Igen — mondta az anyja. — Tudom, önző vagyok. De az anyád vagyok, ne felejtse. Amióta apád meghalt, csak te vagy fontos nekem. Minden erőmmel azon voltam, hogy felneveljelek, és segísek egzisztenciát teremteni neked. Boldog vagyok, hogy ez sikerült. Egy rettenetesen mély gödörből kikapaszkodtunk ki, de kikapaszkodtunk. Ráment az egész életem, de nem bánom. Fő, hogy abból a gödörből kint vagyunk... És most meg fogok halni. Nem tréfáltam a múltkor. Halálosan beteg vagyok. Azért költözöm hozzád, mert szeretném, ha mellettem lennél az utolsó óráimban. Nem leszek sokáig a terhedre. Egy évem van hátra, vagy talán annyi sem.

Anyja nem bírta tovább a feszültséget, sírva fakadt.

— Az én küldetésem befejeződött ezen a világon.

Péter a cigarettája után nyúlt, de izgalomában lesodorta a csomagot a kisasztalról, s tartalma szétszóródott a szőnyegen. Mint valami lassított filmen, úgy mozgott a keze, amint szedte össze a cigarettát, s közben szélsébesen dolgozott az agya. De végül is csak ennyit tudott kinyögni:

— Nem költözhetsz hozzám. Lehetetlen.

Még mindig a szőnyegen guggolt, felülről hallotta anyja hangját, mintha az máris a túlvilágról érkezne hozzá.

— Nem dobhatsz ki. — Ezt mondta az anyja.

— Nem doblak ki — felelte ő. — Csak az igazat mondom. Azt, hogy nem költözhetsz hozzám.

— Nem akarlak zsarolni — mondta ekkor az anyja —, de nincs más választásom. Még nem mondtam el mindent. Kevés időm van hátra, és ez az utolsó kívánságom téled. Éppen ezért biztosra akartam menni... Eladtam a házunkat. Az új tulajdonos szeptember elején beköltözik. Nekem ott semmi keresnivalóm sincs többé.

Péter előtt egy csapásra világossá vált, hogy el van veszve.

— Anyuka!... — nyöszörögte. — Mit tettél?

Anyja néma maradt, ő pedig elkezdett fel-alá járkálni a szobában, s érezte, ahogy a düh, a kilátástalan helyzet felett érzett kétségbeesés eloldja

indulatain a kötőféket. Kiment a konyhába, törni-zúzni támadt kedve. Földhöz vagdosta a lábasokat és fődőket, mint valami hisztériás asszony, aki unja már, hogy a férje örökké részeg.

Magánkívül volt, amikor visszatért a szobába. Anyja mereven, rezzenéstelen arccal ült a díványon, mint a megcsalatottság eleven szobra. Péter most már ordított.

— Hát ide figyelj! Nagyon rosszul tetted, amit tettél. De úgy kell neked! Mért nem beszélted meg velem?

Anyja nem mozdult.

— Tudd meg, hogy fél éve hazudok neked! A főiskoláról kirúgtak, mert nem tanultam. Egy senki vagyok. Ezt akartad hallani?

Anyja nem felelt.

— Egyáltalán nem bánom, hogy egy senki vagyok. A lakás sem az enyém. Albérlő vagyok itt. Megint csak egy senki... Nemsokára elvisznek katonának, és utánam a vízőzön, vagy a tűzeső, vagy mit tudom én, mi. Pusztuljon el velem együtt minden. Ezt kívánom...

Anyjának valahonnan mélyről és nagyon messziről jött a hangja.

— Meg akarsz ölni?

— Meg. Mért zsarnok vagy.

— Mért beszélsz így velem?

— Hazudtam. Jó. Vagyis nem jó. De te kényszerítettél rá. Mert félted tőled. Amióta az eszemet tudom, mindig félted tőled. Mindig azt éreztem, hogy erősebb vagy nálam. De ennek mától vége. Nem érdekel, hogy mit gondolsz rólam... Az érdekel, hogy nem vagyok sehol sem. Az érdekel, hogy nincs értelme az életnek... Elválnak az útjaink egyszer s mindenkorra.

Anyja felkelt a díványról, elhaladt mellette, úgy, hogy rá sem nézett. Azt mondta a másik szobából:

— Az utolsó ítélet napján nehéz lesz elszámolnod ezekkel a szavakkal.

Péter azonban nem hitt se utolsó ítéletben, se feltámadásban, csupán annyit fogott fel a helyzetből, hogy vége a lidércnyomásnak.

— Nem lesz több utolsó ítélet — kiabálta. — Ma mindent megbeszélünk. Tíz perc alatt többet, mint húsz év alatt összesen.

Péter anyja még az éjféli gyorssal elutazott. Mivel nemrég mindketten az utolsó ítéletet emlegették, nem volt értelme, hogy ezután szóljanak egymáshoz. Péter Miloš apjának a dolgozószobájából felhívta a taxiállomást, és anyja megengedte neki, hogy segítsen lecipelni a bőröndöket az utcára. Az állomáson beültek a váróterembe, s nem mozdultak onnan ki egyetlen percre sem. Rengeteg idejük volt még éjfélig, de ahogy a föld nem hasadt meg a talpuk alatt és tűzeső sem esett, úgy az idő sem állt meg, hanem egyszer mégis eljött az indulásnak mindkettejük számára megváltást hozó órája. Péter imádkozott, nehogy anyja rosszul legyen, és jól imádkozott. Mielőtt anyja felszállt volna a vonatra, Péter megpróbálta átölelni és megcsókolni, de engesztelő mozdulatára anyja felelete az volt, hogy eltaszította magától.

Ezután a felejtés napjai következtek volna. Péter elhatározta, hogy nem áll munkába, hanem szeptember végéig beosztja az anyjától kapott pénzt. Mindjárt másnap délelőtt kiváltott forintot a bankban, és a rákövetkező napon felült a pesti vonatra. Tíz napot töltött Magyarországon. Nem hagyott maga után se szóbeli, se írásos üzenetet. Pontosan ezt akarta: úgy eltűnni, mintha a föld nyelte volna el. Amikor visszajött, Milošek is otthon voltak

már. Nem fogadták lelkesen, hanem inkább furcsán néztek rá. Még le sem rakta a csomagjait, amikor Miloš apja a kezébe nyomott egy táviratot. A táviratot losonci szomszédjuk adta fel, s az állt benne, hogy anyja öngyilkos lett és meghalt. Péter egy szót sem szólt, hanem csak kifordult az ajtón, s ugyanarra az éjjél előtt induló vonatra szállt, amely az anyját vitte haza utolsó útjára két héttel korábban. Zólyomban kiszállt, a váróteremben megvárta a reggelt, majd egész nap a városban lődörgött. Csak késő este utazott tovább. Éjszaka érkezett haza, nem akarta, hogy bárki meglássa. Az állomásról egyenesen a temetőbe ment, hogy megkeresse anyja sírját. Mert anyját természetesen eltemették az ő részvétele nélkül is. Felkutatni nem tudták őt, nem várhatták meg, amíg megkerül; nyár közepe volt és kánikula. Természetesen az apja mellé temették. A temetőből először hazaindult, de útközben eszébe jutott, hogy az új tulajdonos talán beköltözött már. Ezért kiment újra az állomásra, és felszállt az első Zólyom felé induló személyvonatra. Halálosan kimerült volt, meg akart halni.

Mi, a legjobb barátai, minderről csak szeptemberben értesültünk. Próbáltuk vigasztalni őt, nem sok sikerrel. Péter mindennap részegre itta magát, de megvolt nekünk is a magunk baja. L. éppen otthagyta az állását, Z. meg én vizsgákra készültünk. Aztán eljött október elseje, Péter bevonult katonának. Nem sejtettük, hogy utoljára látjuk őt. Leveleinkre nem válaszolt, s csak pár év múlva tudtam meg, hogy miután leszerelt, Magyarországon telepedett le, pontosabban mondva: oda nősült. De a címét egyikünknek sem sikerült megszereznie. L-lel és Z-vel már csak nagy ritkán találkoztam, de olyankor mindig emlegettük az ő nevét is. L. egyszer megállapította, hogy véleménye szerint, aki innen Magyarországra költözik, azoknak a legtöbbje a múltja elől menekül. Egyetértettünk vele, bár lehet, hogy egyáltalán nem így van.

Nos, ennyi mindenről kellett volna adjunktus ismerősömnök beszélnem, s amikor legközelebb találkoztunk, el is mondtam neki ezt a történetet. Meghallgatott, de nem volt sok hozzáfűznivalója.

— Érdekes történet. — Ennyit mondott csak.

Pukkadj meg, gondoltam, amilyen melák pasas vagy, nem is várhatok tőled mást. De hát igazán nem haragudhattam rá emiatt.

Péter hasonmását azonban titokban lefényképeztem egyszer az utcán. Nem tudom, jogom van-e az ilyesmihez... Bizonyára nem követtem el vele törvénybe ütköző cselekedetet, hiszen a fényképet nem állt szándékomban felhasználni. A kérdés inkább morális szempontból érdekelt. Megismerkedni sem óhajtottam vele, nem lett volna semmi értelme. Régóta meg vagyok győződve róla, hogy ha egy eseménynek be kell következnie, akkor nincs az a buzgalom és igyekezet, nincs az a jó szándék, amely meg tudná akadályozni, hogy bekövetkezzék.

Amióta szétszóródtunk az országban, L. és Z. barátommal egyszer egy évben szoktam találkozni, éspedig azon az országos amatőr művészeti fesztiválon, amelyre mind a hárman elmegyünk. Nem hivatalosan, hanem csupán mint nézők. Így volt ez nemrég is.

Egyik este, amikor zúgott már a fejünk a sok előadástól, betértünk vacsorázni a fesztivált rendező városka legnépszerűbb borozójába. Éppen csak befértünk, már gombostűt sem lehetett volna elejteni, olyan sokan voltak. A fesztivál hivatalos és nem hivatalos résztvevőin kívül ott nyüzsgött a városka minden vagánya és kurvája, s hogy a hangzavar teljes legyen, a sarok-

ban cigányzenekar muzsikált. Ebben csak az a jó, hogy mindenki kénytelen tőle telhetően tömören és valószínűleg fogalmazni, mert nem biztos, hogy a harmadik mondatát is megérti még az asztalszomszédja.

Éjfél felé, amikor mind a hárman kapatosak voltunk már, és szemünket véresre marta a cigarettafüst, elővettem levéltárcámból a Péter hasonmásáról készült fényképet, és Z. kezébe nyomtam.

— Mi az Isten! — horkant fel orvos barátom, és máris átpasszolta a képet L-nek.

— Róla még egy szavunk sem volt ma — mondta L.

— Az bizony nem — mondtam, s alig tudtam visszatartani a nevetőgörcsöt. — Hiszen azt sem tudjátok, ki ez. Ezt az urat Pék Zoltánnak hívják.

Néztek rám, mint valami bűvészre vagy szemfényvesztőre, s amikor elárultam, hogy a képen látható fiatalember még csak nem is rokona Péternek, kezdett megcsappanni az érdeklődésük. De amikor rögtön utána azzal folytattam, hogy ő is a villamosmérnöki karra jár, és minden valószínűség szerint hamarosan kihull a rostán, Z-nek derengeni kezdett, hová akarok kilyukadni.

— Ha azt akarod mondani, hogy minden kapálódzásunk eleve reménytelen, s hogy bizonyos események szükségszerűen ismétlődnek az életben, akkor nekem semmi kedvem óvást emelni a véleményeddel szemben.

L. pedig azt mondta:

— Amire itt célozgat, az a szabad akaratot cáfolja is meg nem is. Ennek a Pék Zoltánnak, vagy kicsodának, egészen más a családi háttere, mint Péteré volt.

Elismertem, hogy valószínűleg így van.

— Na látod — mondta. — Nem vagyunk már gyerekek. A filozófiáról pedig végképp lekéstünk. Ez egy másik kor, amelyben mi nézők lehetünk csupán.

Befejeztük a témát, s én eltettem a fényképet. Beszélgetésünk mégis valami rossz szájízt hagyott maga után. Nyomott lett a hangulatunk, hamarosan fizettünk, és elindultunk a szállásunkra. Azon tűnődtem, hogy az elmúlt években sok keserűség gyülemlett fel mindhármanknál, s nekem, balszerencsémre, sikerült ezt a keserűséget előhívnom, bár ne tettem volna. L. kiadott ugyan egy novelláskötetet, de újra fizikai munkás volt, és évek óta nem írt már. Z. befejezte az orvosi tanulmányait, s jól megalapozta az egzisztenciáját, saját háza, autója meg bankbetétje volt. Ennek ellenére sem hittük, hogy amit elértünk, arra büszkék lehetünk.

A néptelen utcákon visszhangot vert cipőnk kopogása, mintha az odadobott szabadságunk visszhangzott volna a múltból. Úgy éreztem, valahol a világ, vagy inkább a létezés peremén araszolgatunk, távol azoktól a helyektől, ahol az igazán fontos dolgok készülnek. Barátaimat is hasonló gondolatok nyugtalaníthatták, mert L. egyszer csak azt mondta:

— Add ide azt a fényképet.

Megfogta, az utcai lámpa alatt még egyszer jól megnézte, aztán darabokra tépte, és szétszórta darabjait az utcán.

— Így gondoltátok ti is, nem?

Nyugodt jövő

Kivándorlok a Hangya Allamokba,
 ott élek majd nyugalomban tovább.
 A hangyaelnök ötszáz hangyaévig
 építtet nekem kutatószobát.
 Nézem — közömbös, pontos kívülálló —
 a véres kis vashangya bajokat.
 Nem lázongok a hangyaállam ellen,
 ott nem lesz bennem részvét, sem harag:
 előkelő és elmélyült tudósként
 vizsgáljatok összefüggést, okot.
 Tisztán látok, és hideg távlatokban
 mérek meg majd parasztot, zsarnokot.
 És nem lesz üldözési mániám, ha
 tudom, hogy az ártatlant sem kímélik,
 s nem viszket attól a tenyerem, ha
 a becsületet a piacon kímérik.
 Vérbő és zsíros ettől lesz az élet —
 jegyzetelem a vastörvényeket.
 Kajánul ismerem fel itt is, ott is
 a szenvedő, tilalmas géneket.
 De nem érint az igazságtalanság.
 a hangyavérfürdő gyásza rám nem szakad,
 az első napsugárnál seprővel és lapáttal
 összetakarítom a holtakat.
 A hangyadög-bűz orromig nem ér fel,
 mint millió, fényes kis mákszemet,
 kiseprém majd a reggeli szeméttel
 a hangya-jajjal eltelt életet.
 S ha kedvem és időm még engedi,
 a filozófusok és művészhangyák
 gyakorlatára építve lefektetem
 az ESZMEKERESKEDELEM alapját.
 (Mert ez a múlt és jövő tudománya,
 beteljesít legendás vágyakat:
 az alkimisták helyett ők csináltak
 a semmiből végül is aranyat.)
 Olyan leszek ott én is, mint az isten,
 nem látnak majd, de tudják, hogy vágyok.
 S én látom őket, mégse fáj a sorsuk,
 mert más mértékkel mérnek a nagyok.

Régi hibánk

Alfred Döblinnek

*A fantázia mérgezi, bizony az életet:
egyik szép szeretőt akar, a másik, meglehet,
a szépségben talál hibát és keres kedveset.*

*Akinek van már kenyeire: szabadságot kíván,
aki szabad és gondtalan vágyik kötés után.
A való valószínűtlenül ül a fantázián.*

*Hánynak mentsége az a nincs, amit a képzelet
csillogtat, táncoltat neki, sugallva: nem lehet.
Ül csalódottan, tétlenül, szidja az életet.*

*Hiába, hogy régi hibánk, s jól ismerik sokan,
száz ipar dolgozik azért — és busás haszna van —,
hogy fölizítsa, s több legyen, ki vesztébe rohan.*

*Az egyik vastag könyvet ír, lázít és ostoroz,
másik videoszalagon kéjt undorral fokoz,
a harmadik fegyvert kínál, hatalmat sokszoroz.*

*Tudjuk pedig, enélkül is kegyetlen a világ,
mint a kiéhezett koca, fölfalja magzatát.
Nincs érző idegrendszere: nevel, öröl, levág.*

*S hogy felemésztő kinjaink növelje, elveket
sarjaszt bennünk és ördögi, szuggesztív képeket.
Küzdünk értük, nem kérdve, hogy az út hová vezet.*

OLÁH JÁNOS

Három szonett

SZÉTMÁLLIK MINDEN

*Szétmállik minden, amit megfogok,
a sors, e sunyi, vén kereskedő
észrevétlenül a fejemre nő,
hiába minden, alkudozhatok,*

*részeg álomként visszatántorog
minden, minden egyszerre lép elő,
ingem egyszerre szűk, egyszerre bő,
a legjobb annak, amit nem tudok.*

*Körül fogott szélrül-szökött öröm,
vibráló levegője bekerít,
szégyentelenül meg se köszönöm.*

*háládatlanságom megszegyenít.
a gyufalángba harap így köröm,
észre se véve égéssebeit.*

VESS SZÁMOT

*Vess számot avval, ami megmaradt,
s rögtön láthatod, bizony nem kevés,
amit meghagyott a száműzetés,
feleséged, gyerekek, önmagad,*

*nem falták föl lángok a házadat,
más foglalkozást lelt a kéz, az ész,
hol elfáradhatsz, honnan pénzt remélsz,
eltűri létedet a pillanat.*

*Tedd félre fölgyült sérelmeidet,
vagy akár el is pazarolhatod,
ahogyan éppen megtetszik neked,*

*nem törődik a kutya se veled,
jobb azért, ha titkod elhallgatod,
ha nem adod ki magad senkinek.*

NEM SZÓLNI SEMMIT

*Nem szólni semmit, tán az volna jó,
várni, eső kopog az ablakon,
s hogy különválnak minden alkalom,
fátylát elvonja előlük a szó,*

*mázolt képek a friss-meszelt falon,
az asztalon a cukor, tinta, só,
meg amiről beszélni sem való,
sok egymásra hányt ócska-mocskú lom.*

*Figyelmem árnyékrajza rávetül:
a morzsák közt, a tágas terítőn
egy hangya mászkál figyelmetlenül,*

*sűrög-forog, elmegy és visszajön.
Mintha tudná, mi mindent elkerül,
nem sebzi meg csalódás és öröm.*

A mából

A mából a tegnapot kiásni
motyog a bölcs és hajba kap
szájtáti néne lábáról a fásli
lehull míg a többi matat
a szemétben s fenn a fohász
ragyog mint a csillag Betlehem
kinek kezében az adu ász
kinek a vacca jégverem
város szélén varjú károg
pernyébe ül a sok bolond
mondogatod nem a te károd
s a nap meglódult nagy kolomp

*

Motyog a bölcs és hajba kap
vendéget lát hol maga sincs
szék ajtó ablak szétszakad
a szoba szoba fala nincs
az ég magasabb már nem lehet
a jégre dér a dérre hó hull
a holnap se órjas kenyérszelet
mire méz vagy tejjől csordul
hát fordul a földhöz szépen
szemfenéken át vércsik szalad
üstökösként és a földje éppen
lába alatt égmélybe szakad

*

Szájtáti néne lábáról a fásli
mint betegársam beléből a gáz
kitekeredik és akárki
érti ha belenézi magát
a versbe mint a tükörbe
őnpohár porlik ha nagy a fagy
vacogja az embert körbe
a félelem és más égi csapat
mellkason vajon ki citeráz
még vagy még vagy már nem
aki arcára nem vigyáz
azt nem vigyázza más sem

*

Lehull míg a többi matat
de az is rongy vagy cetli
de nem teríti le a holtakat

nem jegyez föl rá senki
ha égi nagy ujjal reá koppan
homlokára ügyes akárki
s attól a tudat ketté roppan
jogát vissza senki nem perli
és a vers csak vészkijárat
lenne nekem neked neki
beomlik akkor minden vágat
ki benn reked egyiket se ismeri

*

A szemétben s fenn a fohász
az ég falán bár lehet az eszme
míg az ethosz kaparász
a rácson keserűsöt a kecske
nyeldekli minket a nagy kanál
etet bár pofánk fognánk be
körmöst is suhint a tanár
ha tányérban marad a lencse
úgyan csapdos ostor villám
maszatozni moslékot széjjel
vérben ázik mindkét pupillám
a munkásosztály alszik éjjel

*

Ragyog mint a csillag Betlehem
kristályban úszik minden éjjel
szobatársam meghalt pince-lenn
liftből viszik tepsiben kéjjel
nyiszog a fűrészes és a csipesz
gyomromban hányinger a kő
ujjamon sorsolom ki lesz
szívgörcsben új megdicsőülő
sírni nem de nem és nem sírni
fogak palánktövén remeg
az anyanyelv ezt kibírni
törvénytudással nem lehet

*

Kinek kezében az adu ász
villog a gyomorban a hús kés
reggeltől estélig bokacsattogás
nyelvünkön oldott ostya a rettegés
és nincs jog se vékony igaz
hol nemzedék vacog szikkadt aggyal
a kor falára felírt nagy vigasz
előtt s megkopasztott minden angyal

hörögheti buzgón magát
vérrögökön hogy átzubog
föladva magát a legapróbb vád
miatt s ütemverset a daktilusok

*

Kinek a vacca jégverem
az üvöltés-nagy világfa alatt
hozzá hasonul én-te-ő életem
diliházsárga holdfény szakad
rá és dobog botol bármi nyelven
senki nem érti az igazat róla
és kampón hintázhat akárha elven
míg csontjait metrumra szórja
mert néki az éjnappal oly sovány
hogy egy jelző is fölakasztja
mint ingaóra emlék Orgovány
vajha a jövőkort kikopogja

*

Város szélén varnyú károg
bekarcol keskeny jeleket
a dermedt látomásba az állott
rideg tájon kötélkéék por sziszeg
fagy szipákol az ember meredten
mint felboncolt műszer felett
gubbaszt karmos kezével lebben
legyínt és mindent elfeled
mert ládd a piszmogó csöndben
honnán kihátrál minden névmás
vonat sipít és szarvas szökken
s helyére áll az összes képmás

*

Pernyébe ül a sok bolond
ha zuhog az átok illőn zúduljon
mi volt mi van s ami szorong
a jövő csak el ne múljon
csak az ne ha a jelzálog
szétfoszlik olajos cejgzsebben
mert fölhorgad húszszázadnyi átok
Krisztus után sehol rémekebben
mert ládd milyen szorgos sok balek
préselni magát csöpögjön a zsírja
zokogva itt mást itt nem tehet
s az írástudó áruló: leírja

*

Mondogatod nem a te károd
ha nem lát nem hall nem beszél

mondogatod de ki ad számot
ha a számsor a végtelenig nem ér
ki idegdúcokban megbicsaklik
és conversióról szól a recipe
visszarúgdalják azok akik
mást kéne hogy érjen a szó hegye
ide jöhetne radirgumi
a költő verséből magát kivájjá
ha kattan a rím bilincse tudni
kell hogy nem lehet feloldozása

*

A nap meglódult nagy kolomp
birkanyáj-bamba az elme
terelve össze stemplis és bolond
gyilkosnak van csak szólni kedve
ha huszonkilenc éves elmúlt
s ha harminc koponyáját harapja:
!csak fegyelmezetten! és szűrt
sebből spriccel szét minden napja
mekkorka játék micsoda vidám
pocsolyán szétfutó körök
vízszagú vérszagú délután
felszínén még tovább tükrözök

*

Város szélén varnyú károg
pernyébe ül a sok bolond
mondogatod nem a te károd
s a nap meglódult nagy kolomp
hát fordul a földhöz szépen
szemfenéken át vércsík szalad
üstökösként és a földje éppen
lába alatt égmélybe szakad
mellkason vajon ki citeráz
még vagy még vagy már nem
aki arcára nem vigyáz
azt nem vigyázza más sem

*

És a vers csak vészkijárat
lenne nekem neked neki
beomlik akkor minden vágat
ki benn reked egyiket se ismeri
úgyan csapdos ostor villám
maszatolni moslékot széjjel
vérben ázik mindkét pupillám
s a munkásosztály alszik éjjel

sírni nem és nem és nem sírni
fogak palánktövén remeg
az anyanyelv ezt kibírni
törvénytudással mint lehet

*

Hörögheti buzgón magát
vérrögökön hogy átzubog
feladva magát a legapróbb vád
miatt s ütemverset a daktilusok
mert neki ez éjnappal oly sovány
hogy egy jelző is fölakasztja
mint ingaóra emlék Orgovány
vajha a jövőkort kikopogja
mert ládd a pizsmogó csöndben
honnán kihátrál minden névmás
vonat sipít és farkas szökken
s helyére áll az összes képmás

*

Mert ládd milyen szorgos sok balek
préselni magát csöpögjön a zsírja
zokogva itt mást itt nem tehet
s az írástudó áruló: leírja
ide jöhetne radírgumi
a költő verséből magát kivájja
ha kattan a rim bilincse tudni
kell hogy nem lehet föloldozása
mekkorka játék micsoda vidám
pocsolyán szétfutó körök
vízszagú vérszagú délután
felszínén még tovább tükrözők

*

Mellkason vajon ki citeráz
még vagy még vagy már nem
aki arcára nem vigyáz
azt nem vigyázza más sem
sírni nem és nem és nem sírni
fogak palánktövén remeg
az anyanyelv ezt kibírni
törvénytudással nem lehet
mert ládd a pizsmogó csöndben
honnán kihátrál minden névmás
vonat sipít és szarvas szökken
s helyére áll az összes képmás

Szeretve tisztelt

Az író nem tudhat mindent. Mérhetetlen kárára válna, ha mindent tudna. Talán elöntené a düh, magát veszejtené el őszinte felháborodásával; fullasztó dühében nem maradna ideje az irodalomra. Az is lehet, hogy csupán elveszne a részletek (a büntetések részletei) között. Amennyit tud, az bőven elég neki.

Az író nem tudta, hogy az út mentén 1112 méterenként bólogató pálmafák dél-amerikaiak, ázsiai eredetűek vagy hazai termékek, hiszen nyitott gazdaságú országban élt, ahol minden — szó szerint minden — megtörténhetett, ha nem is minden láthatott napvilágot. A Humánus Heté alkalmából virág- és zászló-díszbe öltözött az egész ország, s ebbe bőven beleférték a pálmafák.

Annyit tudott, hogy a mikrobuszban tilos dohányozni. Azt is tudta: miért. A sofőr mesélte, hogy a kocsi benzinfűtésű, s bár nem fűt, mégis robbanás-veszélyes, ahogyan azt a nem régen lévegőbe repült könyvtáros delegáció bizonyítja. Ez persze nem zárja ki, hogy országos programban hozzák be a járműveket. Mindenki ismerte és meg is tanulta a szólást: Addig takarózz, ameddig a nyújtód ér.

Nagyon hiányzott neki a cigaretta, és sóvárgását a mellette buzgón csevegő nett asszony sem csökkentette. A hölgy még 6—8 évvel azelőtt is nagyon szép lehetett: mély tűzű fekete szemek, szabályos ívű szemöldök, fitos kis orr, cseresznyeajkak, kerek állacska tojásdad, szabályos arcban, és mindehhez jól méretezett arányos alkat immáron kissé elduzzadt hassal, túl kemény melltartóval és ernyedésnek induló bőrrel. Igen gyakorlott volt a sima, mosolyokban gazdag fecsegésben.

Ámde épp ezt nem szenvedhette az író. Eleddig megúsza komoly fenytés nélkül, ezért csak módjával félt, s ha tehette, igen udvariatlan — azaz őszinte — volt.

Miközben tehát a nett asszony egyfolytában mesélte családjá élettörténetét: egy szomszédos államból menekültek át a hazába, iszonyatos üldöztetések, megaláztatások, diszkriminációk, elnyomás közepéből ebbe a szabad, édes, nagyszerű életbe — a férfi csak részleteket fogott fel, amik szembefordultak a begyakorlott szöveg fordulataival. Az áttelepülésről az jutott eszébe, hogy pár éve engedélyezték egy ellenséges országba való utazását, s ott két napra a szomszéd államból áttelepültek között szállásolták el. Emlékezett még a mohó, nyers öröm pirította arcokra, a régi haza gyalázására, a régi barátok elfeledésére, s hogy az újoncok feltétel nélkül mindenre hajlandók a befogadásért. A betelepülők hazai reflexeit ismerve a „szakemberek” minden bizonnyal jól kiaknázták a készséges emberanyagot. Az új boldogság ecsetelésében pedig az ragadta meg a figyelmét, hogy a férj — odaát sikeres építész — túlhan sokkal jobban keresett. A nett hölgy ezután áttért gyermekei ájult dicséretére: rémtörténeteket mesélt egyetemista fia elmeéletről, aki már a professzorokat is kioktatja. Na és a lánya szépsége.

Az író örült, hogy nem jut szóhoz. Ellenérzését legyűrte: hiszen ez a család egyet mégiscsak importált az óhazába: a módszeresen sorvasztott nemzeti tudat megbecsülését, s ezen fölül bizonyára sokat olvasó sznobok válnak belőlük. Velük szemben a Humánus Hetét szervező helyi vezető nyilván évek óta

nem olvas, kizárólag a politikai és kulturális pletykák alapján ragyogtatja siker pályája csillagát.

Az író a lelkiismeretére való hivatkozással rengeteg többletmunkával halmozta el az utóbbi hetekben. Tudatosan vállalt állást, hogy őrizhesse „integritását”, azaz: ne kényszerüljön pénzért írni. Pihent hát, mosolygott, gyűjtögette az erőt a találkozásra rajongott népével.

A beszédözön szüneteiben félre-félrekapta a tekintetét, kibámult a pálmák levelein túl a dúsan lengő rozs- és búzatablákra, azok mögött az akácfasorokra, a végtelenül elterülő alföldi vidékre. A táblák szélén kétféle kék: búzavirág és szarkaláb. Egy legelő mellett majdnem megállt a szívverése: ezer meg ezer pipacs borította a távolba vesző rétet. Legszívesebben kiugrott volna, hogy megtapogassa, megsimogassa a virágokat, a fűvet, leheveredjen, beleszokoljon a mezőbe. Ez évben még egyetlen órája sem maradt, hogy kiszabaduljon a zöldbe, a szabadba.

Tudta, hogy nem állhatnak meg, hiszen ötven kilométer, azaz egyórányi út állt előttük, s a sofőr nem fog gyorsabban hajtani. Munkaidőben van, ilyenkor semmi sem sürgős, küzd az órákért, a túlórákért. Most épp arról beszélt a hölgynek, hogy ötszobás lakást épít a családnak, s amíg el nem készül a ház, nem válik meg ettől a munkahelyétől. Az író kiszámolta: a cammogással a fizetése felét túlórázza össze, a további felét a benzinen takarítja meg, a mikrobuszt teherszállításra is használhatja — valamint bérfuvarozásra. Nem beszélve a kulturális központ révén szerzett kapcsolatokból származó hiánycikkek, engedményes árúk, kedvezmények soráról. Végül is mindent szabad neki, csak a kocsiban dohányozni nem.

Valami hiányzott. Az író hamar rájött, mi az: a pálmák. Ezen az útszakaszon talán ellopták az értékes anyagot. Elképzelte, hogy a bólogató ágak tehető iparosok és vezetők eozinos csempékkel díszített, tágas előszobáit díszítik a lakozott pozdorjabútorok és kovácsoltvas díszállványok között, s a látogatók már az elő-előszobában levetik a cipőjüket az áhítattól.

Lassan közeledtek a településhez, az író hóna alatt kezdett kiütni a verejték, szívdobogása szaporább lett. Ajzódott, mint minden találkozó előtt, s ez az izgalmi állapot volt a garancia, hogy lázba hozza, magával ragadja a hallgatóságot.

A régi nemesi kúriából átalakított Kultúra és Humánium Házában egy lámpalázás, kedves, beszédhibás népművelő leány fogadta őket. A nett városi asszony leereszkedően fogadta a köszönését. A sofőr megkérdezte: mikorra legyen itt, és szélesebben elítávozott. (Az író rájött: ez a férfi még soha életében nem vett részt kulturális rendezvényen, ahová ő vitte a vendégeket.)

A beszédhibás leány tört mondataiból — ha a nett asszony szóhoz engedte — kiderült: ő terjeszti az engedélyezett kultúrát, azaz hetente néhány órán át ő kölcsönöz könyvet, s esténként ő kapcsolja be a tévét a nagyteremben. Szolgálatának elnyúló éveit már befejezte az általános iskolát, elvégezte levelezőként a gimnáziumot, s most épp a főiskola második évével gyürközik másodsorra. Látszott, hogy szenvedően komolyan veszi a feladatát, saját, nyomorúságos fizetéséből még szendvicset is készített, konyakot, kávévett, bort kínált körbe a helyi notabilitások között, s ez — noha az író csak egy kávévett fogadott el — rokonszenvesse tette a himlőhelyes, foghíjas leányzót.

A notabilitások olyanok voltak, mint mindenütt: jóllakottak, s mégis örökké éhesek. (Az örök éhség talán a félelemtől jön.)

A negyedik szendvics után a helyi titkár odavetette:

— Az emberek várjanak. Elmenni úgyse mer egy se.

Húsz perc késéssel fújtatott be egy rózsaszínű ruhás, csupa négyszöglet asszonyosság. A dadogó leány görnyedve mutatta be: ez a helyi irodalom- és történelemtanító, a nemes dolgok tudora, ő tartja majd a bevezetőt. Az asszonyosság leereszkedő volt, méltóságteljes. Kezét, lábát, arca minden vonását mintha nagyoló szekercével faragták volna. Hogy nő, arra a szoknyájából következtethetett az idegen.

Beléptek a zsúfolásig telt terembe. Az író megcsapta a fájdalom, a felelősség és a szorongás — a megrebbenő tekintetekből kicsapó várakozás, könyörgés, a kiszolgáltatottság, a félelem, a reménykedés — és a rendezvények iránti örök kétely. Pedig manapság a vakmerőbbek már a vezetőknek fenn-tartott, s mindig üresen maradó első két sorba is előmerészkedhettek.

Dél-amerikai szokás szerint fekete fejkendő öregasszonyok napégette, rán-cok barázdálta arcából, érdeklődő parasztasszonyok kíváncsi-néma szemöldöke alól, makacs fiatal emberek és megroggyant családapák mély tűzű tekintetéből, megfenyített pedagógusok színjátészójáról, elegáns feleségek sminkelt orcáiról, iskolásgyeremek tágra kerekedett szeméből, és szigorú, felelős beosztású emberek tompa szempillái közül áradt felé a sokféle, összeegyeztethetetlen várakozás.

A beszédhibás lány elkékülve, remegve üdvözölte tisztelt vendégeit és átadta a szót a fából faragott asszonyoságnak. Az megigazította a mellét, elrendezte a rózsaszín ruha ráncait:

— Mélyen, szeretve tisztelt titkárunk, mélyen, szeretve tisztelt elnökünk, szeretve tisztelt író vendégünk, tisztelt kollegák és kedves érdeklődők. Szeretve tisztelt társadalmunk hön óhajtja a köznép javát, sőt javait. Mi sem bizonyítja ékebben ezt, mint évente egy emelkedett héten át a nép okulására és felnevelésére rendezett Humanitás Hete. Igaz vezetőink — kiket szeretve tisztelünk — ekkor óhajtják egyszerre, egy közösen akart csapással közelebb terelni egymáshoz a kultúra emelkedett gondolatait és a köznépet, hogy élvezze az áldásokat. Bölcs vezetőink és hozzájuk csatlakozó kormányunk szeme előtt egyre csak ez lebeg. Ez lebeg, lobog. A költővel szólva mondanám: Éhe az evésnek, éhe a sónak. Köztudott dolog ugye, hogy sok más egyéb között az élet sója az irodalom. Az irodalom, melynek nagy, nemes szeretete van társadalmunkban, s a költők az elkötelezettség jegyében tudják a kötelességüket. Haza és kötöttség, ez a két szó, mellyet szop a gyermek, mint az anyamellet — szoltam a költővel. Na ennyit erről. Most rátérek szeretve tisztelt vendégeinkre.

Az elüvegesedett tekintetek előtt a diadalittas szónok bebizonyította: nem-hogy nem olvasott tőle semmit, nemhogy azt is félreértelmezi, de még kötetei címét is hibásan írta ki valahonnan. Az író azon gondolkodott: vajon akad-e szerző a hazában, akire illene ez a bemutatás. Gondolataiban egy felkiáltás akasztotta meg:

— Mert hazánk mégsem Dél-Amerika! — csapott az asztalra az asszonyosság, aztán megenyhülten az első sorban ülőkre mosolygott:

— E gondolatok jegyében adom át a szót. És hogy ne legyünk mindig olyan komolyok, hát vicceljünk is egyet: adom át az adomát.

Fergeteges kacagásban tört ki, a fagyott tenyerek tapsviharában megdöntötte törzsökös törzsét és leült.

Az író döbbenten engedélyt kért, hogy ülve maradhasson, engedélyt kért, hogy ne olvasson fel a műveiből, hiszen úgysem ismerik, s legalább az irodalomból ne érje erőszak az embereket. Ekkor azonban nem fékezhetette tovább a dühét, s az asztalra csapott:

— Nem „íróként” vagyok itt, nem „kiküldöttként”! Ember vagyok, a maguk honfitársa, aki talán másként látja a világot, az országot, a nemzet állapotát, mint örök. Hivatásomnál fogva kéretlenül kisajátítom magamnak a jogot, hogy hazánkról és népünkről gondolkozzam. Ha van valami értelme az ittlétemnek, hát az nem az irodalom, hanem az, hogy beszéljünk egymással! Felelős és igaz szót váltson önkkel valaki a saját sorsukról, azok helyett, akiknek ez lenne a dolga, akiket ezért fizetnek — illetve azért, hogy ezt ne tegyék! Kérdezzenek tőlem bármit. Kérdezzenek és én a saját lelkiismeretem szerint válaszolok. Tudom, pokoli nehéz kimondani évek óta eltagadott gondokat. Nem teszem könnyűvé a dolgukat — a magamét sem szoktam! Itt ülünk egymással szemben, őszinte szándékkal, és mindaddig feszengünk, amíg valaki önök közül el nem kezdi. Utána minden könnyebb lesz — azaz nehezebb. Lásunk neki közös dolgainknak.

Döbben csendült a teremre. A szemek kifényesedtek, és rémülettel teltek meg. Az író rágyújtott, előrekönyökölt, farkasszemet nézett a verejtékező emberekkel. Észrevette, hogy a nett hölgy egy spirálfüzetbe jegyzetel. Lám, futott át az agyán, mégiscsak megsokszorozódnak a gondolatai, mondatai eljutnak majd a körzeti központba, megtermékenyítően hatnak ott is.

A vak csendet végre egy több oldalról böködött kislány törte meg:

— Hogyan lett író az íróbácsi?

Fintor nélkül vágott neki a válasznak. Oszlatta, tépkedte az írásra, művészetre aggatott ködöket, magyarázgatta, hogy egy ország élete egyetlen, egészséges munkamegosztás — lenne! —, ha mindenki komolyan venné a dolgát; hogy minden hivatás egyenértékű, amennyiben jól, felelősen végzik, hogy a munka szeretete és minősége minden emberi tevékenység mérlege — ha a társadalom biztosítja ehhez a feltételeket —, s ezen még a fővárosi, nagyvárosi öntömjénezés, a vidéket lenéző, lezüllesztő törekvés sem változtat.

Ekkor szakadozott fel a lebetonozott, zománccal leégetett, homokkal beszórt felszín, egymás után pattantak ki a kérdések.

Az író rebbenve, szárnyalva, lobogva beszélt a szépről, az igazról, a tisztességről, a megalázottságban is elnyerhető vigaszcól, a szorongatott nemzeti létben a reményről, a megtaposott vidéki életben az értékörző küldetésről, s a szoros politikai pórásban az emberi szabadság és teremtmény öröm maradék lehetőségeiről.

Cigarettszálak égtek az ujját, kinyíló tekintetek az érzelmeit, saját elfeledett fontossága a hiúságát, elföldelt mondatainak kiszabadított ereje a fantáziáját.

Az emberek mohón itták be a helyettük kimondott érvényességeket — a nett hölgy gőzerővel jegyezte fontos mondatait. Láta, érezte, hogy meginog az elérhetetlen távolságban lebegő, s valami úri bitangságként számon tartott irodalom iránti gyanakvás, s lehet, hogy a szerelmes könyveken, a központilag támogatott scifin, a krimiken kívül egyszer műveket is a kezükbe vesznek majd ezek a jobb sorsra érdemes emberek.

Elragadtatott állapotában olyan fogalmakra is sort kerített, mint a demokratizmus és az igazi demokrácia közötti különbség, a társadalmi felelősség, a

nemzeti tudat, az össznemzeti érdek (az igazi), s a találkozó második órájában szinte már nem is kellett neki kérdés, egyfolytában csak beszélt, válaszolt a szemekben égő óriási, kiapadhatatlan szomjúságra. Magába szívtá a napcserezte arcokból kitörő rajongást, a reményt, gyorsan elintézte hát nekik egy kanyarodással az álmodern társadalmak mohó, pénzsóvár, felszínes és öngyilkos jelenét, feltárta a leselkedő veszélyeket, leleplezte a ravasz tömegkultúra ártalmait, a manipuláció veszélyeit, azaz majdnem mindent elintézett. Kifújta a füstöt, és feltett egy koronát:

— Mert minden politika elárulja a népet, ha olcsó gazdasági trükkökkel, rövid távú kis sikerekkel tereli el a figyelmet a nemzet hosszú távú, létfontosságú dolgairól!

„Mert az ország politikája áruló politika!” — írta le a régi hazájából megszokott értelmezésben a nett asszony.

A megilletődött csendben egyenruhás kéz emelkedett fel, s nyomában egy deli csákós katonatiszt. Szeme vízkék, haja szőke, arca darabos, kemény, bizakodó, teste edzett, bevetésre kész. Bizonyára a militáns ifjú ellenzék tagja:

— Én csak azt akarom mondani, hogy akkora a kupleráj, a szabadosság, az engedékenységek az országban, hogy nem lehet már első látásra világosan mindent áttekinteni! Ez minket zavar! Ezt mi nem bírjuk elviselni! Sehol a rend, a fegyelem. Nagyon hiányzik az utolsó szigorú korszak, amikor a főnök — isten nyugosztalja — jól oldalba vágta, megpofozgatta a zavaros fejű népet. Akkor tudták is, mit kell csinálni. Akkor világosság volt az agyakban!

Az író ordítani kezdett:

— Kitől tud maga az utolsó szigorúságról?! Elmesélte valaki magának: hány embert öltek meg, zártak be, hogy félemlítették meg az egész országot, hogy irtották ki a legjobbakat, a legőszintebbeket?!!

Tovább kiabált, s egyszer csak észrevette: vak félelem költözött a vele szemben ülők tekintetébe, cserepesednek az elébb még nedves ajkak.

— Mi másképp tudjuk — mondta a katonatiszt. — Lehet, hogy magának is van valami igaza. De akkor hogyan tovább? Maga szerint hogyan, mert erről nem beszélt. Mert nekünk világos elképzeléseink vannak az útról. Hogy egyenesen, strammul, keményen előre felé az úton! Ez a lényeg. Csakhogy nagyon piszkálja a csőrünket a kerékkötő, okvetetlenkedő ellenzék!

— Kicsodák?! Mi az, hogy „ellenzék”?! Az ép eszű, kritikus, demokratikus igényű, a hazáért aggódó, őszinte emberek talán?!

— Hát azt most nem tudom, hogy micsoda, de az ellenzékre gondolok! A destruktívakra! A művészféleségekre!

Az íróban felvisítottak a szirénák. Felugrás helyett újabb cigarettára gyújtott, és két kezében két cigarettával, lázasan gondolkodott. Ha ezen a déli vidéken rásütik, hogy pesszimista és destruktív, ha ez beleágyazódik az aktákba, az intézményes papíremlékezetbe, akkor vége.

Az író támadva kezdett védekezni. Tőle idegen szavakat, fordulatokat vett a szájára, fordította a csapás irányát, próbálta némi engedménnyel ugyanazt mondani.

A mélyföldi tekintetekben az égő tűz helyét a játszma iránti kíváncsiság vette át. Aggódás bujkált a leghátul gubbasztó öregasszonyok sok fiat, unokát gyászoló tekintetében. Az izgatottan fészkelődő tanítók szorították arcizmaikat, és dörzsölték a kezüket.

A párviadal pattra végződött. Többé senki nem mert megszólalni, s a be-

szédhibás lány már izgatottan pillogott: bezárja-e az ülést, amikor egy széles arcú asszony lökte fel a kezét és felállt:

— Hát, az az igazság, hogy nem tom mér van ez, de ahogy elnézem az író urat, hát az az érzésem: Tessék mondani, nem csalódott maga? Már úgy értem, hogy a szerelme, a felesége, a tisztelt édesapja vagy ilyesmi? Vagy a barátai. Szóval valami csalódás?

— Rengeteget csalódtam — kezdte döbbsen az író. — Mint mindenki. De az ember értékét az adja — adná —, hogy bármennyi csalódás után mennyire elszántan képes tartani magát a hitéhez, a szándékaihoz.

— Rengeteg csalódás, meg minden! Ugyi megmondtam, hogy csalódott! — kiáltott fel büszkén az asszony. — Megmondtam én! Csalódott ember!!... Csak ezt akartam mondani. Köszönöm szépen.

Az íróban tehetetlen düh futott szét, megakasztotta a nyelvét. Mire összeszedte magát és felnézett: a dadogós leányzó éppen remegve berekesztette az ülést, és megköszönte szeretett vendégüknek, hogy látogatásával megtisztelte kicsiny falujukat.

Az író még annyit rikácsolt az eliszkolók után, hogy a felelősség, a felelősség a nép, a nemzet állapotáért közös, senki nem menekülhet a saját, bármilyen kicsi posztján a számonkérés, a kollektív lelkiismeret elől.

Am ekkorra a teremben már csak a választott vezetők maradtak, az újra feltálat szendvicsek és italok. Azok sem sokáig. A nyilvánosság eltűnte után a teljesen elült vitában az elnökök, titkárok, és igazgatók csak és csakis a nyaralásról, az autómárkákról és a távollevőkről ejtettek szót.

Az írónak nem volt kedve inni, levertségét fékezendő mégis ledöntött három pohár konyakot. A dáridónak a sofőr vetett véget. Bejött, szétnézett:

— Vár az asszony — mondta. — Indulunk.

Annyira azonban mégsem várta az asszony, hogy 60 kilométer fölött pocskolja a drága benzint.

Az éjszakai síkföldön a nett hölgy megint végigmesélte életük borzalmait: ott kellett hagyni a négyszobás villát, itt csak háromszobás, lakótelepi lakás jutott nekik, s mindezért a keservért csak az nyújt vigaszt, hogy kivételes tehetségüknek megfelelően, iszonyatos céltudattal törnek előre, fölfelé a gyerekek.

— Itthon! — sóhajtott a szálloda előtt a búcsúzásnál. — Ó, itthon!

A hallban összeszorított térddel az író előző napi kísérője, egy csontsovány, szomorú szemű leányzó ült, azaz állt fel, mihelyt megpillantotta. A férfi köldökizmai összerándultak: úristen, nem engedik ágyba?! Vagy éppen ágyba taszítják?!

A magas, vézna leány félszegen nyújtotta a kezét:

— Bocsásson meg, hogy zavarom.

— Nem, dehogy zavar — hadarta az író. — Tegnap meg szerettem volna hívni egy kávéra, de olyan végtelenül fáradt voltam. Bocsássa meg!

— Tegnap! — sütötte le szemét a lány. — Bizonyára feltűnt önnek, milyen halk és zavart voltam. Szót is alig váltottam önnel. Nem vagyok fecsegő típus, inkább a hallgatásra hajlok, mégis resteltem... — hirtelen felkapta a fejét, és szégyentől lobogó, mélykék szemét az íróra szegezte: — Nem bírtam megbirkózni a dilemmával! Én, kérem, gyáva voltam! Nem mondtam el önnek: ez évben minden kísérőre ráparancsoltak, hogy politikai hangulatjelentést készítsen a találkozókról, és írja össze az íróvendég élesebb kijelentéseit. Én

nem fogom! — kapkodott. — Lehet, hogy félszeg vagyok, nem vagyok szép, se kíváncsú, de becsületes vagyok! Méltó az irodalomhoz, méltó önhöz!!... Kitalálok hát valami hazugságot, s majd azt jelentem be. Fel... Csak ennyit akartam.

Az író némán állt. A lány hirtelen előrehajolt, ajkának csücsörítő izmain át foga koppant az író arccsontján:

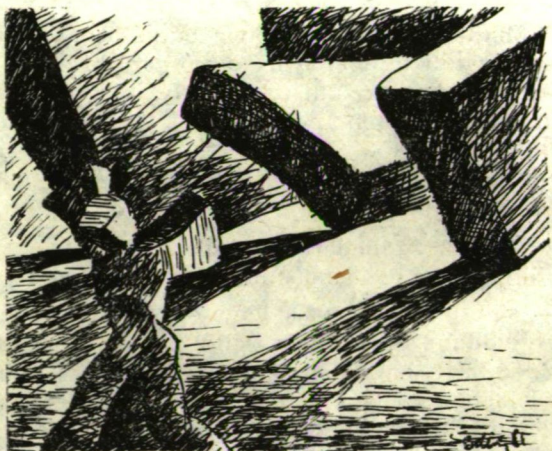
— Legyen bátor továbbá! Isten áldja! — lehelte, és csámpásan elrohant.

Az író éjjel tizenkettőkor, majd fél kettőkor is ellátogatott a bárba, hogy altató és nyugtató szereit hatását sörrel erősítse, mégis csak fél négykor ájult el a vegyszerektől.

Arra csak másnap reggel, a vonaton jött rá — azaz jövette rá magát görcsös erőlködéssel —, hogy talán mégsem akkora a veszély. Hiszen a nett hölgy régi hazája hangulata szerint fogalmazott feljelentő jegyzeteit már az osztályvezető rémülten elkezdte meghamisítani, nehogy ő, a meghívója kerüljön bajba, az igazgató pedig állása megtartása érdekében tovább sminkeli. Mire a szervek kezébe kerül, olyan szép lesz minden, mintha ő ki sem mozdult volna a fővárosból.

Ezzel ringatta, nyugtatgatta magát a vonatablakon kinézve a foghíjas pálmásorokra, két kezében két, remegő cigarettával.

Az író nem tudhat mindent. Az író ezúttal mégis remélte: erről az egy, kicsike ügyről sokat tud, s legalább annyit jól tud, hogy ne kerüljön túl sokba a többi, kevéske tudás.



BELICZAI MÁRIA RAJZA

TÓTH BÉLA

Tiszajárás

65.

RAKAMAZ,

a népek országútjának átkelőhelye, sokat szenvedett a történelem során. A honfoglalás utáni élete Szabolcs várának vonzásában csordogált, csak alárendeltségében különbözött tőle. Hanem Mohács után, a kettős királyság idején, Ferdinánd kivetette Jánost a budai várból, aki hadaival Tokaj felé vonult, s a húszezer emberes sereg elől átkelve a Tiszán, Rakamazon sáncolt. Ferdinánd tönkrevverte János seregeit, Rakamazon áthágva elfoglalta Erdélyig a sávjába tartozó országrészeket. Két év sem telik el, János, lengyel segítséggel visszanyomja Ferdinándot, Rakamazt is birtokába veszi. Öt év sem telik el, 1553-ban Ferdinánd a törökkel szövetségbe, kiúzi innét János seregeit.

Eddig Rakamaz Szabolcs megyével együtt Magyarország legmagyarabb vidékei közé tartozott, amit a következő rakamazi lakosok nevei is bizonyítanak: Dobos, Farkas, Fekete, Forgács, Gál, Gergely, Király, Kiss, Kun, Molnár, Nagy, Pap, Pataki, Sándor, Sipos Tálás, Tóth, Veres, Vida, Víg, stb. Ekkor még Nyíregyháza után Rakamaz a legnépesebb település. Lélekszáma 465 fő. Az 1556-os dézsmajegyzék is szorgalomról, gazdag termésről beszél.

1564-ben János újabb török segítséggel kiveri a császáriakat a területről. Egy év múlva már Miksa vezeti megtorló csapatait Tokaj visszafoglalására. Rakamazt nem hagyhatja érintetlenül. A következő évben János kapja meg ismét Szulejmán segítségét, és a krími tatárokkal új hadjáratot indít Miksa ellen. A sikertelen tokaji ostrom után a kán halála miatt hazainduló tatárok a falut teljesen elnéptelenítik. A megyei adóösszeírók a föld tulajdonosait a szomszédos községekben találták meg, akik lopva jártak a hadvonulások, csaták, sanyargatások között földjeik megművelésére, a termés betakarítására. Éjszaka szántottak, vetettek. Hason kúszva arattak.

Hat év múlva, 1572-ben a török a megye nagy részét uralma alá hajtja. Rakamaz ugyan csak adózási szempontból az övé, de ezzel kétfelé is fizetnek, mert a kamara sem mondott le rakamazi jövedelméről. Húsz év után Báthori Zsigmond, szakítva a török barátsággal, nyíltan Rudolphhoz szegődik, mire azok tízezres sereggel ülték meg a tájékot. Ellene Miksa főherceg sokezres haddal indult. Rakamazon sáncolta el magát. A közel két évtizedes újra sarjadás elpusztult. 1660-ban a megyei összeírás Rakamazt ismét néptelennek találja. Senki sem lakja a hadviselő idegen katonákon kívül. Pedig az előző összeíráskor még 43 dézsmafizetőt találtak itt.

Rakamazon Belgioso parancsnokolt, aki zsold helyett szabad rablást engedélyezett csapatainak, ami ellen 1606-ban Bocskai lépett föl. A viszálynak a bécsi béke vetett véget, ami több mint 20 évig tartott. De igazi nyugalmat

nem leltek az itt lakók, mert Esterházyt provokáló uralmáért Rákóczi György támadja, s ötórási ütközetben veri ki Rakamazról. 1645-ben I. Rákóczi György a svédekkel való szövetségben Sárospatak ellen indul, Rakamazon tel. A két Rákóczi impériuma alatti években levegőhöz jutott ugyan a lakosság, de a kétkulacos politikán felbőszült török rászáguldott újra a fölső házra, ami ellen a bécsi kormány tízezres sereget küldött, ám azok a Tisza mögé húzódva nem a támadást szorgalmazták, hanem a lakosság sarcolásán teleltek.

Az elégedetlen lakosok könnyen Thököly kurucjai közé álltak. Felső-Magyarország a felkelők kezére került, s a Kara Musztafiával kötött szerződés révén az egész ország Thököly pártjára állt. Hanem a török elvesztette végzetes csatáját Bécs ellen, megingott a birodalom. Azok visszavonultukban a magyarokon álltak bosszút. Erőszakos katonafogdosás, adóztatás következett, ami ellen Nagy-Bercsényi Miklós, ungvári földbirtokos toborzott seregeket 1701-ben. Egy farsangi bálról küldte szét fölhívását. Rákóczi Ferenc is a körében tartózkodott, amiért a bécsi kormány elfogatta. Kalandos utakon szabadult. A fölkelés zászlóját 1711-ig lobogtatta. Elvitte magával a megmaradt rakamaziakat. 1704-től ismét teljesen üres a falu.

1553-tól tízszer változott a katonai hatalom a tájékon. Százezernyi katona csizmája hágja, tapossa, éli, csigázza. A Rákóczi-szabadságharc után kiürülnek a föld alatti sáncvermek, a városnyi dekungok. A szél csikorgatja nyitva maradt ajtóit. Az elhivatnyult földvermekben a békák vernek tanyát, éhkutyák kóborolják a vidéket, elgazdátlanult vadmacskák bogarásznak. Ezt akarata a háború! A rohamosan elterjedt kolerajárvány a Maros mentéről átszápott Felső-Magyarországra, de Rakamazon 1711-ben ez a halál már nem talált előre. Amikor megkötötték a szatmári békét, a 12 ezer, fegyverét letévé kuruc között lehetett 3 rakamazi, aki tudomásul vette a „világ végeztét”. Ez a három azért hazaóvakodott, napokig a szomszéd községekből lesett szülőfaluja felé, hátha valami hír jön. De csak a szelek hordták szemükbe a házhamvak pörnyéjét. Nem tudták a sorsukat, azt sem, hogy éppen ekkor hunyta be szemét I. József király, s hogy utóda, III. Károly már kiküldte vizitátorait az ország állapotának földerítésére. Az idegen falvakban bujkáló rakamazi hármak látták is a francia fővegben lovagló akárcikket méricskélni, de hát nem tudták, mire jó azoknak a nézelődése. A faluban egy ház nem állt a lábán. A dögökkel telt árkokban lakni iszonyodtak, maguk nem tehettek rendet, loppal mentek újfent emberhámban szántani, éjszaka jártak a termésért, s maguk sem hitték, hogy valaha is utcákra sorakoznak majd benne a házak. De a látottak után tizenhét-szer is arattak Tímárról átjárkálva, amíg 1728-ban egy napon hírül vették, hogy idegen országbéli telepések érkeztek a faluba. Tizenhat lovaskocsin 8 család, egy katolikus pap vezetésével. Évekkel korábbi erőfeszítések első jelei.

III. Károly politikai uralma az utrechti békével megerősödött. Osztrák kézre kerültek a Németalföld (mai Belgium) mainzi, pfalzi, trieri fejedelemségei, amelyek szenvedtek ugyan a háborúktól, de a népirtás nem volt olyan mérvű, mint Magyarországon. Ezért Károly hatszáz német családnak út- és menlevelet, vám- és harmincadmentességet adott, hogy a temesi bánságba települjenek. Ezzel egyidejűleg a választófejedelmeket is felszólította, hogy ne akadályozzák a kitelepülőket. A telepések nem könnyen hagyták el szülőföldjeiket. Az udvari kamara Falck János ügynököt bízta meg a kiköltözők verbuválásával. A megbízási szerződés értelmében Falck kötelezte magát, hogy a tokaji uradalomhoz tartozó Rakamaz községbe 150 telepest toboroz a birodalomból. Az ügynök kötelezte magát, hogy szőlőműveléshez és iparhoz értő-

ket mozgósít. A szülőföldjüket nehezen elhagyó telepésekre Falck a várható vagyon csábosságával hatott.

A kamarai páténs értelmében minden telepésnek jut 600 öles házhely, húsz hold szántóföld, 6 hold kaszáló rét, és szabad legelő. Az épületfát a sóhivatal mérsékelt áron adja. Erdősítésre a beregi erdőben jussolnak területet. Az ügynök a dunai szállítás fejében családonként fizette a költséget, Budától a tokaji kamara a többit. Kikötések velük szemben: a telepések csakis katolikus, császári alattvalók lehetnek, és semmiféle földesúr szolgálatába nem léphetnek.

Minden telepés köteles elhozni a gazdasági, műhelybéli felszerelését. A paraszt 4 ökröt vagy 6 lovat, és 300 forint készpénzt családfelelőként. Az iparosoknak igavonókról nem kellett gondoskodniuk, viszont nem igényelhetek földet, és a házhelyen kívül semmiféle földtulajdonnal a továbbiakban sem rendelkezhetek. Az áttelepült iparúzők között volt asztalos, ács, kovács, bogárnár, borbély és köpölyöző, falrakó és kőműves, szítás, suszter, trombitakészítő, takács, zszindelyvágó, mészáros. A telepések hat évig adómentesek. Először évben tizedre sem kötelezettek.

A toborzás az első Temesbe indított harminc család átköltözése után megállt. A családoknak mindenüket el kellett adniuk, hogy a szerződésnek megfeleljenek. Ezután a bádeni, birckenfelsei, zweibrückeni hercegekhez külön császári parancsot kellett meneszteni, hogy a kivándorlóktól semmiféle megváltást ne követeljenek, mivel azok Magyarországon is öfelsége alattvalói maradtak!

Rakamazra 1728-ban 8, 1729-ben 30, 1730-ban 6, 1731-ben 8, 1732-ben 30, 1733-ban 20 család települt. Ez időkor 11 kárpátaljai család is ideköltözött. A számszerű adatok ellentmondásosak. Egyik tanulmányíró szerint 5 év alatt 72 családfő érkezett 82 gyermekével, mások szerint 102, megfelelő számú családtaggal. Ulmban gyülekeztek a kivándorlók. Balsára érkeznek Zinzendorf kamaragróf uradalmába, ahonnan átjárnak fából, földből készülő házaik fölépítésére. Máig élő legendáik szerint a falu neve onnan ered, hogy a keresztültutazók kérdezték a szorgalmasan dolgozó telepéseket, mire végzik, mire azok így válaszoltak:

— Rakom haz! — Ebből következett Rakamaz.

Hanem a tudósok egyike azt lelkezi, Rakamaz török személynévből ered, mint Szatymaz, Balmaz, jelentéstartalmát illetően Szatymaz a szatóccsal rokon, kereskedőt jelent; Balmaz kuntörök óvónév, ami azt mondja, nem létező; míg Rakamaz átkelő, átjuttató (hely) lenne.

A betelepülés első ötven esztendejéről II. József fölmérése ad számot. Az első népszámlálás (1784—1787) szerint: „Rakamazon 228 ház, 305 család, 670 férfi és 680 nő lakik, összesen 1350 fő. A férfiakat mint katonai alanyokat már részletesen összeírták: pap 1, nemes 3, polgár 3, tisztviselő 1, paraszt 150, polgár és paraszt örököse 108, zsellér 150, egyéb 22, szabadságos katona 3, sardjádék 1—12 éves 159, 13—17 éves 68 fő. Távollevő —20 id. +41 fő, tényleges lakos 1371 fő.”

Életvitelükre, életmódjukra egy, az Úriszékhez címzett hagyatéki okmányuk is fényt derít:

Mi, alább meg írtak adjuk tudtára mindenenk, ahogy illik és igaz lelkiismeretünkkel is valjuk hogy Istenben boldogult Schid Antal özvegyének vagyona ez:

1 Tahó szekér

2 tehén

1 eke

zsákok annyi volt mint más szegény gazdának
cserép edény mint más szegény gazdának szokott lenni

4 hizott sertés

zsírozó mint más szegény gazdának szokott lenni
egész vetett ágy mint más becsületes gazdának szokott lenni
fejszék vas villák mint más gazdának

1 ház 115 for.-ért

1 asztal, 300 csomó dohány

7 esztendő sülők

Tértett az egy szántóföldgyében ezideig 200 köből zab, és anyi buzája, gabonája. Befizetett 34 for. taxát (állami adó) és 24 for. porciót (hadiadót). Van továbbá Tokajban egy szőlőföldje, amit a lánya örököl, és kifizette a fiúnak járó apai jussot, 80 forintokat. Kifizette a Kék Jánosnak fönnmaradt adósságát.

Melyet is saját kezünk kereszt vonalával megerrősítettünk.

Sig Rakamaz, 11 X 1790.

Schnekszer Fridrich

keze + vonása

Schmid Ferenc

keze + vonása

Schuller Péter

keze + vonása

Schmid Fülöp

keze + vonása"

Fényes Elek 1839-es kiadású statisztikája szerint a falunak 2157 lakosa van, ebből közel kétezer a német ajkú. Ám már az 1828-ban zajlott kanonoki vizsgálat megállapítása szerint Rakamazon minden telepes beszél magyarul. Amiből következik, hogy nagyon is megértette a reformidőszak hiteseinek érték fogalmazott gondolatait. Ha nem szöveg szerint, de lényegében nagyon is tudta a rakamazi, hogy az urbáriumot ugyan eltörölte a császár, a jobbágy szó használatát is megtiltotta, a szolgálmányok mindegyikével együtt, de megmaradtak a jobbágyi viszonyok. Az uralkodó halálával könnyen visszafordultak a régi rendszer szerinti jobbágyterhek, adók, robotok. Az 1847 novemberében összehívott országgyűlés napirendjén újra szerepel az örökváltság kérdése, a közteherviselés bevezetésének szükségessége, az urbárium eltörlése. A Dózsa-lázadás óta zajló nagy pör a bécsi forradalom, a magyar március 15-i események hatása alatt a király kezén, szentesítésén is átesik. Ám egyidejűleg készülnek az osztrák seregek Magyarország ellen. Kossuthnak, mint a honvédelmi bizottmány elnökének a fölhívása Rakamazon is kihirdetődött:

„Ti robotoztatok, dézsmát adtatok, úriszéknek voltatok alávetve, ki voltatok zárva a polgári szabadság minden malasztáiból: a föld, melyet véres verekteikkel műveltetek, nem nektek jövedelmezett: szolgák voltatok, mint szolga volt a föld, melyet műveltetek. Védelmezd hát magad, szegény, elárult magyar nép! Védelmezd magad, ten tűzhelyedet, gyermekeidet, feleségedet, elszántan rettenthetetlenül: mint ahogy védelmeznéd magadat, midőn útonálló rablók támadnak meg!”

De hát mit tehetett a rakamazi 120 éve itt élő német telepes, amikor a saját atyja fia indulnak Slick tábornok vezényletével új szülőföldje ellen. Ha éljenzi őket, az ittenieket csökélyíti. Rakamaz a tűzvonal kellős közepébe kerül, amikor Klapka seregei fölveszik a harcot az osztrákok ellen. Az eseményt rakamazi győzelem névvel illeti a történetírás. A hónapokig tartó katonajárást nehezebben viselték, mint a magyar ajkú szomszédos községek. Nekik bujkálniuk kellett a magyarok erői előtt éppúgy, mint az osztrák előtt. Azok is pirongatták őket, a mieink is.

Az elbukott szabadságharc utáni hetedik esztendőben áthaladt Rakamazon az első vonat, s a falu a híres dohánytermelő táj beváltóhelyéül működött, kicsi, híján a Szerencsre épített cukorgyárat is ők jussolhatták volna, ha a falusi kupaktanács sebesebben dönt a telek kijelölésében. 1862-ben maguktól szüntették meg iskolájukban a német nyelvű tanítást. Hatvan-, nyolcvanévesen még élhettek azok a polgárok, akiknek eleven emlékezetében remegett a falujukát dúló háború rémképe, amikor Ferenc József „mindent megfontolva és meggondolva” elindítja az új világégést. Ennek következtében idegen országok frontjain marad 117 rakamazi ember, amivel nem fejeződik be a falu szenvedése, hiszen a bukott háborút követő proletárhatalom győzelmes védekező hadjáratának egyik súlypontja a tiszai frontra támaszkodik. Rakamaz a tűzvonalba kerül. Lakóinak száma 3273 fő.

Negyedszázados nehéz idők jelentik a békét. Gazdasági válság, üldöztetés a juss. Vásárra dollgozó suszterájok jelentik az ipart, a jó kőművesmesterek a kirazjó építőipart. Krumplitermesztés a világhírnevet, és a végtelen szorgalom. Apjától, anyjától a mai gyerek is tudja a második világháború szomorú történetét, amelyben elhurcoltak 200 zsidó lakost, elveszejtettek 149 katonaköteles férfit. Volksbundista propagandáért a falu közössége kivetett magából néhány családot.

Ezzel köszöntött be a régen várt új világ. Közös történelmünk utóbbi 40 éve ittletüknek csak egyötödét jelenti. Azóta nagyokat lépdelték velünk. A főlsszabadulás utáni ocsúdás éveit sem nézték leejtett kézzel. A bombázás, a háború romjaiból kiborotválkoztak. A két háború közötti idők politikai csizmadiáinak népes suszterájaiban olyan termelési tapasztalatok gyűltek össze, hogy amikor vállat vállhoz téve újra indultak a RACITA szövetkezetben, a 80-as évek elején, elérték az egymillió páras termelési nagyságot. Lábbelijeik eljutnak Amerikába, Ausztráliába, Belgiumba, Csehszlovákiába, Lengyelországba, NDK-ba, NSZK-ba, Franciaországba, Szovjetunióba. Másik, sok embert foglalkoztató üzemük a RAFAFÉM szövetkezet. Gyárt kétágú létrákat, konténerházakat. Nigériának konténer egyetemet, konténer vasipari műhelycsarnokot. De ők készítették Kambodzának az első városi iskola konténer épületét és teljes berendezését. Teremtő erejüket az ipar nem köti le. A Győzelem tsz sok ezer hektáros területéből a 70-es évek elején már 2400 hektárt vettek öntözéses művelés alá. Kukoricát, búzát, zöldségest, gyümölcsöst, kasszálót locsolnak a Tisza vizével, eredményeiket 30—35 százalékkal megmagasíthatják általa.

Erőfeszítéseik sikeres eredményéért 1982-ben az ÉMI és a TOT alapította Termelési Nagydíjat vehették birtokukba, amelyet az országban csak öt hasonló termelőszövetkezet mondhat magáénak. Almájuk, krumplijuk modern hűtőházakban raktározódik, jobb piaci áralakulások kivárására. Megújított könyvtárépületükben Szloboda Anna gondjai között gyakoriak a képzőművészeti kiállítások. Szép házaik szobafalai szép képek után kiáltoznak.

A tizedik ember

HORVÁTH DEZSŐ KÖNYVÉRŐL

Kezdjük a cím megértésével, mielőtt az olvasó — pláne az idősebbje — emlékezetből valamifajta vésztijszó gondolattársításként a hadseregekben egykor volt módszerre gondolna: a léniába állított sor előtt végigmegy a számláló tiszt, minden tizedik katona mellére bök, és ez azt jelenti: kivégzendő. Nem erről van szó. Habár — mint a könyvből kiderül —, ha nem a maga véres valóságában, mégiscsak lesz itt szó, nem kivégzésről ugyan, de felszámolásról, likvidálásról annál bőségesebben. Horváth Dezső ugyanis a magyar tanyakérdésnek nevezett roppant bonyolult emberi-társadalmi-politikai kérdésgubanchban próbált eligazodni s rendet teremteni. Mondhatnám úgy is: tiszta vizet a fejekbe jelszóval vitába bocsátkozni. A tanyaiakért, a tizedik emberért. Ez a fogalom onnan jön, hogy amikor a szerző a tanyákkal közelebből ismerkedni kezdett, az ország lakosságából minden tizedik ember tanyákon élt. Több mint egymillió lélek.

Ha az úgynevezett „tanyakérdésről” van szó, bennem azonnal felágaskodik valami dühös kisördög: tanyai származék lévén, a tanyák mindenféle dolgában, a körülöttük zajló, szünni nem akaró vitákban elfogult vagyok. A szerző — szerencsére — nincs „megverve” tanyai szemmel, elfogulatlanul (?) vág a sűrűség közepébe. Nem élt tanyán, tanárként járt ki Szegedről egy faluba — Pusztamérgerre —, az akkor még vígan zakatoló, de azóta a haladás jegyében megszüntetett, likvidált madzagvasúttal — tanítani, majd szegedi újságíróként hosszú évek óta járja Csongrád megye, még szűkebbre húzva a kört, elsősorban a szegedi járás tanyás vidékeit. Innen hozta, hiteles tanúként példaanyagát, forró élményeit.

Könyve a Magyarország felfedezése című könyvsorozatban jelent meg, ami a be nem avatott olvasónak mondva azt jelenti, hogy igen szigorú lektori szűrőn bocsáttatik egy-egy könyv a nyilvánosság elé. Sok a jelentkező szerzőjelölt, sok a mély vízbe ugró, de kevés a partot érő — nyilvánosság elé jutó — vállalkozó. Hogy Horváth Dezső, mint „elsőkönyves” szerző erre a partra kijutott, már önmagában is igazolja vállalkozásának sikerét, minősíti a könyvét.

Ebben a sorozatban szociográfiák jelennek meg. Ez a műfajmegjelölés persze afféle gyűjtőfogalom: megfér benne a szociológiai módszerű megközelítés — utalják csak Erdei Ferenc könyvére a Város és vidékére —, meg a szenvedélyesen kutakodó, magas irodalmi színvonalú riporter buzgólkodás (Moldova könyve a vasutasokról), és még sok egyéb változat is, a tanulmánytól az esszébe hajló megoldásokig. Hová illik „A tizedik ember”? Horváth Dezső — ahogy mondani szokás — „vérbeli” riporter, az „újdondászoknak” ama egyre ritkuló sorából, akik nem elégszenek meg a „friss, eleven hírszolgáltatás” szokványos követelményével, hanem a jelenség mögött a lényegyet keresi, kutatja — az igazmondás belső, már-már ösztönös kényszerétől hajtva. S ha ilyen, műve nem is lehet más mint vitairás. Igen, most találtam meg „műfajának” pontosabb meghatározását: szociográfus vitairat ez a könyv, első sorától az utolsóig, igen magas hőfokon. Én, a könyv kritikusa, tanyákról lévén szó, nemcsak dühösen elfogult szoktam lenni, hanem természetem szerint

ádáz módon, csökönyösen vitatkozó is. Nos, a könyvet elolvastva, vitakedvem lelohadt: nincs vitám Horváth Dezsővel. Eszünk kereke egy tengelyen jár.

De mitől vitairat „A tizedik ember”? Miért, mivel van vitája szerzőnek? Hosszú volna ezt végigmondani. „Szeressük vagy temessük a tanyát?” — ez könyvének első mondata. Jó kérdés; minden e körül forog. Vannak, akik megértik és szeretik, becsülik a tanyát, vannak viszont bőségesen, akik nem értik, nem szeretik. Mai világunkba nem illő, elavult, útban levő, felszámolandó terhes örökségnek tekintik. A szellemi sötétség, az elmaradottság utolsó búvóhelyének tartják s szeretnék úgy is kezelni. Szerzőnk a könyv elején afféle körkérdéses módszerrel leendő értelmiségieket, szegedi főiskolai hallgatókat, orvosegyetemistákat kérdezt: mi a véleményük a tanyáról? Válaszaik roppant tanulságosak, az orvosegyetemisták válaszaiból válogatok. Az a „szellemeskedő” válasz, amely így kezdődik: „Azt mondják, tanyán szép borjú és buta gyerek nő” — engem, aki tanyai iskolában kezdtem a betűvetést, személyesen sért, s hiába mondja: „Minden tiszteletem a tanyai orvos”, válaszból süt a buta gög. Inkább annak adok igazat, aki az írta: „... tisztelem ezeket az embereket. Lelkileg, érzelmileg többet érzek bennük. Nem tartom szellemileg elmaradottabbnak, személyes tapasztalatom alapján.” Még két véglet a válaszokból. „Én nagyon szubjektív vagyok e téren, mivel öt éve van nyaraló tanyánk a legvadabb tanyavilágban. Számomra egy csodálatos dolog a tanya. Az emberek összetartoznak, tudnak egymásról, és nem idegesítik egymást. Amióta ismerem ezt a világot, nem félek attól, hogy falun vagy tanyavilágban gyógyítsak, sőt meg vagyok győződve arról, hogy itt sokkal könnyebben megvalósíthatom önmagammat.” És a másik véglet: „Természetes élet, természetesen igények nélkül. Egy életet le lehet így élni, de kérdés, hogy érdemes-e. A szívinfarktus megelőzésére jó, de talán érdekesebb lenne vállalni az infarktust. Igaz, hogy én még eddig nem éltem tanyán.” Az ember legszívesebben nem hinne a szemének s megborzong: ha a sors meg nem ment bennünket, ebből a fiatalemberből orvos lesz! Tanyai betegek is kerülhetnek a keze alá!

Szerzőnk a „szeretem—nem szeretem” mindkét végletében — a romantikus nosztalgiazó, meg lenézően utálkodó végletekben is — talál meg gondolandó elemeket, épp ezért mindkét véglet ellen vitatkozik, mégpedig az értelmes, józan emberség, emberiesség nevében. Emberség, emberiesség? Olvastam én mostanában is olyan szociográfiai művet, amelynek középpontjában inkább valami elvont idea, ráció, anyagi és társadalmi hasznosság, gazdaságosság áll, mintsem maga az ember, a maga esendőségével, kilátásaival és kilátástalanságával, esélyeivel vagy esélytelenségével egyetemben. Horváth Dezső könyve az utóbbiak közül való, középpontjában az emberrel, ezúttal a tanyai emberrel. S azzal az „ars poeticával”, amelyet könyvének utolsó mondata mond ki: „Szeressük vagy temessük? Ismerjük meg inkább!” Hogy-hogy „temessük”?

Az unalom végső határáig idézhetnénk azokat a hatósági rendszabályokat, amelyek a társadalom érdekére hivatkozva a tanyák léte elleni tilalmakat, szorongattatásokat, a „leradírozás” mikéntjét, módoszatait tartalmazzák. Nem először írom le: a tanyák története a tilalmak története. Nem új dolog ez: az alföldi tanyás városok hajdani nemes tanácsainak, szenátusainak, előjáróságainak fennmaradt jegyzőkönyveiből a mai értelemben is jellemezhető tanyák megtelepedése, fennmaradása elleni intézkedések, tilalmak siralmas és folyamatos krónikáját lehetne összeállítani. Ellenőrizhetetlen, fegyelmezhetetlen népség lakja ezeket a tanyákat, kunyhókat, kibújnak az adófizetés alól,

tilosban legeltetnek, üldözötteknek búvóhelyet adnak és így tovább. Felszámolandók. A tanyák, kunyhók, épületek széthányandók, építésük minden erővel akadályozandók. Lám, már akkor is létezett voluntarizmus, amely nem számolt a gazdasági törvényszerűségekkel, emberi törekvésekkel, holott ezek törvényei még szigorúbbak, mint a felső rendszabályok. A tanyák — különösképpen az árutermelés új viszonyai beköszöntével —, minden tilalom ellenére fennmaradtak, sőt szaporodtak. A mi időnkben — a tizedik emberig.

A tilalmakról szólva, Szeged városa ritka kivételnek tekintendő, kár, hogy a szerző nem tekinti át ennek történelmi előzményeit, Tömörkényt is felidézve sok érdekes dolgot írhatott volna meg az itteni nép egykori életéről, kínládásáról, boldogulásáról, a tanyához való ragaszkodásról — jelenük történelmi háttéréről. Szeged városa ugyanis — bár olykor határt szabott az építkezési szándéknak — maga ösztönözte a tanyák építését azáltal, hogy irdatlan méretű birtokát az egymásra licitáló bérlők közt szétparcellázta, sajátos képletet és szint bocsátva ezzel a magyar tanyatörténet bonyodalmas szövevényébe. De a szerzőnek van mentsége: ő a magyar tanyakérdés mai állapotáról ír, nem történetieskedik. Amikor ugyanis a mezőgazdaság nagyüzemi átszervezése megkezdődött, az itteni, Szeged környéki speciális helyzet az országos képbe „egalizálódott”. Az új helyzetben a tanyák, akárcsak más vidékeken, itt is kritikus helyzetbe kerültek. Beléjük ütközött itt is a haladás szelleme — a nagyüzemi táblák szempontjából nézve őket. Ez lett a tanya-kérdés ütközőpontja itt is: létük véglegesen megkérdőjeleződött. Hogy mennyire belevődött a közgondolkodásba a szocialista nagyüzem meg a tanya ellentéte, arra Horváth Dezső furcsa példát mond: „Mindenki tudja, értelmező szótárunk nyelvészeti segédkönyv, és nem mezőgazdasági szakirodalom. A *tanya* címszó alatt fontosnak tartja mégis ezt a példamondatot: „Mezőgazdaságunk szocialista átszervezésével megszűnt a tanyák létjogosultsága.” Püff neki, segédkönyv!

Így aztán itt is, az ötvenes évek elején a kérdések kérdésévé vált: „Szeressük vagy temessük a tanyát?” Böven akadtak nagyüzemi temetkezési vállalkozók, a tanya meg a maga módján válaszolt a kérdésre. Sokan „lábbal szavaztak” — főképp a fiatalabbak: otthagyták a tanyát, benne az öregeket, meg a szívósan ragaszkodókat, akik nem akartak, nem is tudtak volna hova menni. De ezek közismert dolgok: különösen az Alföld fekete földű tájaira jellemzőek. Horváth Dezső „szerencséje”, hogy az általa tanyáról tanyára bejárt területen akad fekete földi meg homokvidéki tanya is, Csongrád megyéből átruccan Békésbe is, meg Bács-Kiskun megyébe is, rengeteg tanyát szemrevételez, rengeteget beszélget a tanyán lakókkal, — akartam pedig, de képtelen voltam megszámolni, hánnyal. Ezek a beszélgetések oly friss benyomásokat hoznak, oly olvasmányossá teszik a könyvet, hogy élvezettel olvashatja az is, akit maga a tanyakérdés, tanyapolitika amúgy nem nagyon érdekel. Olyan jelenségekre bukkan eközben, mint például az öngyilkosság e tájon különlegesen fontos témája, hiszen — tudjuk — Magyarország „vezet” Európában az öngyilkossági statisztikában, Magyarországon éppenséggel Csongrád megye az első, a megyén belül meg a szegedi járás. Találkozik olyan tanyával, akit háromszor vágtak le a kötélről — de ez amolyan kuriózum. Mélyértelmű beszédbe elegyedik Jehova tanújával, tanyán szolgáló papokkal, de leginkább a „tipikus” tanyai a partnere. Épp elég tapasztalat birtokában mondja ki tehát a ma már felismert igazságot: nincs két egyforma tanya. Namármost: hogyan válaszol önmaga kérdésére a szeressük vagy temessük dolgában?

Pontosan és emberségesen. „Soha nem voltam tanyapárti — írja —, soha nem akartam fönttartani egyetlen tanyát sem. Tanyai párti viszont vagyok, és szeretnék még sokáig az maradni. Emberpárti, mert a tanyai is ember.” De annak kimondása, hogy a tanyai is ember — az épülő szocializmus viszonyai között nemde különösen hangzik? Szinte kihívja maga ellen az ítéletet: demagógia ez. Miért kell ezt mai, emberséges viszonyaink közt kimondani: „a tanyai is ember”? Úgy látszik, ki lehet és ki is kell ezt mondani, ma is, itt is. Íme egy példa: előfordult, hogy hiánycikk lett a vécepapír. „... felhívtam a papírkereskedő nagyvállalat igazgatóját. Magából kikelve magyarázta, hogy nem a kereskedelem a hibás, hanem más. Az a legnagyobb baj — mondta —, hogy a tanyai ember leszokott a kukoricacsutkáról, és rákapott a papírra. Értse meg uram, felvásárolják és elviszik a városi orra elől. Nem tudjuk megakadályozni. Hirtelen nem tudtam szóhoz jutni, és nem hittem el, hogy csak tizedrangú ember a tanyai” — írja Horváth Dezső. De azt már az idei tél okozta bajok magyarázataként magam hallottam: az a baj, hogy a tanyainak már nem jó a csikótűzhely, pb-gázzal főz, emiatt nincs pb-gáz. Nem elégszik meg a konyhai meleggel, befűt a szobában is, de nem jó neki a csutkaízék, felvásárolja a szemet, nem jut a városiaknak. Bizony, azt, hogy a tanyai is ember, teljes jogú állampolgár, csökönyösen mondogatni kell — ma is. Most jut eszembe: pontosan húsz éve, egy másféle vidék tanyai viszonyairól írva, én magam is abban a reményben írtam — szerzőtársammal egyetértve — a tanyák világáról, „hogy a nemzet és a haza sorsán örökődők is odafigyelnek a tanyák népére, hiszen a tanyák népe: ez is a nemzet, ez is a haza”.

A Tiltott házak című fejezetben ír azokról a bekerített tanyákról, melyeket nem sövény, netán léc- vagy drótkerítés kerít körül és zár be, hanem a nagyüzem. A termelőszövetkezet, az állami gazdaság, az erdőgazdaság. Már mintha maga is sokallaná; „Hagynám már a bekerített tanyákat; mert nyomasztó a gazdasági érdeke burkolt kilátástalanságuk, és attól is tartok, amit írogatok, fogamatja úgyse lesz. Ezt azért még le kell írnom.” Mit? Azt, hogy Kistelek és Csengele között rábukkan a kettős létrákra. Kétágú létrákra. Egy állami gazdaság százhektáros barackosát magas drótkerítés veszi körül — bekerítve egyúttal tíz tanyát is. Kapu csak egy van. A tanyalukok kérvényezték: hadd vághassanak maguknak kicsi kaput a kerítésen, ne kelljen fél kilométert kerülni, ha ki akarnak jutni a világba. Az illetékesek nemet mondtak. A találékony tanyaiak mit ötöltek ki? Akácfából két létrát összetakoltak, egyiket kívülről, a másikat belülről a kerítésnek támasztották, felül összeguzsolták — kész a „felüljáró”. Szerzőnk még a Medosz-hoz is fordult. Az ellenőrzésről készült jegyzőkönyv megállapította: Volford Andrásék már nem a létrán közlekednek. No igen. „Öregek ők már az ilyesmire, nehéz nekik fölfelé törekedni, inkább aluljárót építettek. Átbújtak a kerítés alatt.” De Tari Imre, Donka István és Varga János tanyájából még mindig létrán másznak ki s be. Tizenkét éven át tartott a küzdelem, még a rádió is beleszólt a sajtópörrel való fenyegetőzéssel feltupírozott küzdelembe, amíg eltűntek a létrák, elkészülhettek a kerítésbe illő kiskapuk.

Azért hoztam elő a kétágú létrák dolgát, hogy a szerző írói módszeréről beszélhessek. Az ilyen, roppant sokat mondó esetek leírása mellett legfőbb módszere a beszélgetés. Az illetékesekkel. A legfőbbekkel. Magukkal a tanyaiakkal. Olykor „ellenfeleikkel”. Fortélyos beszélgetések ezek. Fortélyosságuk abban van, hogy ha „tanyapártiakkal” beszélget, akkor a tanyaellenesek érveit hangoztatva szikráztatja fel és ütközteti a nézeteket. Ha „tanyaellenesekkel”

vált szót, akkor meg a tanyák védőügyvédjeként forgatja a szót. S az eredmény? Az olvasó maga dönthet: kinek van igaza. Ki áll az emberségesség pártján — s ki az, aki hamis prófétaként ágál és a korszerűségről, a haladásról demagogizál.

Például abban a legtöbb vitát kiváltó, leginkább ingerlő, irritáló kérdés-gubancban, ami — mint láttuk — nagyon régóta, de leginkább épp a legújabb évtizedekben keseríti a tanyaiak életét. Az építkezési tilalmakról vitatkozik a legtöbbit. Nem megy végig a tilalmak évszázados történetén, hanem a mai tanyaiakat beszélgeti, sorsukat, kínlódaikat mondatja el, az embernek azt a jogát bizonyítva be, hogy mindenkinek joga van hozzá: tető legyen a feje fölött. Olykor valóban drámai, tragikus élethelyzeteket mondat el és ír le, hogy elszorul az ember szíve: miért van ez még most is így, ahogyan „törvényesen” van? Erről a témáról beszélgetve fakad fel a leghevesebben a sok-sok őszinte, s tegyük hozzá, emberileg jogos keserűség. „Hát maga? Mit csinál?” — kérdi a szerző egy szorgoskodó tanyaitól, aki már falderékig felrakta a kockaház falát, most is a falat rakja. „Én most, kérem szépen, megszegem a törvényt” ... Meglátja, lebontatják — inti a szerző. „Maga elkésett. A papiros már itt van, hogy bontsam le ... Mondtam a Matyinak, a tanácselnöknek, ez a ház nem tévedésből van itt, hanem előre megfontolt szándékkal. Akinek útjában van, essen neki. Erőszakot én nem alkalmazok vele szemben, de éjjel felrakom, amit nappal ledűr.” ... A törvény nem így gondolta — inti a szerző ezt az átfordított szerepű tanyai Kőműves Kelement. Aki ezt válaszolja: „Mert a törvénynek nincs hat szép gyereke.”

Az olvasó csakugyan szorongva kérdezi: miért nem ad igazat a törvény ezeknek az embereknek, akik nemcsak a maguk javára, hanem igenis, a nemzet, a társadalom javára akarnak élni, lakni, boldogulni. A nagyüzemi tábla meg a tábla közepén álló tanya ellentéte, valóságos és keserves ügy: folyton kerülgetni kell az útban levő tanyát. De mit mond egy szövetkezeti elnök az olyan út menti tanyákról — a tilalom ezekre is érvényes! —, amelyeket nem kell kerülgetni? Ezt mondja: „A mi gazdaságunkat elfűjné a szél, egyszerűen lesöpörné a térképről, ha Gátsor megszűnne. Nem babra megy a játék.” Megjegyzés: a Gátsornak nevezett ásszothalmi tanyás településen sorra büntetik az engedély nélkül építkezőket. Más ügy: egy szövetkezeti főkönyvelőnő tanyát vett, hogy legalább nyáron ne kelljen naponta kijárnia Szegedről. „Kértem felújítási engedélyt, elkezdtük a javítást, akkor derült ki, olyan régi ez már, egyik fala sem bírná a tetőt. Megnagyobbítási engedélyt kértem, határozatot kaptam, hogy bontsam le. Kérem, én nem passzióból építek, énrám a szövetkezetnek szüksége van. Ha én nem azzal fogyasztom az erőmet, hogy utazgatok, inkább itt dolgozok, pihenten, abból haszna lesz a szövetkezet minden tagjának, de magának az államnak is.” És így tovább, és így tovább.

Nehéz megérteni ezt a felülről lefelé pillantató hivatalos észjárást, amely még a helyi közigazgatási, tanácsi emberek számára is érthetetlen. Hiába látják be a felülről jött intézkedés ésszerűtlenségét, végre kell hajtaniuk; az ostor vége rajtuk csattan. Hiába mondja Horváth Dezső sokadszor ebben a könyvben, hogy nincs két egyforma tanya — mert vannak a természet rendje miatt lebontásra joggal ítélandók s maguktól elpusztulók is! — felülről nézve — a „ha visít, malac” szakértelméből tekintve — minden tanya — tanya, mindre érvényes a tilalom. A hivatalos tekintet abból indul ki, hogy hazánkban sajnálatosan megszaporodtak az engedély nélküli építkezések, ezek teszik tönkre

például a Balaton-felvidék csodás panorámáját. Az engedély nélküli építkezést meg kell akadályozni. Büntetéssel, lebontással. Országos érvényű ez a rendelkezés, tehát nemcsak a Balaton-felvidékre, hanem a tanyákra is alkalmazandó. Szerzőnknek erről ez a véleménye. „A törvény... arra való, hogy megtartsák. Ha nem lehet engedély nélkül építeni a Balaton mellett, ne lehessen tanyát se. Csakhogy a Balaton nem tanya, és a tanya nem Balaton. Naponta hallok rádióban, olvasom újságban, hogy rendet kell teremteni az engedély nélkül építkezők körül, a törvény teljes szigorával. A tanyai ember azonban nem engedély nélkül akar mindenáron építeni, hanem építeni akar, de nem kap rá engedélyt. Lényeges különbség!”

Sajnálom, hogy nem ír részletesen és többet arról a fordulatról, ami azáltal következett be, hogy a vezetékközei tanyákba befutott két szál drót: bejött a villany a tanyák közé. Ez valóban „kopernikuszi” fordulat, a szerző is leírja, hogy „A tanyatörténet talán legnagyobb fordulata a villany”. Hozzáteszi: „Amikor elkezdték vezetgetni, lépten-nyomon azt lehetett hallani, hogy ezt aztán már nem szabad engedni. Határozott intézkedéseket sürgettek, mert a villany konzerválja a tanyát.” Ebben van valami. Mármint a konzerválásban. Magam is úgy tartom: az a két, avagy három szál villanydrót szilárdabban lerögzíti a tanyát, mintha acélból font drótkötelekkel horgonyoznák a földbe. „Ha villany van, minden van” — hányszor hallottam én is. Petróleumlámpa helyett villanyfény, a gémeskút hűvös mélye helyett — ez volt hajdan a megoldás — hűtőszekrény, no meg a tévé, meg a villannyal hajtható daráló, víz húzó motor, meg amit akarsz. Persze, hogy „konzerváló” szer a villany. De az ellene felhangzó tiltakozás meg azt jelzi: miközben a társadalom halad a maga útján, megújulása folyamatos, kiveti magából a régit, aközben a tanyavilág kezelésében, megítélésében konzerválódik a tágabb világból már kiszorult — a tanyák közé leszorult — voluntarizmus, az a nézet, hogy nem érdekel a társadalmi szükséglet, le a gazdasági törvényszerűségekkel, éljen a kívülről, felülről jövő hivatalos akarat. Mily üdítő kivétel a villanyyszerelő vállalat — Horváth Dezső a Démászt nevezi így — igazgatójának véleménye, aki ezt mondta a szerzőnek: „Szocializmust ígértünk minden embernek ebben az országban. A tanyainak is. Maga el tudja képzelni a szocializmust villany nélkül? Olvassa el Lenint!”

Abban a fejezetben viszont, amelynek címe Elaludt lámpások, semmi szívderítő nincs. Természetesen nem a tanyai lakóházakban kialudt lámpásokról van benne szó — ezeket felváltotta a villanyégő. A Gárdonyival ismerős olvasó már sejti: a tanyai iskolák megszűnéséről, megszüntetéséről, bezárásáról mond keserves dolgokat Horváth Dezső. Ez persze már következmény: annak következménye, hogy részint a szívós tanyairtó politika következtében, részint meg — sokszor épp a gyerekek iskoláztatásának reményében — a tanyát amúgy is önként elhagyó tanyalakók faluba, városba való elvándorlása következtében a tanyai iskolák javarészt elnéptelenedtek: épp a szaporodóképes korosztályok hagyták el a tanyát, az ottmaradt öregektől mit várhat az ember? Nem is ezen kesereg a szerző, hanem azon: mi lett az elnéptelenedett iskolák sorsa? A kialudt lámpásoké. Felhánytorgatja az elmulasztott lehetőségeket: Miért nem válhattak ezek az iskolák (rendszerint sűrűbben települt tanyás körzetekben épültek, s körülöttük szép számmal maradtak meg tanyák) a közösségi élet, netán a művelődés, ismeretterjesztés apró gócaivá? Valóban elgondolkasztató: az átszervezők ezek az iskolák voltak az „agitáció”, a szervezés központjai, egymást érték a gyűlésezések,

jöttek-mentek a városi „népnevelőkkel” rakott buszok, teherautók, de amikor az átszervezés sikeresen befejeződött, lakat került az ajtókra. Eleinte még kikijött egy-egy előadó a városból, élénk érdeklődés fogadta az egészségügyi, meg a szőlő-, gyümölcsstermelési témájú előadásokat — ma már ritka madár errefelé az ilyenfajta népnevelő. A tanyai paraszt benn van végre a térszében, nem kell vele tovább törődni. Az iskolák új pozícióba kerültek. Gazdát cseréltek. Leginkább a szövetkezetek vásárolták meg őket, melléküzemágak létesültek bennük, varróműhelyek meg effélék, továbbá krumplicsíráztató, gabonarakár, de szerzőnk rábukkant egy olyanra is, amelyben egy szegedi bőrösszövetkezet tímárműhelyt működtet, cserzőkádakkal, meg ami kell. A róla szóló alfejezet találó címet kapott: Cserben hagyott iskola. A városból jár ki egy busz, az hozza kifelé a munkaesőt. A helyzet tehát megfordult: nem a tanyákról jár be a munkaerő a városba, hanem kifelé jár onnan, a tanyára. A bezárt iskolát megvehetnék magánszemélyek is — erre van is példa —, de azt mondja egy jó beszédű menyecske a szerzőnek, nem érdemes megvenni, mert nem jó semmire. Miért? Mert a tehén nem tud felmenni a lépcsőn.

Nagyon sajnálom azt is, hogy a könyv nem érhetette meg a tanyavilág legutóbbi évekbeli „reneszánszát”, némely dologban szerepváltozását. Pontosabban mondván: a kézirat nem érhetette meg. Még a nyomdai — közismert — átvászcorgási időt tudomásul véve is szóvá kell ezt tenni. A kézirat befejezésének dátuma: 1981 december. A könyv 1985 február hónapjában jelent meg. Az olvasó azt várná egy 1985-ben megjelent könyvtől — pláne szociográfiától —, hogy tudósítson az időszerű helyzetről, például arról, hogy a tanyai lakosság lélekszáma alaposan megfogyatkozott ugyan, mintegy a felére csökkent, tehát inkább a huszadik emberről kellene most már a címben beszélni —, gazdasági szerepe, jelentősége viszont hallatlan mértékben megnövekedett. A még megmaradt tanyavilág a ország egésze számára sokféle termék — elsősorban az élelmiszer — termelésének nélkülözhetetlen bázisa lett. Meg merem kockáztatni: ha több tanya maradt volna talpon, még több áru jönne az álföldi tanyavilágból. A sokszor felhánytorgatott, kibíratatlanul magas zöldségárakat is leverve — például. De hát késő bánat — eb gondolat. Egyelőre gyönyörködünk a látványban: az utas a fővárosból jövet fóliasátrakkal körülvett viruló tanyákat lát, már ez önmagában is tanúsítja a „klasszikus” tanyaszerep megváltozását. A feketeföldi tanyásvidékeken pedig az a rengeteg liba! Azelőtt birka legelészett itt, de a jobban jövedelmező liba „megette” a ráfizetés határán tartható birkát. Kiszorította a tanya körüli legelőről. Egyre szaporodnak a magam módján „vállalkozói tanyának” nevezett telephelyek: városiak jönnek ki a tanyára, meggazdagodni. Se vége, se hossza nem lenne az újabbnál újabb típusok felsorolásának, de a dolog vége egy lenne: a tanyák fölött is felgyorsult az idő. Akár el is indulhatna Horváth Dezső, hogy megírja az újabb könyvet: mi történt a tanyákkal „A tizedik ember” megírása óta.

El ne felejtsem megemlíteni: nemcsak tematikájával hoz újat Horváth Dezső a Magyarország felfedezése sorozatba, hanem azáltal is, hogy az elfogadott, bevett szokástól eltérve, könyvét a saját fotói illusztrálják. Valójában szociofotók ezek — képekben is helyzetjelentést hozva a tanyák népéről, létállapotáról. Hiteleset, őszintét — mindvégig az igazat mondván és láttatva. (Szépirodalmi.)

T. BIRÓ ZOLTÁN

Kölcsey

ESZMEI-POLITIKAI FEJLŐDÉSRAJZ

Ha 1848. március 15-e a magyar történelem piros betűs napja, akkor a negyvennyolcat megelőző két-három évtized történelmünk csupa nagybetűs korszaka: a REFORMKOR. Nem azért illenék csupa nagybetű ehhez a történelmi korhoz, mintha Európa nyugati feléhez viszonyított megkésetttségünk, s hazai körülményeink tarthatatlansága nem szükségképpen hívta volna elő valamiféle újjító szellemet, változtatásigényt és pezsdülést abban az időben. Nem is azért, mintha olyan nagy csoda lenne, hogy Magyarország ismét fel akar zárkózni Európához; nem azért, mert egy lelkes, öntudatra ébredő nemzedék le akar számolni a régi viszonyokkal, s újat, emberibbet teremtve akarja beírni a nevét a történelembe; és sajnos nem is azért, mintha a reformkori álmok és nagyreményű törekvések az ország felvirágzása által beteljesedhettek volna. A polgári nemzetté válás, a nemzeti szuverenitás és a társadalmi haladás gondolata sem hirtelen, s valamilyen csoda segédelmével virágzott ki váratlanul a magyar tájon. Azon sem csodálkozhatunk igazán, hogy nagy személyiségek páratlan sora tűnt fel itt — látszólag a semmiből, hiszen hasonlóan nagy személyiségek feltűntek akkor, s már korábban is, Párizsban, Londonban és másfelé Európában, mert tágas teret nyitottak a személyiségnek a forradalmak, az emelkedő nemzetek és osztályok sodrása, a felvilágosodás és még inkább a romantika szelleme. Ami a magyar reformkorra gondolva, mégis ki kell, hogy billentsen bennünket utólagos történelmi objektivitásunk hűvös biztosságából, az valami többlet, ami ezt a kort mind az előtte, mind az utána eltelt több mint száz év történelméből kiemelte. Olyan többlet ez, amely ha későbbi, szorongató hiányérzeteink résein át visszatekintünk, különös fényben világítja meg nekünk a kort, s a kor emberét.

Miben áll tehát ez a többlet? Némiképpen egyszerűsítve, talán így mondhatnánk: *nemességnek és harmóniának* abban az emelkedettségében, amely azt megelőzően, s azt követően is csak igen ritka pillanatokban és többnyire csak egy-egy különös, sorsemelte egyéniségben ajándékozott meg bennünket a nagyság élményével. Nemzet és haladás, gondolkodás és politikai cselekvés, humánus és racionalitás, eszmeiség és gyakorlatias viszony a környező világhoz, költészet, filozófia és politika utolérhetetlen egységét a lélek és a szellem, a magatartás és a stílus nemessége emeli egy fejjel a történelem fölé. Erkölcsi és esztétikai értékek rendeződnek gyorsan társadalompolitikai programmá ebben a korban, s mindehhez szép keretet ad az az egyszerre egyszerű és ártatlanul naiv heroizmus, amivel a kor legjobbjai, lámpavas és karabély segédlete nélkül akarnak fordítani a magyar sorson; fordítani egyet az önálló nemzeti lét, egyet a társadalmi berendezkedés javára. Nem rajtuk áll,

hogy majd ismét és mégiscsak karddal és puskával, vérrel és halálhörgéssel kell igazolni a legközönségesebb igazságot: az emberi szabadságvágy a szó eredeti értelmében is halálosan komolyan veszi önmagát. Ez a szabadságvágy mutatja meg komoly, de még szelíd arcát a reformkor nemzedékében. Szerencsétlenebb korokban az olyan arcokat, melyek egy közösség jövőjének az ígértét rejtik vonásaikban vagy elszigeteli az idő, vagy belemossa az általános szürkéségbe; a feladatvállalás lehetetlensége eltemeti a nagyszerűt is, még kibontakozása stádiumában, s a nagyszerűség szolgálatkész hadségeit visszatéríti oda, ahonnan kitörni készültek: a középszerűségbe. A reformkor azonban feladatot kínál, s a kor embere vállalkozik; maga a feladatvállalás pedig kilendíti az egyént önmaga szűkebb köréből, s teremt a tehetségből történelmi személyiséget, formál a kisebb tehetségekből is korszellemet alakító vezető réteget. A közösségi cél pátosza és a vállalkozás lendítő ereje révén kiválni képes egyén azután megsokszorozva adja majd vissza korának és népének azt az indító energiát, amelyet a pálya befutásához kapott, s amely ahhoz mindig nélkülözhetetlen. Egyszerre korszükségtté és kormeghatározóvá lesz a *jellem*, nagy jellemek teszik a kort, érdekek, akaratok és eszmék a jellemadta erkölcsi kohókban olvadnak egybe, s fényesednek tisztára, rájuk tekint a magyarság eszmélő része, ők határozzák meg választásait. Így lehetséges az, hogy századunkból visszatekintve erre a korra, nem lefelé, hanem felfelé kell emelni a tekintetünket. Ez tehát a magyar reformkor különös történelmi minőségének egyik titka.

A másik abban lehető fel, hogy hosszú idő után először — és sajnos hosszú időre szólóan utolszor is — ekkor érik meg és szerveződik társadalomformáló erővé olyan számarányában is jelentős magyar közép-, illetve felső középréteg, amely rangját, a társadalmi hierarchiában elfoglalt helyét, műveltségét és gazdasági helyzetét tekintve, a magyar történelemből szervesen kinöve, képes az ország politikai életének alakítására, jogot is formál a politizálásra, a nemzeti-társadalmi ügyek képviselőjére. A középbirtokos nemesség ekkor lép teljes öntudattal a magyar történelem színpadára, s éppen akkor, amikor az oligarchia nagyjából gyökértelenné vált, s hitelét veszítette. A középbirtokos nemességnek ebben a helyzetben egyszerre kellett képviselnie a nemzeti érdeket a Habsburg-udvarral szemben, saját térnyerését az oligarchiával szemben, s a nép, elsősorban a magyar parasztság, illetőleg a jobbágyság érdekeit a nemesi előjogok konzervatív őrzőivel — így gyakran saját középbirtokos önértékeivel — szemben is, végül az egész megmerevedett rendi struktúra ellenében. Maga a helyzet tehát több okból sem mondható idillinek. A Habsburg-ház az európai forradalmak és gyors polgárosulási folyamatok láttán évszázados reflexek szerint reagál: urai minden belső rezzenésre idegesen kapják fel a fejüket, s az európai fejlődésről leszakadt monarchiát, az adminisztráció mindenható hatalmában bízva, igyekeznek mindenáron egybetartani. Ferenc személyében ráadásul olyan uralkodó próbálja atyailag ráncba szedni a monarchia népeit, akiben egy elvetemült bürokrata és egy gyámoltalan papucsférj szövetkezett, hogy minden nehézség ellenére megülhesse a trónt. Egy ilyen szövetség pedig cseppet sem veszélytelen, főként ha egy uralkodóban ölt testet. Ott van mellette Metternich, a politikusi tehetség és felkészültség embere, aki azonban legkevésbé sem demokratikus vagy éppen magyarbarát érzelmű államférfiként írja be nevét a történelembe. A nádor viszont jóindulatú úr, még magyarbarát érzelmei is vannak, fogékonyságot mutat a felvilágosultabb gondolatokra; nem idegenke-

dik a mérsékelt, jámbor szándékú reformtörekvésektől sem, a Habsburg köldökzinóron függve, s az udvar által felügyelve azonban, a jámbor szándékok politikájából szolid eredmények is csak imitt-amott szülehetnek. A feszültség pedig egyre növekszik. Franciaország, Anglia, Németalföld frissítő fuvallatai megborzongatják a monarchiát, s az udvar gazdái szellőztetés helyett még egyszer ellenőrzik, hogy jól zárnak-e az ablakok. Az impérium igyekszik teljes súlyával ránehezedni Magyarországra, hogy a mocorgásból egyetlen felszabadító mozdulatra való erő össze ne állhasson, éppen ezzel a nehézkedéssel növelve a feszültséget, s igazolva a maga tehetetlenségét. Az ország külső politikai kiszolgáltatottsága, gazdasági vergődése, belső társadalmi struktúrájának rendi-jobbági dermedtsége, s ezzel szemben az új európai szellem, a liberalizmus eszméje, s mindenekelőtt a történelmi igazságtalanságok nyomán újraéledő, a tetszhalálából végül mindig feltámadó magyar szabadságösztön együtt, végül is világra segítik azt a nemzedéket, amely *nemzet és társadalmi reform* együttes ügyét közösségi hivatásának tekinti. Ez a hivatástudat a reformnemzedék lelki emelője, s ez az „emelő” teszi, hogy a helyes történelmi felismerések mellett, ennek a nemzedéknek legfőbb jellemzője lesz a *politikai belátás* képessége. Vagyis: a társadalmi léptékű politikai önkorlátozás és hatalommegosztás képessége, a képesség arra, hogy kilépjünk egy osztály szűkebb és pillanatnyi érdekövezetéből egy tágasabb mezőre, a nagyobb közösség, a magasabb rendű nemzeti-társadalmi szükségletek beteljesítése érdekében. Ez a képesség, és csakis ez ad ennek a nagyrészt középbirtokos, kisebb részben kisbirtokos vagy főrendi származású, illetőleg a honorácior értelmiségből egybeállt nemzedéknek történelmi jogosultságot arra, hogy az egész nemzet képviselőjében lépjen elő a közélet porondjára.

Ilyen politikai szintéren és ilyen közszellem bontakozása idején jelenik meg a magyar közéletben a reformkor egyik legnagyobb hatású, különös személyisége: Kölcsey Ferenc. Amikor ő, Ond vezér kései unokája, az ország egyik keleti zugából, a szatmárcsekei kis kúriából a történelemre tekint, majd onnan a szatmári táj kihalászt, elnyűzött népére, s amikor aztán „szekérre” ül, hogy elinduljon Pozsonyba politizálni, akkor a magyar gondolkodásban és politizálásban történik valami. Valami, ami több, mint száz éven át szinte észrevétlen tiszta forrást jelent majd a magyar gondolkodás és politikai eszmélés folyamának, olyan időkben is, amikor már úgy látszott, hogy ennek a folyamnak a vize végképp elapadt valahol.

I.

Kölcsey személyiségének fejlődéstörténete, mint a nagy személyiségeké általában, ismétелhetetlenül egyéni, s ugyanakkor mégis modellértékű, mert benne foglaltatik valamilyen módon, a hétköznapinál élesebben és drámaiban, a sorsvállalásra és gondolkodásra képes, érzékeny emberek eszmélésének örök sorsa is. Az ő lelki-gondolati utazása egy vizes-párás, álomszerű tájról, az ősszorongás, az individuális elesettség világából egy másik, változatosabb, emberi léptékű és emberek lakta tájra visz, ahol egyének és közösségek kölcsönhatásában letisztulhatnak már az érzelmek és a gondolatok, és alkotássá kristályosodhatnak a nekik megfelelő szellemi közegben. Ennek az útnak azonban többnyire keserves stációi vannak, s ezt a fejlődéstörténetet átlagon felüli belső küzdelmek folyamata jellemzi.

Kölcsey életében alkat és alkotás mintha ellentétben volna. Alig találunk történelmünkben még egy olyan személyiséget, akinek alkati adottságai sok vonatkozásban oly távol állottak a később befutott pálya követelményeitől, mint az övéi. Még kevésbé olyat, aki alkati túlérzékenységgel és költői talentummal megáldva vagy megverve, élete delén mégis olyan elszánással és hittel indult volna neki a politizálásnak, mint éppen ő; olyan értékű politikai-eszmei alkotást hagyva örökül, amely közvetlen hatásában és történelmi jelentőségében is, éppen egy költőt emel történelmünk kiemelkedő politikusai és politikai gondolkodói közé. Zrínyi Miklóshoz hasonlíthatnánk ebben a vonatkozásban Kölcseyt — nem is indokolatlanul —, ha éppen az alkat dolgában nem lenne annyira más, és az életforma tekintetében annyira különböző a két ember és a két sors; ha az élénk álló képek nem mutatnának annyira más karaktert Csáktornya várura, a hadászatban és vadászatban edzett, katonákat fegyelmező, marcona törökverő nagyúr és az álmosdi ifjú álmodozó, a szatmárcsekei magányos, életidegen költő esetében. Nem lehetett csupán a keserű pillanat szava, hosszan érlelődhetett Wesselényiben az a sokat idézett mondat, amely Kölcsey halálhírére hagyta el a nagy barát száját: „Nem közénk való volt.” A gyász hír okozta fájdalomban elejtett mondat egyik értelme a törékeny, érzékeny, már-már földöntúlian finom alkatra utal, a másik az értékre, a különös tisztaságra és tisztánlátásra, s nemcsak annyit jelent: „különbözött tőlünk”, hanem inkább azt: „felettünk álló volt”.

Az induláskor, a pálya elején mindenesetre egy gyermekkorban sérült, gyenge alkatú, félszeg és lelkileg túlérzékeny fiatalember találkozik össze egyszerre a felvilágosodás hideg és fensőbbes racionalizmusával és a világfájdalmas szentimentalizmussal. Fogékony fiatalembernek ennél veszélyesebb csapdát nemigen állíthat az élet. Mindehhez térben távolabbról, de szellemileg annál erőteljesebben az öreg Kazinczy vonzó fölnye társul, s körének szellemi elitizmusa, majd nyelvújító ügybuzgalma; görög, latin, francia, német gyökerű európai műveltség — s körben a parlag, Álmosd és Cseke szellemi magánya. Természetes tehát, hogy a pályakezdés mindenképpen nehéz, nehéz elsősorban szellemi-érzelmi vonatkozásban. A szellem, a friss és átlagon felüli intellektus a tanulásban, a fordításban és a kritikában, mint lehetséges cselekvési formában, valamint a racionalizmusban, mint számára is elérhető és a környezetből kiemelkedni segítő eszmében igyekszik a szorongató világ fölé emelkedni, s az intellektuális kiteljesedés által úrrá lenni a sorsadta körülményeken. Az érzékeny lélek, az érzelmekkel túltelített idegrendszer pedig az álmvilágban keres menekülést, formát a versben, feloldódást a szentimentalizmusban: „Sors, vígan dőlök kebeledre, / Há végóráid intenek. / Engedd csak, hogy sötét helyedre / Szép álmaim kísérjenek” — írja 1813-ban, A költő című versében. Már itt elkezdődik azonban az a belső vita, ami aztán hosszan elnyúlva, s egyre elmélyültebben egy időre a formálódó személyiség legfőbb sajátja lesz. Ez a vita természetesen a személyiség szempontjából legfontosabb terepen zajlik: belül a formálódó személyiségen, a lélek legmélyén, újra meg újra kiszólva onnan, de mindig őszintén és bensőségesen. Egy évvel később már így ír: „Tündérképeknek ellenébe / Tőlünk nem megy sohajtozás, / Itt bennünk a vigasztalás, / Nincs élet a felhők körébe.” Mintha önmagával feleselne most, mintha erősíteni akarná magát, mintha ki akarna jutni valahonnan, egyszerre szálnalmas és megható erőfeszítéssel. Nem is az „eszmei” rész fontos itt, hanem maga az erőfeszítés, a belső küzdelem, amelynek az ered-

ményeképpen ösvény nyílnak az álomvilág beláthatatlan őserdejéből egy reálisabb és rendezhetőbb világ felé. Egyelőre egyfajta belső megoldás lehet ez a lélek rendezése érdekében, mintha már tudná vagy sejtene a költő, hogy majd egy eljövendő, kifelé irányuló és kívül megharcolandó küzdelem hitelének és eredményességének feltétele lesz ez a mostani lélekrendező belső küzdelem. Talán tudatos, talán nem, de mindenképpen fontos felismerés mégis, ami itt kitűnik: előbb belül kell elintéznünk azt, amire majd kívül vállalkozunk. Magának a küzdésnek a jelentősége az egyéni fejlődésben egyre inkább tudatosul, mégpedig verscímben kiemelve (Küzds, 1814.), s ha még csak kezdetlegesen is, de már újabb fordulat készül az univerzális-individuális fájdalomélménytől, a megfoghatatlan világok felől az érzékelhetőbb, de még mindig spiritualizált világ irányába, s ha még csak tétován is, de mintha már a feladat felé. Itt még csak „Sejditve zeng az énekes / Jobb sorsot és hazát...” még csak az „Örök vágy és remény” vergődik a sorsszerűség tudomásul vételén, és a sorsszerűségben való feloldódás lehetőségén, de mindez mégis gondolati, s méginkább érzelmi előkészítése már egy magasabb rendű eszmélésnek és helykeresésnek. A „Rákos nimfájához” jelzi leglátványosabban ennek az esztendőnek, az 1814-es évnek, a lelki-eszmei feltöltődését és újabb állomását az útnak, amely a közügyek felé vezet. Itt jelenik meg Kölcsey költészetében először — a magyar irodalomban később oly gyakran feltámadó motívum — „szabadság, szerelem”, „politika és szerelem” motívuma, nála azonban eleve elhatározottan, s eleve sejtetően a „honszerelemre” helyeződik a hangsúly: „De néked élni kell, ó hon, / S örökre mint tavasz virúlni, / Ah, mert omladékidon / Reszketve fognék szétomolni / Hazám, hazám!” A kozmikus borongás hozzátartozik ennek a korszaknak a tétován küzdelmes útkereséséhez, de a világfájdalmat egyre természetesebben váltja fel a magánfájdalom és a honféltség összefonódása. A közismert, s a modern füleknek is olyan ismerősen zengő „Oh sírni, sírni, sírni, / Mint nem sírt senki még...” kezdetű, s az Elfojtódás címet viselő rövid költemény a maga kiérlelt szépségében reprezentálja, s egyben le is zárja a kozmikussá növesztett, s körvonalazatlan egzisztenciális fájdalmak megverselésének szakaszát, s mintegy búcsút int — ha nem is teljes egészében — ennek az életérzésnek, ennek a belső zokogással fojtogató, kiüttalan egyoldalúságnak. Az 1815-ben írt „Reményhez” — bár tovább kísért még az ellágyulás és a parttalan borongás hangja — ismét új mozzanatot emel be ebbe az emberi-költői belső küzdelembe, az önköréből kitörni kész, jobbik fél fegyvertárát gyarapítva. Nemcsak a remény szó csillan itt meg reménykeltően, hanem az önszemlélet módosul jelentősen; nem az önsajnálattal sírásra hajló ember, hanem a hitető remény és a reménytelenség feszültségében élő, küzdelmes sorsú férfi jelenik meg most, ki „vad óceánnak mély hullámain” vergődik és küzd a szelekkel. Ennek a módosult önszemléletnek a jelentőségét az sem csökkenti, hogy a „küzdő” férfi képzelet után ismét lágyan borongó hangfekvés következik, mert itt a költői én már a közösség felé tárgulni látszik, s ha kimondva nem is, de sejtetve már, mintha a történelmi idő is megjelenne egy pillanatra a tűnő remény visszfényében:

„Szelíd Remény, jobb kor szebb napjain
Mosolyogva jöttél, lángoló szemekkel,
De most borongasz barna fellegekkel,
Mint búcsúzó hölgy férje karjain.”

Az igazi költői hangváltás azonban csak az 1817-ben írt „Rákóczi, hajh...” strófaiban pattan ki egészen. Ha az Elfojtódás az univerzális-individuális fájdalom-költészet csúcsteljesítménye és reprezentánsa Kölcseynél, akkor ez a vers kezdete egy új szakasznak, amelyben a nemzeti sors és a történelem lassan előtérbe lép, más utat vágva most már az egyéni sorsnak is és a költészetnek is. Ám ez még mindig nem jelenti azt, hogy a fájdalom, a szomorúság, a borongás egyszerre kioldódnának ebből a költészetből, helyüket valami harcos, dübörgő, zászlóbontogató versroham töltene ki. A lényegi változás mégis abban van, hogy ami eddig univerzális volt, az most körülhatárolhatóvá és beláthatóvá válik, ami individuális volt, az most közösségivé lesz, ami spirituális volt, az most megragadható. Az egyéni fájdalom lassan közösségi indulttá nemesül, a szomorúság történelmi távlatot kap, s a parttalan borongás helyét, egy nép múltján végigvonuló vérzivatarok, vereségek és tragédiák, győzelmi remények és kétségbeesések érzelmi-gondolati gazdagsága veszi át. Kölcsey a század legkomorabb poétája és egész biztosan legkomorabb magyarja is — és nem Világos után, hanem még jóval előtte! A komor alaphang állandó az ő költészetében, csak a jelentés tágul egyetemesen magyarrá:

*„Oltárunk áll s nem füstölög
Rákos szent mezején,
A szablya függ, s nem hord vitézt
Hátán a büszke mén.”*

A lefegyverzett és elcsendesült magyarság sivár mozdulatlanságának látomása ez. Ha sejthette volna, hogy néhány évtized múltán éppen a Rákos mezejéről indul meg a vásároló tömeg a Nemzeti Múzeum felé, hogy majd Petőfivel együtt történelmi nappá emeljen egy közönséges kora tavaszi napot — ha tudta volna is, biztosan két egymásnak ellentmondó érzés fakad fel benne akkor is: az első örömből és büszkeségből, a második keserűségből. Mert az első, piros történelmi napot látva, mindjárt látta volna a következőt is, a véreset és a gyászfeketét. Ilyen volt a sorsérzékelése, ilyen a történelemlátása. Ami a legszebb, legnemesebb benne mégis, az ettől az időszaktól kezdve, a saját történelmi komorsága fölé emelt közösségi életigenlés. A „Rákóczi, hajh...” soraiiban még a nála oly ritka győzelmi remény is feltűnik:

*„S rohan, mint ár, a győzelem
Kelettől nyugotig,
A láncsa zúg, a lobogót
Magas szellők viszik...”*

A kihűlt jelenből a felizzó küzdelem, a lobogó tűzár sodor a jövőbe, „ledőlt országok hamvain” keresztül „egy szép hon” feltámadása felé. Nem a világ-szabadság látomása tehát ez a „Kelettől nyugotig” terjedő lángfolyam, mint később Petőfinél, hanem annál szerényebben — csak a magyar szabadságé. Az ilyesfajta reménykedés azonban igen tűnékeny önála. A Himnusz mélyzenésű strófái felé nem ennek a költeménynek a verszáró, szinte erőltetve felindult reménykedése, hanem az első szakasz keserű jelenlátása és az éppen ekkortájt formálódó történelmi szemléletmód sodor. A közösségi életigenlést te-

hát döntően másfajta életszemlélet építi, s erre az építkezésre teljesebb magyarázatot ad a próza.

Mindaz, ami az irodalomtörténet révén eddig Kölcseyről, alkotói munkásságának első feléről a tudatunkban meggyökeresedett, az elsősorban nem a versekhez, hanem inkább a nyelvújító mozgalomhoz, a Kanizsival való barátságához, és két szerencsétlen sorsú kritikájához, a Csokonairól és a Berzsenyiről írottakhoz kapcsolódik. A felvilágosodás nagy európai eszmeáramlatának elitista kritikai hajlama, racionalizmusa, a Kazinczyval való barátsága, s a mozgalomban való harcos részvétele, kétségkívül nagy hatással volt Kölcseyre. A személyiséget provokáló és próbára tevő hatásoknak is tekinthetjük ezeket, amelyek egyszerre nyújtják egy nagy áramlattal való azonosulást és a vele való szembehelyezkedés lehetőségét. A személyiség természetén és nagyságán múlik, mit és hogyan hasznosít egy ilyen helyzetből, sodródik-e az árral vagy bármi áron szembeveszül, vagy esetleg épül belőle, az elfogadás és elutasítás konfliktusos, személyes küzdelme során. Annak a belső harcnak a történetében, amelynek Kölcsey gondolat- és érzelmvilágában a magára találásért végbe kellett mennie, nagy része volt ennek az elsősorban Kazinczytól, illetve az ő közvetítésével szerteáradó hatásnak, s azzal együtt persze a már említett személyes élethelyzetnek, amelyből a költő kitörni készül. Korai kozmopolitizmusának gyökereit jórészt éppúgy itt kell keresni, mint magasrendű műveltségeszményének, kritikai elszántságának és kíméletlenségének, valamint kiváló és elfogulatlan elemző készségének. Van azonban itt egy fontos érzelmi motívum is, ami Kölcsey esetében mindig kitüntetett figyelmet érdemel: a barátság érzése, a tiszta, következetes barátság iránti felfokozott igény. Ennek az igénynek a jelentőségét mutatja, s egyúttal komoly önismeretre és tudatosságra is utal a Döbrentei Gáborhoz írt, viszonylag korai (1813) levelének egy részlete: „De nem előre feltett célból vegyültem literátoraink közé. Szükségem volt barátra; s kiket gyermekkoromtól fogva úgy neveztem, az egy Kállyat kivévn, meghaltanak. Ezen megmaradottól el kelle válnom; s minthogy másként nem élhettem az életet, újakat kerestem. S íme, ifjúságunknak romlott sergében nem találhattam fel őket egyebütt, hanem literátoraink közt. S ez legyen literátori pályámnak egész históriája.” Ilyen egyszerű volna? — kérdezheti joggal a Himnusz írójának mai tisztelője. Mindenesetre komolyan kell vennünk ezt a közlést, annál is inkább, mert később Kölcsey, más helyzetben és érettebben ezt újra megerősíti. E levélrészlet azonban számunkra nemcsak a barátság jelentőségét dokumentálja Kölcsey életében, hanem azt is, hogy külső körülményein, osztályhelyzetén túl, belsőleg sem az egyetlen lehetséges út számára a literátori pálya. Az írói hivatás szép és az alkathoz is jól illeszkedő „kényszerpálya” inkább a számára, de ezzel együtt valamiféle közéleti szerep, a közéleti cselekvésnek valamilyen nem írói módja már korai korszakaiban sem volt idegen elképzeléseitől.

E korszakát illetően érdemes mégis arra tekinteni inkább, hogy ez a literátorság milyen természetű, s miféle eszmei változásokat mutat, mi köze van a későbbi reformpolitikushoz. Mind levelei, mind egyéb prózája azt bizonyítják — és összhangban van ez a Rákóczi, hajh... című vers jelezte hangváltással —, hogy 1815—17 körül már elsősorban a kozmopolitizmussal való radikális leszámolásnak, a nemzeti eszme kifejlésének és az eredetiségigény elvi értékű megfogalmazásának időszaka következik. Nehéz lenne megmondani, hogy a nemzet és történelme iránti figyelem erősödése hozta-e magával az eredetiség értékének nagyobb megbecsülését az irodalomban Kölcseynél, vagy inkább

fordítva: talán a francia felvilágosodás „hidegsége” és Kazinczy fordítói szellemének egyoldalúsága ébresztette rá az autonóm nemzettudat, s a nemzethez tartozás jelentőségére. Valószínűleg együtt, egymást erősítve érlelődött meg a két folyamat, s jelentkezett hol ilyen, hol olyan gondolati keretek között, de mindenképpen szemléleti-magatartásbeli megújulást követelve. Tény az, hogy a két legfontosabb kritika, Csokonai- és Berzsenyi-kritikája — amelyek életében is sok bajt hoztak Kölcseyre, s az utókor irodalmi köztudata is általában, mint színvonalas, ámde igazságtalan kritikákat tartott számon — ha tartalmaz is helyenként igazságtalan bírálatot a két nagy költővel szemben, többnyire csak olyan pontokon elítélő és számon kérő, ahol az eredetiség hiányát érzi, s a meg nem élt, át nem lényegített másolást, átvételt marasztalhatja el. Nem véletlen, hogy Kazinczy éppen a Berzsenyi-kritika hatására idegenedik el Kölcseytől. Kölcseyre viszont nagyon is jellemző, hogy az igazságot, a benne alaposan megérlelt igazságérzést fölébe helyezi a barátság szentségének is. Ez ad neki erkölcsi alapot arra, hogy elmondja majd a magyar irodalom egyik leg szebb búcsúbeszédét Berzsenyiről, szégyenkezés és önmarcangolás nélkül, és arra is, hogy megírja Kazinczynak azt a lasztóci levelek néven számon tartott három levelét, amely elvi kíméletlenséggel kéri számon a mestertől is az eredetiséget, s veti szemére az egyoldalúságot és a nyelvújító doktrinérséget. Nem kellett kicsinyesnek lennie Kazinczynak ahhoz, hogy megsértődjön e levelektől, s megtörjön itt a nagy barátság, mert amit a tanítvány jóindulattal ugyan, de nagyon határozottan a szemére vet, az egy életmű belső logikáját kérdőjelezi meg, s az alkotó élet lényegbeli vonulatában követelne változtatást. Először is szemére veti a saját újító lendületébe belemámorosodott mesternek a romboló türelmetlenséget — egyelőre taktikai oldalról: „... a haladni nem akarók még inkább vagy rettegőkké, vagy makacsokká lettenek, a haladni akarók pedig a természetes határokon túl csapongtanak...” Másodszor már nem külső, taktikai megfontolásból, hanem az ügy értelme, belső logikája felől közelítve teszi ugyanezt: „... igazságtalanság az újtól annyira elkapatni magunkat, hogy a nyelv ideáljában egyedül csak azt láttassunk szemmel tartani, s csak az után törekedni. Mert nem hanyatt homlokkal rohanunk-e az egyoldalúságra? A stilizta formálja a nyelvet, de mi formálja hát a stilisztát?” — teszi fel végül a szónoki kérdést, s e kérdés már messze túlmutat a maga szövegkörnyezetén. Mintha itt már nem is Kölcsey, hanem a század kérdezne, hogy mindjárt talpára is állítsa a világot, s egyszer s mindenkorra leszámoljon a literátori arisztokratizmus öncsaló illúzióival. És a lasztóci levelek során végül a nyers figyelmeztetés következik; keserű pohár a széphalmi mesternek, de frissítő forrásvíz Kölcseynek az önállósulás útján: „Aki életét idegen művek fordításában töltögette, nem tanulja meg a maga erejét egészen ismerni...”

Egy irodalmi barátság megszakadásának dokumentuma persze önmagában még nem különösebben érdekes az utókor számára, feltéve, hogy az képes egészségesen, a lényegre figyelve válogatni a múlt eseményeiből. Itt sem maga az esemény a fontos, hanem az, amit általánosabb eszmétörténeti szempontból kifejez. Azt jelzik e levelek, hogy új szellem támadt fel Magyarországon is, és Kölcsey személyében újfajta személyiségtípus születik. Ez a személyiségtípus már nem a nagy eszmeáramlatok kitárt köpenye alá húzódva akar hirdetni újító igéket, hanem — vállalva, hogy kilép a köpönyeg oltalma alól — a maga autonómiáját állítja előtérbe a század nagy ügyeinek szolgálatában. Ugyanakkor a későbbi politikus további érlelődésének tanúi vagyunk ebben az eset-

ben, aki már tudatosan alakítja a maga mértéktartó, felelősségteljes gondolkodásmódját és magatartásformáit. Edzést is jelentenek ezek a levelek Kölcsey számára, a szellemi inak és ízületek felkészítését egy nagyobb szerepvállalásra. Nemcsak az írónak, a jó politikusnak is elengedhetetlen tulajdonsága a beleélés képessége, a mások gondolati és érzelmi világában, a más-más logikai folyamatokban való elmélyülése és eligazodása. Mert mind „a haladni akarók”, mind a „haladni nem akarók” belső világát, eszmei-lelki talajadottságait érteni, vagy legalábbis érzékelni kell ahhoz, hogy a köztük levő szakadék fölött a viaduktot előbb-utóbb fel lehessen építeni. Ellentétben azzal a közkeletű, publicisztikus képpel, amely szerint Kölcsey oly mértékben volt a haladás föl-kent papja, hogy szinte dühödt szikársággal és aszkétikus szellemi tűzzel sietett irtani a maradiságot, s a „maradókat” általában, már itt nyilvánvaló, hogy egyáltalán nem doktrinér módon, s korántsem olyan nagy általánosságban volt ellene a réginek, a hagyományosnak, de még maguknak a konzervatívoknak sem. Itt éppen az újíttóval szemben újító. Elvszerűen az, a mértéktartás és a tolerancia jegyében. Fontos politikusi erények kovácsolódnak tehát ekkor Kölcseyben, nemcsak a mértéktartás és a tolerancia, de az eredetiség és a személyi autonómia igényének bejelentése révén is.

Kölcseynek a Kállay Ferenc barátjához írt, 1816 áprilisában kelt leveléből már nemcsak az önállósulás folyamata, nemcsak a későbbi politikus számára oly fontos erények bontakozása olvasható ki, hanem azontúl, konkrétan egy új eszmei értékű életvezető szemléletváltás fogalmazódik meg. Ez a levél annak a fontos pillanatnak egyik dokumentuma, amelyet a gondolkodás fejlődésében fordulópontnak mondhatunk, a kozmopolitizmustól a patriotizmus felé. Intellektuális váltoállítást mutat ez a levél, s e váltoállítás következtében végérvényesen új pályára terelődik az intellektus „A kozmopolita nevetni fog sopánykodáson — írja, a kozmopolita személyében többek között önmaga korábbi állapotát is megjelölve — de a kozmopolitának nyilván nincs igaza. Polgára lenni az egész világnak én előttem nem azt a veszedelmes indifferenzizmust teszi, mely minden patriotizmust, minden nacionalizmust kizár. Interesszálva lenni az egész emberiségért, s mégis el nem veszteni azt az édes s mintegy instinctuális érzelmet, mely a születés földjéhez von: ez a kettő nem ellenkezik egymással, mint az emberi szeretet az atyai vagy gyermeki szeretettel nem ellenkezik.”

Látjuk tehát, hogy mindaz, ami a „Rákóczi, hajh...” hangváltásában vagy a lasztóci levelekben benne van, egy átfogó, nagy eszmélődési folyamatnak a része, melynek során újraértékelődik a korábbi magatartás és gondolkodás számos részletében is, de az egész változási folyamat a kozmopolitizmus-patriotizmus eszmei váltásában áll össze egységes jelenséggé. Természetesen ennek a látszólag jól körülhatárolható eszmei váltásnak is megvannak a mélyebbre nyúló gyökerei, időben és alkati adottságokban egyaránt. Jóval később, 1833-ban, amikor Szemere kérésére levelekben küldi el barátjának már Pozsonyból a maga életrajzi vázlatát, visszapillantva így rajzolja meg ennek a gondolkodástörténeti szakasznak az alakulását, belső logikai menetét: „... iskolában római s görög történetekben oktattak bennünket s itt a patriotizmus magva” — írja, a patriotizmus szellemi gyökereit kutatva, míg ifjúkori kozmopolitizmusának eredetét ebben látja: „Okának gondolom a francia lágy-melleg poézist s azon lélekölő hidegséget, melyet a francia újabb filozófok mindenre, ami szent, fuvallottak — a *Système de la nature* s több.” Végül az egész kozmopolita eszmekört, s benne a maga elkalandozását ilyen módon ér-

tékeli: „... a kozmopolitikai hidegség nálam csak futó paroxizmus lehetett, s szükségesen el kellett múlnia. Szerettem anyámat, hazámat, lyánykáimat, szerettem barátaimat — s ez mind egyformán égő szerelem vala; egyik iránt sem voltak sohasem más érzelmeim, sem más szavaim, mint a másik iránt — a betegség paroxizmusának óráit kivéven.” Nemcsak egy elmélyülten gondolkodó, s a maga szellemi fejlődésének folyamataira is figyelő ember öndokumentáló sorai ezek, hanem a kozmopolitizmus és a patriotizmus küzdelméből ez utóbbi győzelmével kikerülő személyiség átfogó világértelmezése is, a helyére visszaállt öntudat is megjelenik ebben. Maga a természet zökken vissza a maga helyére az emberben, s a patriotizmus ezáltal többet jelent itt egy fontos érzelmnél: nemcsak a haza, s a „honszerelem” érzése kerül középponti helyre az érzelmeik és gondolatok bonyolult szövevényében, hanem általa, s ezzel szoros kötésben átlényegül az emberi kapcsolatok egész rendszere, újra létrejön személyiség és közösség harmóniája. A kozmopolitizmus korszaka pedig a személyiség történetében egyszerre kicsiny, átmeneti korszakká zsugorodik, egy lázas betegség szinte alig értelmezhető, s alig felidézhető emlékévé. Ez a „hideg fuvalat” okozta paroxizmus aztán a romantika korában már nem sok zavart okoz a magyar szellemi életben; mint tudjuk, annál többet a XX. században. Ki a megmondhatója annak, hány gondolkodó ember esett át napjainkig, vagy éppen napjainkban az efféle neofita kozmopolita életszakaszokon, s magunk is tapasztalhattuk elégszer, mennyi erkölcsi erőt, szellemi erőfeszítést igényelt a józanodás folyamata egyéntől, társadalomtól egyaránt, kiváltképp olyan korszakokban, amikor szélsőséges szellemi divatáramlatokat hatalmi érdekek energiaforrásként igyekeztek felhasználni és tartósítani. Gyakran jellemző helyzet ez Magyarországon, s általában Közép-Európában. Társak nélkül, méltó szellemi szövetségesek nélkül az ilyen belső párviadatok lejátszása gyakran nem is ment erkölcsi veszteségek, meghasonlások vagy megrokkánások nélkül. Kölcsön pedig egyedül volt. E korszakában, s legalábbis ebben az ügyben még nem volt akkor szövetségese. Az a szellemi feszültség, amely benne a görög kultúra igénye és Szatmárcseke realitása vagy a racionalitás és a mély érzelmi elkötelezettségek között létrejött, könnyen fel is robbanthatta volna az idegrendszert, s vele együtt az egyéniséget, szülhetett volna egyéni tragédiát is anélkül, hogy a kor embere akkor még észrevehette volna, hogy mi a közös ebben a tragédiában. Ennek a feszültségnek a hasznos elvezetését csak egy kiválóan működő, magasrendű intellektus volt képes egyedül és szuverén módon megoldani, s kivezetni a személyiséget a válságos periódusból.

Ez az intellektus lázasan keresi a maga kibontakozásának a lehetőségét. Egy hosszasan és töredékesen készülő vallásfilozófiai-vallástörténeti esszé munkálatai során kezdi el építgetni, emberi magatartásformák történelmi nyersanyagából azt a világképet és történelemszemléletet, amely gondolkodásának majd általános vezérfonalául is szolgálhat. A „Töredékek a vallásról” — választott tárgya dacára — nem csupán vallásfilozófiai elmélkedés, nem is ebben a minőségében fontos most számunkra, hanem elsősorban általános világnézeti, mentalitástörténeti mű gyanánt, amelynek nyilvánvaló célja, hogy saját korának, s benne a szerzőnek segítsen kidolgozni egy megfelelő, célszerű magatartásmódot, vagy inkább elkerülni a rossz történelmi magatartásminták tanulságából felismerhető csapdákat. „Indíttatott-e valaha Rómában, a kersztyén századok előtt, lélekismeretbeli pör? Volt-e propaganda és misszió?” — kérdi, nem csupán a vallási értelemben vett lelkiismereti szabadság érdekében. Már

ebből a kérdésből is nyilvánvaló, hogy a lehető legtágabb lelkiismereti- és gondolatszabadság igényét fogalmazza meg. A messzi múlt vallási türelmének felidézésével még közvetlenebbül emeli ki a jelen ideológiai türelmetlenségét és agresszivitását, s ennek emberellenes értelmetlenségét, kicsinyességét: „Midőn tehát a bálványozó saját hazájának istenét imádta, nem tanulta meg az idegen föld ismert és nem ismert istenségeit utálni.” Eszmetörténeti, magatartás-történeti oknyomozást végez, hogy ennek a későbbi korra oly jellemző ingerült utálkozásnak, s a vele járó agresszivitásnak a történeti gyökereit feltárja, s a támadó jellegű, militáns propaganda és „misszió” természetét kiismerhesse. Történeti kiindulópontja a zsidó kiválasztottság tudat és hitbéli elvakultság: „Mózesnek népe üldözött és üldöztetett, mert a maroknyi nemzet utált mindent, ki az ő istenét nem imádta, s a frigyládának nem ismerte szentségét. Utált, mert a bálványozó, ki nem ismerte Jehovát, nem is volt annak elválasztottja, mert a bálványozó nem akarta szemeit megnyitni, s azt látni, amit a mózesi nép *egyedül igaznak* hitt; mert e nép a maga ellenségeit úgy nézte, mint Jehovának ellenségeit is egyszersmind, s kevély lévén azon gondolatban, hogy egyedül ő az, ki ily tiszta ismeretekre jutott el, elég merész volt önnön dolgait az istenség ügyévé tennie.” A szöveg olvastán nyugodtan mondhatjuk, hogy Kölcsey a különféle meggyőződésbeli, érdekeltégi, ízlés- és magatartásbeli ellentétek vallási-ideológiai burokba rejtését, ennek a buroknak egyedül igaz hitként való misztifikálását, s végül a mindezzel együttjáró eszelős kiválasztottságtudatot, irreális felsőbbrendűségi érzést teszi itt felelőssé későbbi évszázadok esztelen pusztító és önpusztító harcaiért, háborúskodásaiért is. Ebben jelöli meg a keresztény „lélekvadászás” történelmi tragédiák sorát kiváltó, s általa éppígy elmarasztalt magatartásának közvetlen ideológiai-szemléleti és mentalitásbeli előzményét is. Összehasonlítással a mohamedán-keresztény magatartásbeli különbséget hozza fel, amelyben az egyik oldalon „kincset és tartományokat nyerni vágytanak”, a másik oldalon viszont — a korlátlan hittérítő buzgalom, s a bibliai meghagyás: „Menjetek el, s tegyétek tanítványokká a földnek minden népeit” következményeképpen — már a lelkekre is igényt tartottak, s mint elsőrendű célt, éppen ezt tűzték jelszól zászlajukra. Kölcsey ez utóbbit tartja veszélyesebbnek, éppen azért, mert a teljes ember meghódítását látja benne súlyosnak, a személyiség feloldását egy arctalan univerzalizmusban, s a lélekét, amelynek a legrejtettebb zugait is birtokba akarja venni a hódító. Az ilyen hatalom tehát már nemcsak uralkodni akar, de akarja, hogy szeressék is, nemcsak a térdeket akarja meghajlítani, hanem a lelkeket is, és sosem elégszik meg a legyőzöttek külsődleges hódolatával, a győzelem realitásával, de teljes, fenntartás nélküli azonosulást követel, tehát önfeladást. Itt már nem az utálatról van szó, nem egy szektává zavarodott maroknyi nép gyűlölködő kiválasztottság tudatáról, hanem az egyközpontú és egynemű világeszméről és az ennek megfelelő világhatalomról, melynek eszelőssége éppen abban áll, hogy kiválasztottá akar tenni minden népeket — bármilyen erőszak árán is — természetesen a maga eszméi alapján, a maga ízlése és a maga mértéke szerint. Nem nehéz kikövetkeztetni ebből az írásból, hogy már nemcsak a személyiség, de a népek, a nemzetek kollektív egyéniségének a féltése, s létük igénye is hangsúlyt kap Kölcsey tollán. A vallástörténetből leszűrt általános következtetése így hangzik: „Szerencsétlen hajlandósága az emberi szívnek, mely mennél kevesebb van megengedni való, annál nehezebben enged meg.” Van ebben kiábrándultság, rezignáció is, de mégis lemondás, nincs visszavonulás, a kiábrándító vallástörténeti körkép mintha inkább valami ak-

tív nyugtalanságot, lélekerősítő cselekvési készséget hívna elő. Ugyanaz a szemléleti kiteljesedés mutatkozik itt, amely éppen e korszakában távolítja el Kazinczytól is: „Újításait nem javallottuk, mert azáltal a nyelvbeli sokszínűséget elveszté” — írja Szemerének küldött önéletrajzi levelében erről, utólag is megerősítve azt a törekvését, hogy a sokszínűség létjogát bármely emberi-társadalmi jelenségben elfogadtassa.

Kölcsey egyre teljesebbé formálódó eszmerendszerében nem abszolutizálódik semmilyen érték, illetve minden érték az őt kiegészítő és kiegyenlítő értékkel párban létezik, s szerveződik kerek egésszé, világképpé. Gondolkodásában újítás és megtartás szándéka jelenti az előremutató, a produktív vonást, a védekező jelleget pedig az a stoicizmusba hajló, helyenként pesszimiztikus józanság és tárgyyszerűség, vagy monhatnánk így is: az a kálvinista műveltségből és logikából fakadó emelkedett fatalizmus, amely minden szélsőséges akcióval, embert, társadalmat erőszakosan átalakítani akaró voluntarizmussal szemben működésbe lép, s akár egy fotocellás biztonsági rendszer, riaszt és lezár. A *türelem* és a *mértéktartás* magatartáselve és a sokszínűség létjogának hangsúlyozása mellé egyre inkább az *egység* gondolata lép ekkor. A kálvinista Kölcsey éppen az egység gondolat alapjáról bírálja kemény szavakkal magát a reformáció mozgalmát is, mert az szerinte történelmileg rosszkor s rosszul érkezett, éppen akkor zavarta ismét háborúba Európát, amikor a katolicizmus már humanizálódott, türelmesebbé vált; az egységet bontotta meg akkor, amikor már mutatkozott esély a humánus, a magasabb kultúra összeurópai térnyerésére. A későbbi politikus, ebben a korábbi életszakaszban, ezen a ponton válik a legplasztikusabban láthatóvá. Nyiladozik lassan az egyéni politikusi karakter, mutatkoznak már a legfontosabb karaktervonások, érlelődik egyfajta politikai kultúra, s mintha ebből eszmei program is körvonalazódna már. „Dicsekszünk tudománnyal, dicsekszünk felvilágosodással, szentséggel, virtusokkal, s íme, még nem tanultuk meg egymást tűrni, egymást szeretni, egymással egye-sülni, egymásnak engedni.” — A megegyezésre, a kölcsönös engedményekre, a cél érdekében kompromisszumra hajlandó politikus eszménye fogalmazódik meg itt, s hangsúlyosan, de még túlságosan is elvontan, a szeretet és a humánus általános, nagy eszmekörébe utalva: az egység igénye. Ebben az egység-gondolatban fölsejlik azonban konkrétabb politikai tartalom is, abból következően, hogy a gondolat közvetlen motivációját részben már a szétszakadozott magyar világ látványa nyújtja, nemcsak az elvontabb egyetemes történelmi szemlélődés. Meghúzódik ezek között a vallásfilozófiai fejtegetések között az a később önállósuló gondolat, hogy ha már katolicizmus és protestantizmus, s ez utóbbi különféle irányzatai megosztották ezt az országot, legalább az egyházak közötti megbékélés és jogegyenlőség enyhítsen az évszázados kölcsönös türelmetlenség okozta belső ellentéteken. Amikor az „elszakadozott religiói szekták egyesüléséről” beszél, egyetemes emberi gondról szól ugyan, de ebbe az egyetemes keretbe már saját hazája gondjait illeszti bele, s az egész írás nem egyéb, mint világtörténelmi megközelítése a rendezésre váró magyar ügyeknek. Tudva, nem tudva, történetfilozófiai alapvetés készül itt a majdani reformer politikus gondolkodói egyéniségének megalkotásához. A reformáció képletében a revolúcióról vallott felfogását ülteti el: „Az áldozatok temérdekek valának; a kultúra, mely a reformációnak következeiseiben számláltatik, hátravettett; tartományok pusztultak el; a köznép (ha valamit nyert) nem nyert egyebet a hierarchiának más alakra lett változásánál.” Történelmi optimizmusról itt alig-

ha lehet beszélni. Kölcsey úgy véli, hogy a nagyigényű forradalmak nyomán, vérözön és pusztulás árán, a nép sorsát tekintve nem történik egyéb, csak hatalomváltás. Ezért nem híve a forradalmaknak, miközben a társadalmi változások szükségét is látja, s azt is tudja, hogy a történelem menetét fő vonulataiban megváltoztatni nem áll módunkban; végül is a forradalmakat sem lehet elkerülni tehát, azokat a sors intézi, jövőtelüket tudomásul kell venni, de nincs ok rá, hogy örüljünk nekik. Erdemes itt felfigyelni arra, hogy Kölcsey a forradalmakat nem az arisztokrácia (a társadalmi vagy a szellemi arisztokrácia) oldaláról utasítja el, hanem a népérdeket előtérbe helyezve, s ez már egyfajta — nem stiláris, hanem eszmei-politikai tartalmú — népiség körvonalait is sejteti, ismét csak mintegy megelőlegezve a később határozottabb és tudatosabb népi irányultságot. Csak ez a közösségi felelősségérzés adhatja meg a magyarázatot arra is, hogy a történelmi rezignáció és a stoikus szemlélet, a számos ponton pesszimista látásmód mért nem képes eluralkodni Kölcsey egész gondolatvilágán olyan mértékben, hogy lehetetlenné tegye egy cselekvő élet kibontakoztatását. A sorsszerűség elfogadása, tehát a *belenyugvás*, a gondolatok, az érzelmek és az érdekek sokféleségének és egyeztetetőségének tudomásulvétele, tehát a *belátás*, s ugyanakkor az emberi-nemzeti létért való felelősségtudat, tehát a *cselekvés*, lassan így állhatnak össze harmonikus egésszé Kölcsey világában. Nem lefegyverző, nem bénító tehát egyébként szembetűnően fájdalmas történelemszemlélete, hanem bölcsességgé nemesített, s mértékké kovácsolt létszemléletbe torkollik, s ez már elégséges gondolati-érzelmi alap számára a felelős cselekvéshez. Csupán a túltengő emberi akarat, s az ezzel gyakran társuló erőszakhajlam kap erős korlátokat ezáltal. Kölcsey mindenekelőtt azt tanulta meg a vallástörténeti tanulmányai során, hogy rombolni mindig könnyű, de építeni nehéz. Ezért a figyelmeztetés: „Semmi sincs könnyebb, mint valakitől a hitet elvenni, és semmi sincs nehezebb, mint egy kételkedő valakit megnyugtatni. Mert a hit, mely a szívet vezérlette, nem kívánt vizsgálódást; a kételkedés pedig csak bizonyosság által enyészik el.” Meggyőződése szerint, emberi társadalom nem létezhet hit nélkül, s ez a „hit” itt megint általánosabb tartalmat hordoz. Ha valamely mozgalom akár szándékkal, akár az újítás vakbuzgalma által vezetettve lerombolja az emberek hitbéli bizonyosságát, beláthatatlanul nagy feladat és kötelezettség elé állítja magát: új hitet kell adni, a lerombolt templomok helyébe új templomokat kell építeni, a szétzilált egyházak helyébe újakat, s új bizonyosságokat a léleknek. Az erőszakkal hódító mozgalmak erre vagy nem képesek, vagy nagyon hosszú idő alatt képesek újra humanizálni a társadalmat, s az általuk teremtetett ürt szükségképpen csak egy új függőségi rendszerrel tudják kitölteni.

Kölcsey eszmerendszere nem forradalmi tehát, de nem is konzervatív. Logikája csupán a szélsőségek kizárását célozza, s nem a szükséges megújulások elhárítása felé mozog.

A „Töredékek a vallásról” lapjain a korábban említett vezérfogalmak megjelenése (a törelem, a mértéktartás, a sokszínűség, az egység) logikus és természetesen módon, szinte önmagától hívja elő a következőt, az *egyensúly* elvének rögzítését és igazolását. Ennek az egyetemes jellegű vallásfilozófiai dolgozatnak — amely az egész további munkálkodás és gondolati fejlődés szempontjából kulcsfontosságúnak látszik — az utolsó mondata nem minden előrelátás nélkül tartalmazza éppen ezt az egyensúlyelvét — ha még szintén nem politikai, csak egyszerű logikai következtetés eredményeképpen is — határozott ál-

lásfoglalás gyanánt mindenféle szélsőséggel, köztük a racionális szélsőségekkel szemben is: „Az emberi nemzet felett és körül, úgy, amint ezen bűjoszó csillagon él és bolyong, világosságnak és homálynak bizonyos jóltevő egyarányúságban kell elterjednie. Bontsd meg az egyarányt, s akár világosság a homályon, akár homály a világosságon vegyen erőt, mindenik esetben elvakítottad az emberi gyenge szemeket, s kit fogsz majd a sötétben tévelygő mellé vezetni?” A „Töredékek a vallásról” eme „vezető”, azaz vezető eszmét kereső gondolati törekvése visz, a „keresztyén” egyház adta hitbéli erő megőrzése mellett, egy újabb, s ennél megfoghatóbb bizonyosságot nyújtó hit: a haza és a magyarságvallás, mint erkölcsi fogódzó, s mint érzelmi-logikai rendező elv irányába, lévén ez isten és az egyetemeség előtt közelebbi, s nemcsak láthatóbb, de megbízhatóbb igazodási pont az ember számára; egy eszmei földdarab, ahol megvetheti a lábát, s ahonnan aztán nyílhatnak utak tovább, az emberiség vagy az istenség felé.

II.

Különös adottsága az embernek, hogy gyakran éltenek éppen azok a szakaszai, azok a hónapjai vagy évei érlelik benne a legfontosabb szellemi-erkölcsi értékeket, amelyek válságos periódusoknak tűnnek a külvilág szemében, s melyeket gyakran maga az ember is mélypontnak érez. Ezek a szellemi-erkölcsi értékek olykor a legzavarosabb közegből csapódnak ki a legtisztábban, s éppen a magány, a félrevonulás visszhangtalan, süket csendjében érnek közösségivé. A keserű magába zárkózásra és a melankóliára hajlamos fiatal Kölcsey ilyenféle esztendőket élhetett át az 1810-es és 20-as évek fordulóján. Ő maga így emlékezik ezekre az évekre: „1818—1823. Kőlcse és Csekén igen-igen keveset dolgoztam, de dalaim alakja ekkor fejlett ki. Reggeltől más hajnalig szobámban járkáltam (volt egész év, hogy az udvarról nem mentem ki) s ha sötét képeim engedték, a parasztdal tónját találgtám. Nehezebb stúdiumom egész életemben nem vala. A sentimental-lyrisch ünnepélyes hangjáról a sokszor elkeseredett lelket szeszélyesen, dévaj és mégis meleg és mégis nemes hangra vinni által, nehéz téma volt.” Ekkor fordul tehát Kölcsey a népdal felé, nem olyan könnyed, ösztönösen magától értetődő módon, mint esetenként Csokonai, s nem is olyanformán, mint Fazekas, vagy később Petőfi, hanem inkább kutatva, keresve, latolgatva, tudatosan is mérlegre téve, hogy hogyan is lehetne beemelni a népdal lelkét a műdalba, mintha már a XX. század nagyjainak, Bartóknak, Kodálynak, Kós Károlynak a népi műveltség, a népi mélykultúra felé fordulását és elemző-értékelő feldolgozását előlegezné meg, mintha előkészítésképpen tenné meg az első bizonytalan, de mégiscsak úttörő lépéseket ebbe az irányba. Többek közt ez alapozza meg Petőfi későbbi lángoló szeretetét és tiszteletét Kölcsey iránt. De ekkortájt formálódik már a ballada is, hogy majd éppen Arany János írhatta le róla: „... a balladai formát ő hozta be nálunk.” Tudjuk, ezek az évek termik meg a vallásfilozófiai esszé gondolatait; ezek az évek indítják el a megyei politizálás és a szónoki remeklések útján. Bármilyen magányosnak és válságosnak tűnjenek is tehát ezek az esztendők, bármennyire elhagyatottnak érezze is magát a lélek, borzongása nem annyira a magány hidegétől jön ezúttal, mint inkább a készülődés feszültségétől. Az igazi mélyponton ekkor már túl van. Hiszen sohasem a gyötrelmes belső vívódás az igazi válság, hanem a küzdelemről való lemondás. Az alkotó ember purgatóriumi megpróbáltatásai ezek, melyek mindig magukban hordják a győzelem esélyét

is. A magányos, de alkotói küzdelemre, útkeresésre serkentő évek a magányomorúságból a nemzeti nyomorúság vizsgálata felé terelik a figyelmet és az alkotó erőt.

E periódus nyitányaként a „Rákóczi, hajh...” már megpendített valamit, aminek gyötrelmesen kellett a lélekben tovább zengenie, olykor disszonáns hangokkal is keverten, de az a megpendült lélek már nem akar és nem tud elhallgatni többé, inkább új hangokkal, s új módon kíván jelen lenni abban a nemzeti nagyzenekarban, amelynek karmestere a sors. A keserűség strófáiban válik élővé ez a szerep már akkor is. A „Rákóczi, hajh...” korszakbeli párversében, a „Rákos”-ban már a Himnusz alapgondolata tűnik elénk: „Romlasz magyar nép, romladozol hazám, / És lassan őrlő féreg emészt belől”. A közösségi fájdalom, a célt talált keserűség hangja ez, amelyből aztán váratlanul pattan ki a magyar irodalom mindmáig legszebb, s legmélyebben filozofikus bordala. Tudjuk, a jó bor legfontosabb ismérve, hogy benne egyetlen harmonikus ízzé, illattá, zamattá érnek össze az élet alapízei, s így összegződve képviselnek egyéni karaktert. Az 1822-es Bordal ilyesformán tartalmazza egyszerre a székepszist, a keserűséget és a vigasztalást, egységben, férfias nyugalommal és emelkedett belenyugvással. A költő ezzel az atyai barátsággal invitál bennünket a pohárhoz, mintha egy nagy, országos borházba hívná össze az egész magyarságot: ha már nincs tisztességes harcmező, ahol elvérezni becsülettel lehet, ha már Rákos mezején nem füstölög az oltár, ha már nincs magyar agóra, nincs magyar fórum, akkor emeljük a poharat a sorsra, s bízzuk rá magunkat, lehetőleg ne csak a rosszra, de inkább a jó sorsra: „Éld a jelenlét / Percét s óráját, / Együtt lefutja / Jó s rossz pályáját, / S együtt hűny véled. / Igyunk derűre, / Igyunk borúra, / Úgy is hol kedvre, / Úgy is hol búra / Fordul az élet!” — Ebben a biztatásban van annyi ironia, mint amennyi komolyság, s van annyi komorság, mint amennyi derű. Akárcsak a Bordal későbbi (1824-es) párversében, melyben szemlélet, hangulat és prozódia szinte az összetéveszthetőségig egyezik: „Hát mért törődöl a világ / Sorsán, maroknyi por? / Szárad s kihajt a szőlőág, / Lesz ősszel újra bor. / S kedved ha most mámorba fúl, / Alvás után feljőzanúl, / S kerül megint a sor.” Első látásra meghökkentő is lehetne Kölcsyvtől ez a hangvétel, ha nem ismernénk a szoros gondolati előzményeket, s ha nem vennénk észre mindjárt, hogy itt nő nagyra Kölcsyvtől a fátum, a sorsszerűség tudata most érik felnőtt emberhez igazán méltó szemléletté, amelyben belenyugvás és ellenállás minden ízében megérlelve forr egybe. Ez a fajta kiforrottság és letisztultság is feltétele annak, hogy megszülessék a Himnusz.

A Himnusz a pálya zenitjén keletkezett, s már a magyarázó alcím is: „A magyar nép zivataros századaiból”, jelzi, hogy elkészült valami számadás, s készen áll ekkor az ember is, gondolatilag és érzelmileg egyaránt, vége a bizonytalanság, a lelki kiszolgáltatottság és a válsághangulatok korszakának, befejeződött az útkeresés. Kölcsy Ferenc, szatmárcsekei költő és birtokos nemes világnézetet, magatartást és formát maga szab önmagának ezután, s van méltó szava a közösséghez is. Ezzel a leszűrődött, tiszta „önérzéssel” magyarázható az a tökéletes, magabiztos mozdulat, ahogyan szembenéz istennel és a népére mutat, áldást, jókedvet, bőséget kérve rá, a képviselői jogosultság biztos tudatában. És nem csak kér, de követel szinte, amikor azt mondja: „Nyújts feléje védő kart, / Ha küzd ellenséggel.” — Nemcsak rászorult ez a nép az isteni védelemre, ki is érdemelte. Ám az egykori jurátus még tovább megy: bírák helyett, papok és egyházak helyett, istenhez fordulva is istenkísértő módon,

egyetlen mondatlalt felment egy népet minden volt és minden leendő bíróságok előtt, mondván: „Megbűnhődte már e nép / a múltat s jövőndöt!” Katolikus ember ilyet sohasem mondhatott volna — írja Illyés, a Himnusz felülmúlhatatlanul szép és tökéletesen értő elemzése során. Mert ebben a mondatban lázadás van már és számonkérés, az *elég volt* indulata csap fel az isteni méltánytalansággal, az igazságtalansággal szemben. Kálvinista, vagy már-már pogány felindulás ez, s túl a tökéletes versépítkezésén, éppen e pogány felindulás súritsi magába a legfényesebb költőiséget. Nincs még egy vers a magyar irodalomban, amely a nemzet szívében tudott volna ekkora karriert csinálni, mint a Himnusz első versszaka. Költő nem érhet fel magasabb csúcsra, mint ahová Kölcsey elért általa. Mégis, mi a titka ennek? Talán az, hogy a költő egy különleges ihletett pillanatában a legteljesebben, s a legmagasabb fokon tudott együtt érezni nemzetével, s a történelmi feszültség csúcspontján azonosulni. Ez az azonosságélmény teszi, hogy a vers ilyen fokon képes a nemzeti sors és sorstudat kifejezésére, s ez a magyarázata annak, hogy nemzeti ima lett. Olyan fohásszá vált Kölcsey Himnusza, amely egy nép lelki szükségletére épít, s így minden nehéz vagy felhevült történelmi pillanatban képes újrateremteni a közösségélményt benne. Ez a keserűségből sarjadt fohász közös megrendülést és bizakodást, önvádat és büszkeséget ad mindenkor, amikor százak vagy ezrek ajkán felhangzik valahol, s a fejekről lekerülnek a kucsmák, kalapok, de olykor még a tányérsapkák is, kifejezve, hogy egy minden egyházak feletti anyaszentegyház képzeletbeli falai között vagyunk mindannyian, az egy nyelvet beszélők. Ezt az anyaszentegyházat nem egy személy, s nem Kölcsey alapította, de a Himnusszal ő építette a legtágasabb templomot neki.

Véletlen-e, hogy nem Vörösmarty nagyszerű költeménye, a Szózat lett a magyar Himnusz, hanem a Kölcsey verse? Vannak, akik a megzenésítés mikéntjében látják az okát. Lehet, hogy van ebben szerepe az énekelhetőségnek is, de figyeljünk azért a két költemény közötti különbségre is! Találunk akkor a két vers között annyi különbséget, amennyi egykor a nemzet számára megkönnyíthette a választást. Mert a Szózat elsősorban tanítás, pedagógiai intelem, s már az indítás is: „Hazádnak rendületlenül / Légy híve, óh magyar...” egy erkölcsi parancs közvetítése. Felemelő, egy népnek megbecsülést jelentő parancs, hogy ne hagyja szétszórtni magát, s eltemetni a nemzetet. De éppen ebben rejlik a választást magyarázó különbség. Mert, ha a Szózat pedagógiai intelem és erkölcsi parancs, ezzel szemben a Himnusz protestáló zsoltár, alázatból és dachból szótt poétikus fohász, s maga a minden magyar által újra és újra megélt vagy megélhető nemzeti dráma. Úgy érinti meg a lelkeket, hogy valójában belülről fakad, másképpen, s közelebbről tehát, mint bármely nemes és igaz intelem, mely a legfontosabb törvényre figyelmeztet ugyan, fenségesen és eszméltetően, de mégiscsak kívülről vagy felülről érkezik. A vers törzse is a magyar nemzeti történelem drámáját jeleníti meg, a versfolyamat egy-egy leíró, epikus részre bontva, de a folyamatot a megfelelő helyeken egy-egy drámai képpel robbantva szét, s emelve ezáltal nemzeti sorstragédiává. A verséptmény első részében a hajdani nemzeti nagyság, a közösségi erények, a bölcs és dicsőséges életvezetés tényei sorakoznak, az erkölcsi erő, az önérvényesítő biztosság, amely isten kezétől vezérelve sikert sikerre épít, s mindez Mátyás birodalmának fényében teljesedik ki. S amikor ez a fényesség tetőpontjára hág, akkor egy mondatlalt egyszerre elsötétül a világ. „Hajh, de bűneink miatt / Gyúlt harag kebledben...” Mohács emlékképe takarja el a fényt, s a dicsőség érzését a büntudat váltja fel. A következő részben már csak a megfordult

nemzeti történelem nyomorúságainak, kudarcainak képei szakadnak egymásba. A legtömörebben, s a legdrámaiban mindig a strófaindító sorokban: „Bújt az üldözött s felé / Kard nyúl barlangjában / Szerne nézett s nem lel / Honját a hazában / ...”, vagy az Illyés által oly tragikusan jellemzőnek tartott képben: „Vár állott, most kőhalom”. Azután, a pusztulás, a véres kudarckok, az országos vereségek bemutatása után, a történelmi elszámolás végén megjelenik a záróstrófában a teljes alázat is: „Szánd meg isten a magyart” — most már így indul a zárószakasz, s a korábban istennel farkasszemet néző, felháborodott költő, lehajtott fejjel veszi tudomásul a fensőbbség erejét és a teljes vereség tényét. Ennek következtében az első versszakból átemelt, öntudatos-dacos mondat: „Megbűnhődte már e nép / A múltat s jövődöt!” — bár itt verszáró mondattá emelkedik — nem úgy hangzik már, mint amott. Nem a perlekedő öntudat szólal meg benne, hanem az utolsó mentség, az utolsó, lehajtott fővel, leejtett kézzel elrebegett védekezés hangja.

A nemzeti büntudat lesz így a Himnusz szemléleti lényegének egyik meghatározó eleme. Ám ez a büntudat történelmileg megokolt, emlékeztető szándékú, s eszméltető erejű. Célja van tehát, ezért nem bénító, ezért tud minden történelmi pesszimizmusa ellenére buzdítást adni, esélyt a jövőnek: a közös bűnhődés megszakítását célozza, a nemzet önpusztító magatartását akarja átfordítani, építő, önerősítő magatartásra.

A Himnusz majd prózában folytatódik. Érti Kölcsey, hogy a vers soraiba sűrített magyar sorselemzés további történelmi oknyomozásra és feltárára vár. A verset persze semmi sem pótolhatja — a Himnusz esetében ez történelmi távlatból visszatekintve is igazolódik — de a törvények és a történelem logikájának megértéséhez racionálisabb stúdiumok elvégzésére is szükség van folyamatosan, akkor is, ha semmi kétsége sem lehet afelől, hogy az eredmény, a végső konklúzió ugyanaz lesz. Kölcsey gondolkodását egyre inkább ezek a magyar sorskérdések töltik ki, azzal együtt is, hogy költeményében, dalaiban azért visszaköszön még olykor a sentimental-lyrisch hangulatvilága, de már csak elemeiben, s mindig egy sajátos, Kölcsey-féle építkezési mód szolgálatában. Mi ennek az építkezési módnak, vagy mondhatnánk így is: *szellemi életmódnak* a lényege? Az 1824-ben írt Tanács című vers elég beszédesen tárja fel — főleg a maga tágasabb versközegében nézve — ennek a sajátságának a természetét. Az álmodás, az álomszükséglet így köszön vissza:

„Menj! s temesd el bús fájdalmad
Hol reád vár szent magány;
S vonj korlátot álmaidból,
S alkoss ideáljaidból
Szebb világot alkonyán.”

A szellemi kibontakozás egyik útja tehát, s az egyre inkább, s egyre tudatosabban vállalt út, a közösséggel együtt, a realitások közegében a tényleges cselekvés felé visz; a másik, mintegy kiegészítve az előbbit, kiegészítve a lehetőt a vágyottal, a valósat az álombélivel, az ideálok világába visz, s egy embernek valóbb szellemi szigetet ígér, de már ezt is az építkezés céljából. Amit a kor magyar valósága nem enged meg kívül, azt belül, ezen a szigeten azért, csendben, magányban, de mégiscsak fel kell építeni. Erről szól a vers. Az álomvilág itt egy távlati, ám használható magyar jövőkép érdekében alakul. Erről a sajátságról szólva írhatta Illyés Kölcseyről, hogy: „Míg szeme elbűvölten csüng az Olimpuson, keze máris rakná a magyar Akropoliszt, ha sárból, ha vályog-

ból is!" Ebben az időszakban, az 1823-tól körülbelül 1833-ig terjedő tíz évben kezdődik, s alakul ki pályáigazító erővel Kölcsey szellemi életének kettőssége: egy utat jár az álmodó ember, egy másikat a cselekvő ember, ugyanazzal a személyiséggel, azonos úticéllal, s akárcsak a hegyjáró székelyek, mérföldes távolságokból képesek fennhangon üdvözölni egymást, s újra meg újra megbizonyosodni egymás biztonságát adó jelenlétéről. A törekvés tehát itt is, ott is azonos és sem az ideák, sem a realitások világában nem szentimentális már. Mert más dolog az, hogy a világ, s kiváltképp a magyar sors tényeivel való szembesülés, s méginkább a közeli tényeken való átlátás képessége minden esetben megágyaz a keserűségnek, a fájdalmas rexignációnak. Ez gyakran jelenik meg keserű indulatban, ritkán fájdalmasan ironikus felhangot kap. Ilyenkor a fuldokló kétségbeesése és a fölötte álló bölcs tehetetlen fölényessége egy-egy pillanatra testvériesülnek benne. Így jön létre, mintegy a Himnusz párverse, s egyszersmind ellentpontjaként is a Vanitatum Vanitas világa. Ebben a Bordal és a Vigasztalás hangvétele is ismétlődik, de most már a keserűség mélypontján sűrítve, s hogy ez a keserűség mégse válhasson minden értéket sárba rántó szkepszissé, világtagadó cinizmussá, magára a végletes tagadásba forduló keserűségre csap le a gúny. Mintha Madách Luciferje, az őstagadás szelleme kapna itt nyilvánosságot csupán azért, hogy még idejében szabadon leleplezhesse önmagát, a cinizmus szellemének emberi képtelenségét.

Hatalmas, önmérsztő belső munkával és küzdelemmel van tehát kiegyensúlyozva Kölcseynél világnézet, erkölcs és érzelem minden meghatározó részvételével. Nemcsak a dolgok pusztán megértése, de ennek a kényes egyensúlynak a fenntartása is igényli nála a prózai formát, nehogy a vers túlérzékeny szervezete véglegesen elbillentse a mérleg nyelvét valamilyen indulati túltelítettség által; s azután, amikor a prózában felhalmozódó gondolati feszültség számára szűk lesz a prózai keret, veszélybe kerül az egyensúlyi helyzet, akkor jön ismét majd a vers, hogy másnemű közegben felfogja, s átalakítsa ezt a többletet. Azért, hogy az érzelmi-indulati túlerővel szemben megkaphassa kellő utátpótlását a ráció, most elindul tehát újra az értekezés vagy az esszé eszközeivel a „történetnyomozás”. Költészetben és belső meditációkban eljutott már Kölcsey arra a pontra, ahonnan biztonságos rálátás nyílik a nemzetre, a történelmére. Most a további elemzésen és a megerősítésen a sor. Az 1826. év, a Mohácsra emlékezés, végképp a nemzeti sorskérdésekhez köti a gondolkodót. Kölcsey gondolkodásának történetében két nagy jelentőségű prózai mű létrejöttét hozza ez az esztendő: a „Nemzeti hagyományok” és a „Mohács” ekkor születik. A Mohács kezdeti sorai híven tükrözik azt a megrendülést, amelyet a magányos gondolkodó él át az ország peremén, amikor kénytelen közelebből nemzete történelemtől barázdált arcába tekinteni, s abban újra megpillantani a maga arcát is. A Himnusz-beli azonosulás pillanata ekkor tudatosul igazán, s ekkor a szerep felismerése is. A szerepé, amely viszont a szellemi egyedüllét teljességének a döbbenetét hozza, s a magányos gondolkodóra egész súlyával rászakadó felelősségérzetet: „Visszamentem szobám mélyébe, s kezemre hajtván fejemet, azt kezdém, amit a drámai hős, midőn a szerepek egyszerre elfogynak mellőle: beszélék magamban.” Ez a hosszú monológ formálja meg végérvényesen a szereptudatot, s e tudatos szerepvállalás által egyesül majd végképp a gondolkodóban az egyén és a nemzet ügye.

A „Nemzeti hagyományokban” a kutató teoretikus lép elénk, amint a nemzeti kultúra mibenlétét és jellegét vizsgálja a kor, s a magyar kultúra szükségleteinek fényében. A saját hagyományok felszínre hozása, ápolása, s a

korszak műveltségébe való beépítése kap itt hangsúlyt. A görög kultúráról szólva arra mutat rá, milyen sorsdöntő egy nemzet életében az, hogy képes legyen az idegen hatásokat a saját hagyományba szervesen beépíteni, beolvasztani az újat, a jövevény értékeit, s ezáltal mindig újraalkotni a saját kultúrát: „mindkettő helyett mosolygóbbat a bájolóbbat nyervén”. Görögség-eszményének lényege ez, a sajátosság és az eredetiség nagyszerűségének a felismerése; az életképes nemzet szellemi egyesítő erejének, asszimiláló képességének és teremtő génuszának a felmutatása, hogy tudatosítsuk ezek jelentőségét. (Akárcsak majd egy évszázaddal később Németh Lászlónál.) A göröggel szemben a rómaihoz hozza példának arra, mit jelent az, ha hiányzik egy kultúrából az eredetiség, a nemzeti karakter, amely nélkül „nemzetiség fenn nem állhat”. Erről a pontról ítéli meg a görögség utáni Európát: „Keresztyén vallás és európai tudományos kultúra egyenlően kozmopolitizmusra törekednek. Innen van, hogy az a kirekesztő, saját centruma körül forgó, de egyszersmind lelket emelő nemzetiség, mely a hellének tulajdona volt, Európában nem található.” Ugyanakkor a kultúra demokratikus jellegét is a görögben mutatja meg, szemben a római-európaival, eszmeileg megelőlegezve későbbi törekvéseket, s részben a modern kultúrológia látásmódját. A játékszínről szólva így summázza mondanivalóját: „Ez a nép egyik igen kicsiny részének nyílik fel mint magányos mulatság; amaz az athénai nép egészét, mint közönséges öröminnepszónak keblébe.” A játékszín kapcsán így összegzett nemzeti jellegű és demokratikus kultúraigényt jelenti be aztán a magyar költészetre és tudományosságra is, s azon túl általában a hagyományápolásra. Östörténetünket hozza fel, hogy a nemzeti emlékeztetkiesésre figyelmeztethessen, s arra, hogy amire a „régiségből” feltétlen emlékeznünk kell, s amire egyáltalán emlékezhetünk, legalább azt mentsük át a múltból a jövőnknek.

A dolgozat nemcsak teoretikus-kultúrológiát, hanem kultúrpolitikai gondolatokat is tartalmaz. Gondos magyar muzeológiát és műemlékvédelmet tart szükségesnek, s egy erre épülő nagyarányú hagyományápoló mozgalmat, határozott pedagógiai céllal is alátámasztva ezt az igényt: „A nemzeti hagyomány pedig sok tekintetben megbecsülhetetlen kincs. Nemcsak azért, mivel a történelmi tudománynak ha emlékeket nem is, de legalább nyomokat mutat, hanem sokkal inkább azért, mert az a nemzeti lelkesedésnek s annál fogva a hon-szeretetnek vezérszavára.” Ki fogalmazott e tárgyban ennél tisztábban azóta is? S azóta hányszor kellett — gyakran majdnem reménytelenül — küszködni azért, hogy e másfél évszázaddal korábbi gondolatból valami megvalósulhasson? Érdemes figyelemmel kísérnünk, hogy Kölcsey milyen indulatosan viaskodik ebben az ügyben a maga jelenével; hogyan ostromozza a gondatlan unokát, aki az ősök várfalait le hagyta omlani: „s köveiből falujában korcsmát rakatott, s maga városi fedelet ment keresni”. Ma látjuk csak a maga jelentőségében Kölcsey előrelátásának az igazságát, mert ma már tudjuk, mit jelent a gondatlan unoka, és az annál gondosabb várromboló erőszak után maradék köveket ápolgatni. Ennél is súlyosabb azonban, ha maga a szellem gondozatlan, s ha a kései unoka a szellemi hagyomány építő köveiből rakat kocsmát a saját hasznára.

Nemzeti hagyomány és nemzeti demokrácia egyazon elválaszthatatlan dolognak más-más oldala, hiányuk ugyanígy. Kölcsey ebben az egységben gondolkodik már ekkor, s a „történetnyomozás” munkája teszi, hogy „a falon is átlát” — ahogyan Illyés mondja róla —, át a történelem paticsfalán is, amit a magyar XIX. és XX. század közé húzott, s amit majd Ady fog ledönteni egy

ingerült kézmozdulattal, hogy ne csak a látnokok láthassák a nemzeti romlás folytonosságát. Kölcsey tehát, ha a várakról beszél, akkor is a szellemi hagyatékra szól, amelynek átmentése adhat esélyt a nemzeti folytonosságnak, a nemzeti romlás folytonosságával szemben. Ellenkező esetben, így látja a jövőt: „Minden nemzet, mely elmúlt kora emlékezetét semmivé teszi, vagy semmivé lenni hagyja, saját nemzeti életét gyilkolja meg; s akármilyen más kezdődjék ezután: az a régi többé nem leszen” — írja a Mohácsban, összhangban a „Nemzeti hagyományok” gondolatmenetével. A nemzeti megmaradás biztosítékait kutatja, s a nemzeti megmaradás nemcsak a fizikai vagy területi megmaradást, hanem a szellemi, a karakterbeli is érti. A nemzet ügyeiért való egyéni áldozatvállalásban vagy éppen önfeláldozásban véli ezt ekkor fölfedezni, ebben az áldozatvállalásban látja azt a garanciát, amely a nemzetet elsősorban összetartani, veszélyhelyzetben pedig megtartani képes. A személyiség akkori szerepét tekintve — elsősorban persze a fő- és középnemesség keretein belül — nincs is ebben semmi csodálni való. Kölcsey azonban a személyiség és a személyi áldozatkészség szerepét már ekkor túlviszi a rendi kereteken. A következő idézet a „Nemzeti hagyományok”-ból való, s talán ez jelzi a legvilágosabban, hogy miben, s milyen súlyosan marasztalja el a kor magyar nemtörődöm-ségét: „Nem készakarva feledkeztünk-e meg Dugovicsról, kinek neve még Bocskai korában közismeretben vala?” Arról is árulkodik ez a mondat, hogy sokkal többről van itt szó, mint önmagában a hagyományápolásról. Úgy látja, hogy kora önzése, kisszerűsége, nemzeti-közösségi közönye több nemtörődöm-ségnél: a kor embere fél önfeláldozó múltbéli hősekkel szembesülni, mert akkor önmaga előtt is le kell lepleződnie, mert akkor szégyenkeznie kéne, s a hősi minta sugallta erkölcsi parancshoz közelítenie. Nagy vállalkozásokra és heroizmusra képtelen korok sunyító, szelektív emlékezete ez, sajátos készség arra, hogy szinte észrevétlenül kiostálják a múltból éppen a nagyarányút, a hősit, hogy aztán gyugodtabb lelkiismerettel élvezhessék tovább az apró önzések napi hozadékát. Amikor azt mondja: „Higgyétek el: a régiség becse nem a romok pompájában fekszik”, akkor azt mondja: a romok szellemében. És szívósan ezzel a szellemmel akarja mégis szembesíteni a kort mindkét tanulmányában, remélve, hogy ez a szembesítés átalakítja a korszellemet, felnöveszti feladataihoz. Mi már tudjuk, innen visszatekintve, hogy ez éppen akkor nem volt reménytelen erőfeszítés.

A Mohácsot, akárcsak korábban a Himnuszot, a jövőt sejtő keserűség és aggodalom szülte. De ott van azért a remény is megint, hogy kemény szóval, drámai erővel fel lehet még rázni ezt a népet, rá lehet még ébreszteni helyzetére és a saját jövőjével kapcsolatos felelősségére. A „Mohács” már ennek az írói-gondolkodói feladatnak a tudatosulását jelzi. „A haza minden előtt” tömör versmondata mögött ennek az írásnak a töprengő, s a dolgok természetesen rendjét végiggondoló sorai húzódnak, s igazolják, hogy itt sem csupán másoknak szóló intelemmel van dolgunk, hanem egy megélt, kiküzdött gondolat keresi a maga közösségi életlehetőségét. Kölcsey nem egy elvont, szólamos nemzeteszmét kap fel, s lobogtat fölöttünk, hanem létünk szempontjából nélkülözhetetlen igazságról akar meggyőzni, s ezáltal közösségi mivoltunkban megerősíteni bennünket. A Mohácsban azt a gondolati-logikai folyamatot követhetjük nyomon, amely a haza, a nép és a nemzet ügyét minden mással szemben központi gondolattá formálja. Az indító kép, illetve a logikai lánc első szeme természetű érvelés. Mintha már akkor is igazolnia kellett volna — önmaga előtt is —,

hogyan mit is akar ő hazával, nemzettel s effélékkel, mért helyezi „minden elé”. Majd csak Veres Péter helyezi ilyen természetességgel, ilyen magától értetődően a természeti-biológiai lét rendszerébe az emberi törvényeket, illetve azok alapvonalait, mintegy utalva a magasrendű emberi alapigények és képződmények őseredetére, s arra, hogy gyakran absztrakt-eszmei mivoltuk ellenére, mélyen a természetben gyökereznek, onnan magyarázhatók. „Minden állat keres magának fekhelyet, minden madár fészket, hova nappali vergődése után nyúgódni visszatér...” — írja Kölcsey, a természetből vezetve le az otthon kereső, az otthonához ragaszkodó ember örök igyekezetét, majd szónoki kérdéssel folytatja, mintha kora kozmopolitáival kellene vitatkoznia: „... S egyedül az emberen feküdnék-e a sors legterhesebb átkai: vándornak lenni az egész bujdosó csillagon keresztül, s mindenütt lenni, hogy mindenütt idegen maradjon?” Az emberiség lakhelye nemegyszer, mint „bujdosó csillag” jelenik meg Kölcseynél, s jelzi ez magányérzetének nemcsak egyéni, de egyetemes voltát is, az egyetemes emberi magány érzését, akárcsak majd József Attilánál „az üres űrben tántorgó világ”. Fájdalmasan humánus világkép ez, amely egyfelől az emberi magárahagyottság és otthontalanság érzését foglalja magába, másfelől pedig éppen az ember otthonkereső közösségigényét. Tehát épp ezért, ha már az ember ilyen társtalan, fájdalmasan magányos bujdosó a világban, akkor annál fontosabb, hogy legalább itt a Földön otthon legyen valahol. A haza ezt az otthont jelenti, a térben, közösségben és történelemben beláthatót, amely elég tágas ahhoz, hogy az embert a mindennapok fölé emelhesse, kibontakozási lehetőséget nyújtson az egyéni vegetációból, de nem olyan határtalannak, beláthatatlannak tetsző, hogy el kellene vesznie benne. A haza fogalmában az otthon látja tehát, amikor megkísérli, hogy körvonalazza a haza lényegét: „... És mi a haza egyéb, összetartozó nagy háznép egészénél? Minden ily nagy háznépet saját nyelv, saját szokások, saját ősek, saját hagyomány, saját jó és balszerencse kötnek együvé, s választanak el egymástól...” Ebből a szemléletből pedig önmagától következik a haza fogalmának egyszerre korlátozó és lehetőséget nyújtó jellege, s következik e szükségszerűnek látszó kettősségnek a tudomásul vétele, szemben a világlolgár illúzióival: „Egész viláért, egész emberiségért halni: azt isten teheté; ember meghal háznépeért, ember meghal hazájáért: halandó szív többet meg nem bír.” A haza elfogadása, a hazához tartozás tudata, s a ragaszkodás hozzá, egyszerűen emberi létparancs a szemében, s ezért természetes az áldozatvállalás követelménye is. Kölcsey nemcsak engedelmeskedik ennek a létparancsnak, hanem prédikátorává lesz. Logikát és lángoló érzelmet, indulatot és műveltséget mozgósít és összpontosít ekkor, ennek az egyetlen eszmének, ennek az egyetlen ügynek a középpontba állítására, szinte askétikus szívóssággal, de mindig józanul. Felfokozott érzelmi állapotok és feszült intellektualitás jellemzik általában is Kölcsey életét, ezt az életszakaszt különösen. Az erős lelkesedést mindig ellensúlyozza a rezignáció, a tömör, véglegesnek szánt megállapítások mögött pedig mindig ott van a gondolkodó kéteye, mintegy hitelesítő-ellenpontosító kontroll gyanánt. Az igenlés, a meggyőződés így mindig egy ellenpontosozásos gondolati-érzelmi folyamatból szűrődik le. A „Huszt” jövőre orientált látomása mellett ott van például az egy nappal későbbre datált „Munkács” fájó nemzeti-történelmi rezignációja, a jövőteremtő készség mellett, a lemondás készsége. Huszt várát a pedagógus szeme nézi, Munkácsot a filozófusé.

Ebben a korszakban támad fel Kölcseyben a fajtareprezentáló igény is. A haza és a nemzet jelentőségének tudatosulása kiegészül az Ady Endre hang-

ját is előlegező fajtareprezentáló törekvéssel. A „Kölcsy” című vers ennek a törekvésnek ad hangot, nem nélkülözve közben a pedagógiai mozzanatot, a mintát kínáló szándékot sem. Érzékenységre jellemző, hogy egyúttal válasz is ez a vers mindazoknak, akik korábban, amikor neve még ismeretlenül csengett a magyar szellemi élet alig kikövezett utcáin, neve hallatán kétségbe vonták magyarságát, felvett névnek vélték, s viselőjéről sem tudhatták akkor pontosan, kicsoda ő és mit is képvisel egyáltalán. Nemcsak az életrajzi dokumentáció, de ez a mozzanat is készíti őt bizonyosan arra, hogy Szemerével majd ilyenformán közölje származását, családi eredetét: „A Kölcsy nemzetség már emberemlékezetétől fogva Szatmár megyében törzsökösnek tartott. A nemzetség levéltárában vagynak levelek fel a 13-dik századig. A nemzetség s a megyeiek elejétől fogva úgy hitték, hogy eredetünket Ázsiából vesszük, s javainkat ex prima occupatione et divisione regni birjuk. Ez a nemzeti régi-ség el nem korcsosult ivadékból arisztokráciai büszkeséget is ugyan, de szeretet is táplál a hon, a nemzet és nemzetiesség iránt.” Ezért tehát a vers feltűnően magas öntudatot tükröző indító hangütése: „Büszke magyar vagyok én, keleten nőtt törzsöke fámnak, / Nyúgoti ég forró kebelem nem tette hideggé” — majd a szinte naivul, gyermekesen büszke önmeghatározás után jön a pedagógiai szándékú, a példát felmutató hangsúly is: „Szép s nagy az, ami hevít; szerelemmel tölti be lelkem / Honi szokás és föld, örököm kard s ősi dicsőség.” Itt már nemcsak a nemzettel, hanem a fajtaival való teljes azonosság nyilvánításának a szándéka alapozza meg ezt az önmagát bemutató, s a maga azonosságtudatát és eszmei örökségét megvilágító gesztust. De ugyanennek az azonosulásnak a révén születik az indulati ellenpont is, melyben szintén a haza áll a középpontban, de most egészen más arckép készül róla: „Itt van a hon, ah nem mint a régi, / Pusztaságban nyúlnak el vidéki, / Többé nem győzelmek honja már;”. S ugyanez az indulat állítja eléink a fajtát:

*„Vándor állj meg! korcs volt anyja vére,
Más faj állott a kihúnyt helyére,
Gyöngye fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
S izzadás közt hősi bért aratni,
Névben él csak, többé nincs jelen.”*

Előhang ez is Ady Endréhez, a fajtareprezentáló büszkeség párja és ellentétele: a fajtasírató és fajtaostorozó indulat hangja, a szelíd Kölcsytől szokatlan ostorozó düh megjelenése, a Zrinyi dala. A nemzetét, fajtáját ostorozza, de a „Völgyben ülő” „gyáva kort” utálja, amely „Szűk köréből őse saslakára / Szédeleg, ha néha felpillant.” Különös dolog persze, hogy innen visszanezve mégiscsak mennyire más kornak tűnik az, mint Kölcsy számára, aki akkor, szívében a magyar Akropolisszal, ám idegeiben a csekei Ázsiával kénytelen-kelletlen viselte és vívta napról-napra az élet cseppet sem magasztos kis küzdelmeit. Hiszen nem is általában a kor volt olyan kicsinyes, mint amilyen nyomorult a magyar világnak a korból is kiszakadt némely darabja.

A szárnyalni kész költői lélek és a Tiszahát sarába-porába tapadt valóság együtt, olykor groteszk pillanatokkal lepi meg az embert. Mintha Kölcsy is elnevetné magát kinjában, amikor Bártfay László barátjának megírja azt a történetet, melyben a költő Nagykárolyból hazafelé jövet, a szekéren belekezd egy vers rögzítésébe, hogy Bajzaék kérésére majd összeálljon valami még meg

nem jelent verseiből. „A dalgongón fekszik átok...” kezdetű versebe fog, ám útközben „Vállaj és Csanálos közt kimagyarázhatatlan lármát indítottak a békák, s tovább nem folytathatám — írja a levélben. — Hány évig fog ily csonkán állani, az ég tudja, addig olvassátok így félben.” Lám, ahol a békák breknek, ott elhallgatnak a múzsák. Mennyivel igazabb gondolat ez, mint az eredeti! A múzsák olykor a harcmezőn is igen jól érezhetik magukat, de ha békák lármája nyomja el a hangjukat, akkor igazán nincs mit tenniük, abba kell olyankor hagyni a dalt. Annak a tudománynak, amely képessé teszi az embert arra, hogy egyszerre éljen lent, a békák lármájában, s fent a gondolkodás magányos toronyszobáiban, nagy múltja van Magyarországon, de talán a világon mindenütt. Megtanulható ez, s Kölcsey, ha keservesen is, de megtanulta. Még egy kis humor is került hozzá az idők során. Ami azonban mindenél fontosabb: került feladat is; mégpedig olyan feladat, ami által szellem és cselekvés, a hétköznapiak hasznos kötelezettségei és a gondolkodás ünnepnapjai jól egybekarolhatók.

Az újszerű feladat, a mindennapi cselekvés vállalásának elvi és lelki előkészítése végbemegy a „Celesztina” című, elsősorban pedagógiai célzatú írásában. Ennek az írásnak a legfeltűnőbb sajátossága az, hogy bár az eszményi megfogalmazására készül — maga az eszményített, a jóság, a szépség, az erény jelképeként élénk állított Celesztina alakja is erre utal — éppen itt forr egybe az ideális a reálissal, az eszményi élet a valóságossal. Határozott megfogalmazást nyer itt a nagyság romantikus kultusza: „Bizony a nagy ember nem a mindennapiság tekintetével nézi az életet” — mondja, s ugyanakkor az egyszerű ember nagyságát tünteti ki Kölcsey azáltal, hogy a mindennapiságot vagy a nagyságot nem a szociális helyzet, nem a társadalmi hierarchia keretében fedezi fel, hanem azon kívül, az ember személyes képességeként: „...az ember nem egyéb állatnál, míg magát a mindennapiság világításában láttatja. És e világításban láttam én embert kunyhóban és palotában, alacsony tűzhelynél és dús asztal mellett, durva pokrócon és bársony pamlag felett egyformán.” Újfent megelőlegeződik hát Kölcseynél Petőfi és Arany népisége, de aztán a gondolkodás folyama más kérdés felé sodorja tovább. Engem az ideál vezérel az úton, mondja Kölcsey, de nézzük, mi ennek az ideálnak a lényege: „Ez ideál nem vala egyéb a természettől előnkbe szabott pálya magasított képénél.” Ekkori gondolkodásában tehát nem különemű dolgok már eszmény és valóság, de mindkettő az élet realistása valamiképpen: az egyik emberi mivoltunknak életadó, a másik életemelő oldala. Maga a költészet is kiterjed, s túlárad a maga eddigi körén ebben a felfogásban, s nem a vers vagy a versírás maga jelenti itt csupán a költészetet, hanem mindaz, ami a mindennapiság felett helyezkedik el: „Ezért minden, ki valaha a mindennapi élet körén túlhatott, kisebb-nagyobb mértékben költői helyzetben érezé magát.” Aztán mondandója alátámasztására neveket, s a nevek mögött méginkább tetteket és teljesítményeket sorol: Platonét, Coriolánét, Szondiét, Zrínyiét, Dugovicsét, hogy majd perdöntő érvként hangozzék a kérdés: „Nem mindannyi költői léleklobbanás-e?” Ez az élet szinte teljességére kiterjesztett költészetelv felettébb alkalmas arra, hogy elvezessen a mindennapok megnevesítésének programjához, s a tett filozófiájához. De ki is mondatik, még az írás elején: „Minden álom, ami tettbe nem megy által.” Az ilyen álomból pedig bukás a felébredés.

Teljesen világos tehát, hogy végül is a társadalmi életben való közvetlen szerepvállalás elhatározásában döntő szerepe a végigjárt logikai útnak és a

tudatosságnak, a megfontolásnak van. Csekélyebb jelentősége van ebben a feladatvállalásban a személyes mozzanatnak, az al- és főjegyzői kinevezésnek, bár a megyei politizálás útján mégis fontos állomások ezek, s a lelki kondíciók növeléséhez is jókor jöttek. Lényeg szerint azonban inkább a hivatalos felismeréséről, az annak betöltéséhez kínálkozó egyéni lehetőség tudomásul vételéről és a mindebből szükségképpen levonandó gyakorlati konzekvenciák tudatos vállalásáról van szó. Ezt támasztják alá egyik — ugyancsak Bártfaynak írott — levelének következő sorai: „Főjegyzői cím és korona, két oly dolog, ami nélkül igen-igen könnyen el tudok lenni: de a lelkes férfiak által megbecsültetés jeleit venni, ez az élet legszebb öröme.” Megint egy fontos erény jelenlétét jelzi ez a vallomás Kölcseynél. Olyan erényt mutat, amely politikusi pályán sorsdöntő szerepet kaphat a kiéleződött helyzetekben ráncszakadó döntéskényszerek pillanataiban. A hivatali pozíciót önmagában nem becsülni, de örömmel, jó lélekkel fogadni jó ügyek érdekében, becsült emberektől, közösségektől, megbízatás gyanánt, a „szellem magasából” le nem becsülni, de a hétköznapiak egzisztenciális szorosaiból felnézve túl nem értékelni, ezt meg kell tanulnia mindenkinek, akit valami cselekvő nyugalanság visz előre az életben. Ennek a tudásnak az igazi értéke és közösségi haszna Kölcsey pályáján majd évekkel később válik egészen nyilvánvalóvá.

A cselekvés igazi lehetőségét nem a címek adják, azok csak formát, keretet nyújthatnak, s mindig az a kérdés, ki milyen lehetőséget lát meg bennük, s abból mit képes kibontakoztatni saját képességei révén. A megyei politizálás Kölcseynek arra ad alkalmat, hogy a magyar társadalom néhány égető kérdését megyei tapasztalás alapján, megyei háttérrel vizsgálja és segítse — egyelőre legalább — a megyei politizálás áramkörébe juttatni. Ezt szolgálják beszédei és dolgozatai, a megyei bizottságokban végzett munkája és kapcsolatainak tágulása. Mindeme ténykedések közül a legjelentősebb a Kende Zsigmond megyei politikussal, rokonnal és barátal együtt, s részben éppen az ő ösztönzésére vállalt és teljesített megbízatás eredménye: „A szatmári adózó nép állapotáról” készült jelentés. A közvetlen politikai cél itt az volt, hogy alapos dokumentációval és érveléssel elérjék a megyei adóterhek csökkentését. Ám Kölcsey számára ez az alapos, páratlanul gazdag feltáró munka a nép, a magyar társadalom mélyrétegeinek életébe engedett közvetlen bepillantást, s messze a megyei célon túli következtetéseket. Nem ok nélkül lett híressé az utókor tudatában ez a munka úgy is, mint az első magyar szociográfia. Kölcsey gondolkodásának fejlődésében elsősorban az a jelentősége ennek az írásnak, hogy ezúttal rendszerezett felkészülés és tárgyyszerű feltáró munka során szembesülhetett a társadalommal, annak súlyos tényeivel, közállapotaival és belső szerkezetével. Ha a „Töredékek a vallásról” a vallásfilozófia, az egyetemes eszmétörténet; a „Nemzeti hagyományok” a nemzeti történelem, kultúra és karakter feltárásának; a „Mohács” a nemzeteszmé filozófiai igényű megformálásának stúdiumát jelentette számára, akkor ez a feladat most a társadalom szociológiai-szociográfiai-statisztikai vizsgálatának és megismerésének a stúdiumát. Érthető, hogy ennek a munkának jelentős módszertani haszna is volt Kölcsey későbbi közszereplésében, s méginkább népszemlélete kiteljesedésében és demokratizmusában. Az már nem Kölcseyék, hanem a mi korunk szellemi viszonyaira nézve jellemző tény, hogy milyen vita alakult ki a 60-as évek elején Szauder József és Barta István történész között, Kölcsey szerzőségét illetően. Maga a filológiai vita nem is lenne ezúttal fontos, ha nem egy sajátos gondolkodási zavar tükröződne benne, túlságosan is szemléletesen. Ezúttal ugyanis a „zsidókérdés” merül fel egészen saját-

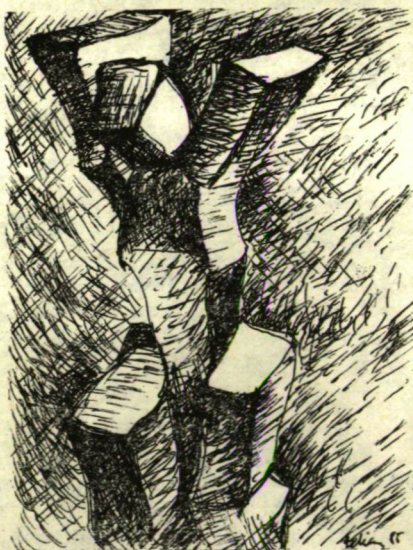
tos módon, a XIX. sz. elejére visszavetítve. Mint az közismert, Kölcsey — Kendével együtt — „a szatmári adózó nép állapotáról” szólva igyekszik minden olyan tényezőt szinte tételenen számításba venni, amelynek az előterjesztésükben felvázolt nyomorúságos helyzet létrejöttében szerepe lehet. Tárgyszerűen végigveszik a számszerű adatokat, tényeket, s igyekeznek pontosan, s egyúttal lehetőleg mélyre ásva, az okokat is felmutatni. Ezeket a társadalom szerkezetére és az alsóbb néprétegek jogállására utaló megállapításokkal emelik ki. Az írás megyei érdekű, de súlyos megállapításokat tesz a megyei helyzetre, s magára a megyére vonatkozóan. Erős hangsúlyt kap például az előjárók szerepe a megyei népesség elnyomorodásában: „... az adómenynység individuális felosztása egyedül s úgyszólván minden kulcs nélkül a helybeli előjárókra bízatik” — mondja a szöveg, jelezve ezzel a népesség anyagi nyomorúságának egyik fontos okát, jogfosztottságát és kiszolgáltatottságát az előjárói szubjektivitásnak és önérdeknek. Mindemellett hangsúlyt kap a megyei zsidóság szerepe is ebben a folyamatban, felsorolva azokat a gazdasági privilégiumokat, a pálinkafőzetéstől az uzsorakamatig, melyeknek lényeges szerepük van a nép további kiszígerelésében. Közli a zsidó népesség szaporodásának és a „keresztyén” adózó nép számszerű fogyásának arányait, emlékeztetve ezáltal Galícia sorsára. Aki elfogultság nélkül olvassa a szöveget, annak e sorok alig tűnnek fel, hiszen Kölcsey gyakran fogalmaz élesen, a tárgyszerűség megtartása mellett, mindig törekszik láttatni is a vázolt helyzetet, s a bajok okait nem akarja a kívülálló hidegségével bemutatni. Barta István viszont tanulmányában elsősorban éppen a zsidóságra vonatkozó megállapítások alapján igyekszik cáfolni Kölcsey szerzőségét, mondván: Kölcsey európai szellemű, liberális, haladó gondolkodású író volt, ő tehát nem írhattott le ilyet a zsidóságról, a szöveg tehát csak Kendétől származhat, Kölcsey legfeljebb stílusis segítséget nyújthatott. Mintha európaiság, liberális és haladó gondolkodás legfőbb kritériuma az volna, hogy ki ír vagy ki nem ír le adott esetben valamiféle elmarasztaló mondatot a zsidóság társadalmi szerepéről, s függetlenül attól is, hogy ebben tárgyszerűen mennyi igazság van. A logika azonban kényes dolog, mert nemcsak odafelé, de visszafelé is érvényes kell hogy legyen. Ha tehát mégis Kölcsey írta ezt a szöveget — mint ahogyan Szauder meggyőző filológiai bizonyító munkája nyomán ezt kell elfogadnunk — akkor tehát Kölcsey sem európai szellem, nem liberális, nem haladó, csupán azért, mert más fontos és fontosabb tényezők mellett a zsidóság számarányát is besorolta a Szatmár megyei nép elszegényedésének okai közé. Arról itt nem is érdemes hosszan beszélni, hogy maga Kende Zsigmond is haladó nézeteket vall, liberális szellemű politikus ebben a korszakában, függetlenül attól, hogy miként vélekedett a megyei zsidóság szerepéről, s hogy vélekedett-e egyáltalán valamiképpen.

Mindez azonban valóban Kölcseyék korának a problémája. A dolog lényege egyszerűen az, hogy Kölcsey — Kendével együtt — azt a magyar valóságdarabot ragadta meg ekkor, amely ott feküdt előtte, csak figyelmesen meg kellett vizsgálni. Kölcsey ebből a valóságdarabból aztán nagyobb, átfogóbb következtetésekre is képes volt, a szemhatárát nem a megye határai jelölték ki, de éppenhogy tágulni segítették a szatmári népről szerzett tapasztalatai is. A „sorsvonás tárgyában” írott előterjesztése szintén éppen ennek a társadalompolitikai szemléletnek a megerősödését, rögzülését jelzi. Itt is a tárgyszerűség és a képi láttatás módszere ötvöződik, amint az erőszakos katonafogás és a bizonytalan időre szóló katonáskodás rendjét bírálja — a kis otthonok éjszakai riadalmait, s a nép kiszolgáltatott helyzetét ismét élénken

ecsetelve — s logikusan bizonyítja ennek a rendszernek lélektani és társadalompolitikai ésszerűtlenségét. Tágas európai látásmódja és nemesi liberalizmusa éppen e „kötelező dolgozatok” révén egészül ki végérvényesen egyfajta *plebejus demokrata* gondolkodással és érzülettel.

Kölcsey életének ez a korszaka a nemzeteszme kiforrásának, a társadalompolitikai látásmód kifejlésének és a gyakorlati politikába való belépésének története. A gondolatok úgy borulnak itt egymásba, mint egy gazdag kert fáinak a koronái, dús lombozattal egységes gondolati tájat alkotva. A nemzeteszme elvontságát a társadalmi gondok pontos ismerete hívja le a földre, s a nemzet eszmei képe emeli magához, s teszi nagyarányúvá az egyes társadalompolitikai kérdések vizsgálatát, s az ezek nyomán születő racionális következtetéseket. Az eszmei nemzet égisze alatt és a társadalmi osztályszempontok fölött formálódik meg nála a nemzeti egység egyszerre liberális-demokratikus és heroikus nemzetépítő gondolata: „...hol a paloták urának őse győzött, vagy halt, ott győzött és halt a kunyhók lakójának őse is. Ily emlékezetnek egyetemi joga van minden szívhez. Rang és birtok egyesek sajátja: a nemzet és haza nevében mindenki osztozik.” Szinte jelképes jelentőségű, hogy ez a mondat éppen a Mohácsból való. Kölcseyben valóban a magyar történelem formálta meg a gondolkodót. A gondolkodás következetessége és maga a történelmi helyzet pedig megformálta az induló politikust, aki szellemileg elkészült már az útra, hogy végigjárja a gyakorlati próbát, s elvégezze azt, ami nemcsak szép emberi feladat, de adomány is a sorstól: a kész, tiszta gondolattal beoltani és megnemesíteni a mindennapi vegetáció felfelé törő vadalanysait.

(A befejező részt következő számunkban közöljük.)



BELICZAI MÁRIA RAJZA

FRIED ISTVÁN

A cseh—magyar kapcsolatok jellegéhez

Hogy elért a „hírneves cseh történetíró”, a Magyar Tudományos Akadémia kultagja, František Palacký halálhíre Budapestre, a magyar Akadémia főtítkári hivatalában a részvét kifejezése mellett a méltó megemlékezés formáinak nem könnyű kérdése vetődött föl. Hiszen a cseh történetíró és politikus törekvései nem egyszer keresztezték a magyar történetírás szándékait és magyar politikai rétegek törekvéseit, a kapcsolattartás mellett időnként nagyon is kevésbé méltányos kifakadások, olykor jogos, máskor túlzó bírálatok jellemezték Palackýnak a magyar tudományossághoz és politikához való viszonyát; és megfordítva: nagybecsülés, ismertetés, tudományos vita és heves elutasítás között ingadozott — korszakonként változva — a cseh történész és politikus magyar „befogadása”. Mindezzel akadémiánk főtítkári hivatala is tökéletesen tisztában volt. A főtítkár ismerte Palacký műveit. Nemcsak hírből, nem csupán közvetve, nem kizárólag olyan — felületes — módon, ahogy egy akadémiai főtítkárnak a külső tiszteleti tagok munkásságát ismernie illik. Hanem behatóan; mint valaki, aki munkáihoz forrásanyagot keres és lel, az olvasó, a forrásbúvár szemszögéből. A főtítkár korábban hivatalos minőségben levelet váltott a cseh történetíróval, még 1865-ben, amikor Palacký német nyelven kiadott „Csehország története” című munkájának ötödik kötetét, Eötvös József közvetítésével, eljuttatta az Akadémiához. A főtítkár úgy érezte, hogy a kötelezőnek vélt kegyeleti megemlékezés nem reprezentálhatja megfelelőképpen a vitára kész megbecsülést, sem Palacký, sem műveinek magyar megítélése nem fér bele egy bármily kényelmesnek látszó sémába. A megemlékezésnek tükröznie kell az elismerést és a politikai tevékenység tartózkodó fogadtatását, a történészi, forrásfeltáró teljesítmény méltatását és egy óvatosságból és szélsőségekből összetevődő cseh álláspont bírálatát. Ezért ekképpen jelölte ki a megemlékezés helyesnek vélt irányát: „az ő heves faj-szeretetét csak tárgyias felfogással méltányolhatjuk, míg tudományos érdemeit föltétlenül magasztaljuk”. A főtítkár, e nemes hangvételű, bölcs sorok írója, a Csehország története német változatának haszonnal tanulmányozója: *Arany János*, aki a Toldi szerelmében jócskán használta föl Palacký szorgos kutatásának eredményeit.

Arany János mértéktartó vélekedése azonban nem kivételnek számított az 1870-es esztendőkből. Nekrológban emlékezett meg a cseh nemzet nagy halottjáról a Vasárnapi Újság *-á-r* aláírású vezércikkírója. Hadd figyelmeztessünk arra, hogy a Vasárnapi Újság a korszak legolvasottabb képes magazinja, amely mindenekelőtt az alsóbb középosztályra számított, annak véleményét igyekezett irányítani politikai, művelődéstörténeti cikkeivel, amelyek-

hez többnyire illusztráció járult. Frissen, mozgékonyan reagált az európai politika eseményeire, a belföldi közélet fordulataira, szívesen foglalkozott például — persze, nem tudományos alapossggal — távoli földrészek néprajzával, de számos dolgozatot, „kis színeszt” közölt az akkoriban „egzotikus” balkáni népek életéről és szokásairól is. A lap évfolyamait forgatva, találkozunk a hazai nemzetiségek és a szomszédos népek irodalmával, folklórával. Így nem csodálkozhatunk azon, hogy Palacký nekrológja a lap egy számának vezércikke, amely behatónak mondható ismertetést közöl, ezúttal nem a pálya bőséges érdekességeit, olykor meglepő fordulatait, egy nagyívű karrier váratlannak ható eseménysorát adja, hanem valóban méltatást, még ha egyoldalúnak tetsző magyar szemszögből is. A hangütést jól jellemzi, hogy Palackýról, mint „becsülni és megbecsülni való ellenségünk”-ről szól, „hírneves cseh tudós, a szlávok nagy történetírója, a cseh nemzeti mozgalom egyik legkiválóbb vezérférfia”, akinek érdemeit a cikkíró világosan látja, s a *csehek Deák Ference* minősítéssel illeti. 1876-ban úgy alakult a politikai helyzet, hogy a „szlovák kérdés” a cseh—magyar közeledésnek egyik akadálya volt, a cseh nemzeti mozgalom egy jelentős részének úgynevezett ausztro-szlávizmusa, más részének valóban egyoldalú szláv orientációja, továbbá a magyar politikai törekvések egy részének „ausztro-hungarizmusa”, más részének negyvennyolcasága általában kevésbé kedvezett a csehek és a magyarok között fennforgó vitás kérdések mindkét fél részére megnyugtató megoldásának. A birodalom dualizmusának (Ausztria—Magyarország) átalakítása trializmussá (Ausztria—Magyarország—Csehország) természetesen nemcsak bizonyos magyar körök kezdeti és mindvégig tartó ellenállásán hiúsult meg, de a magyar ellenállás kedvezőtlen visszhangot váltott ki a trializmusban megoldást látó cseh körökből.

E háttér ismeretében folytathatjuk a nekrológ olvasását. A szerző Palacký egyoldalúsággal vádolja, ő volt az, aki „jobban gyűlölte ellenségeit, mint szeretni tudta hazáját”. S végezetül a történetíró politikai törekvéseinek és ezen keresztül Palackýnak álláspontjának jellemzésére idézi a nekrológ szerzője Szalay Lászlót, Palacký történetírásának értő magyar bírálóját: Palackýnak ugyanis egyik alaptétele, „nemzeti mitológiája”-nak egyik meghatározója az alábbi kiindulópont, hogy tudniillik a magyar honfoglalás a Kárpát-medencében, majd a magyarok letelepedése a szlovákok történetének nagy szerencsétlensége, mivel a magyarok így elvágták az északnyugati, illetve a déli szlávok természetes érintkezését, beékelődtek a szlávok közé.

Mindazonáltal mégsem ezek a híressé-hírhedtté vált mondatok határozták meg Palacký magyar befogadását, inkább Csengery Antalnak még 1850-ben kifejtett álláspontja. „Csehország történetírója és története” című tanulmányában félreérthetetlenül szögezi le, miért kell tudomásul venni, olykor vitában tisztázni a cseh—magyar álláspontokat, miért kell alaposan tanulmányozni Palacký műveit: „Csehország történetének nem egy lapja van érintkezésben hazánk történetével. Sokszor folyt be a két nemzet egymás sorsára, olykor eldöntőleg...” — írta Csengery.

Csengery tömörségében is sokat mondó megállapítását igazolta a magyar tudományos- és szépirodalom, amely 1827 óta (!) kísérte figyelemmel Palacký pályájának alakulását. Alig találunk olyan újságot, hírlapot, tudományos szemlét a reformkorban, amelynek évfolyamait átlapozva, ne bukkanna föl Palacký neve, egyetértőleg idézve egyik-másik tételét, esetleg tárgyilagosan ismertetve könyveit, máskor ingerülten elutasítva fejtegetéseit, mint amelyek — a bíráló szerint — sértik a magyarok érzékenységét. A Tudományos Gyűj-

temény, a Tudománytár, a Figyelmező, a Nemzeti Újság, majd később a Pesti Napló hasábjain ütközünk bele a Palackýval kapcsolatos cikkekbe, bírálatokba. Vitatkozik vele a Codex diplomaticusáról ismert Fejér György, a Pesti Hírlap egy 1847-es cikkében Kemény Zsigmond, egy pozsonyi német lapban ismertetést közöl Palacký műveiről Kazinczy Ferenc talán leghívebb barátja, Rumy Károly György (Pressburger Aehrenlese, 1836), egy kevésbé neves értekező, Dinnyésy Mihály „Némelly szó Veszprém nevérol” című tanulmányának jó néhány passzusát építi Palacký tételeire (Tudományos Gyűjtemény, 1839), Palackýnak vatikáni levéltári kutatásai alapján közöl dolgozatot Kölcsény Ferenc diákkorának tanúja, a Kölcsény ifjúkoráról könyvet publikáló magyar történész, Kállay Ferenc (Nemzeti Újság, 1845). S meg is fordíthatjuk szemlénk irányát: Palacký olyan kiemelkedő magyar közéleti, irodalmi személyiségekkel állt kapcsolatban, mint Vörösmarty Mihály, Teleki József, Mailáth János, Toldy Ferenc, tudott Berzsényi Dániel költészetéről, Eötvös József munkásságáról, rendszeresen küldött könyvet a Magyar Tudományos Akadémia számára, Pesten jártakor nemcsak az itt élő „szláv” személyiségekkel találkozott, hanem magyarokkal is, például a Nemzeti Színház előadását az akadémikusok páholyából nézte végig. Maga tudott magyarul (ifjúkorában tanult meg), öccse Sopronban járt liceumba, s erről levelezésük tanúskodik.

Ezek a szinte találomra kiragadott személyes kapcsolatok egyrészt elmélyítették a kölcsönös érdeklődést, másrészt lehetővé tették a kiindulópontok különbözősége, a bizonyítandó tételek nyilvánvaló eltérései ellenére a kölcsönös megbecsülést, vagy divatos szóval megfogalmazva: a dialógust. Lehetővé tették, mivel a vita történeti anyagon alapult, a nemzeti jellegű előfeltevések és indulatok ellenére múltbeli jelenségek, folyamatok értelmezését levéltári-okleveles kutatásokra építő művekben realizálta. S ez már a délibábos történetiszemlélettel szembeforduló, a historizmusra hajló, az „ahogy valójában volt”-elvét érvényesíteni kívánó történetírások vitája volt, amelyből természetesen nem hiányoztak a nemzeti legendák, a mitologikussá növesztett, nemzetkarakterológiát célzó gesztusok sem, de amely a módszertani eljárásait tekintve a történeti események hívebb rekonstrukcióját tűzte ki célul.

Az már a magyar könyvkiadás „paradoxonai” közé tartozik, hogy míg Palackýról viszonylagos bőséggel állnak rendelkezésünkre magyar szerzők tanulmányai, illetve Richard Pražák brnói történész-irodalomtörténész adatközlései (egy értekezése olvasható magyarul is), addig Palacký főművét, a „Csehország története” című szakmunkát a XIX. század magyar olvasói német nyelven olvasták, így Jókai Mór is, akinek kedves-mulatságos regényhőse, Tallérossy Zebulon Palackýra hivatkozva nevezi el egyik „leánykáját” Libussának. A szlavista szaktörténészek rendelkezésére állott e hatalmas vállalkozás cseh szövege is; de a magyarul olvasó nagyközönség csak 1984-ben jutott egy szerencsés kézzel válogatott kötethez. Az Európa Kiadó „Clio, Klasszikus történetírók” című sorozatában látott napvilágot „A huszitizmus története” címmel, mintegy hétszáz lapon a „Csehország története” válogatott anyaga. Tegyük hozzá, hogy Palacký 1526-ig írta meg Cseh- és Morvaország történetét, de talán éppen a huszitizmus történetét tárgyaló fejezetek a legszínesebben megírtak, számunkra ma is érdekesek és tanulságosak. Jól mutatják a történész beleélő és megjelenítő készségét. S azt is jelzik, hogyan és mely pontokon tér el a magyar kutatástól (tudniillik a XIX. század magyar történeti közgondolkodásának Zsigmond királyról kialakított képétől). Ilyen és ehhez hasonló eltérések jegyezhetők föl, ha a „csehek Magyarországon” témakör cseh és magyar feldolgozásait vetjük egybe, tudniillik hogyan értékeli

és jellemzi egy cseh író és egy magyar író a XV. század második felének eseményeit, vagy akár Mátyás király csehországi hadjáratait, és így tovább.

A Palacký-kötet megjelenése nyilván segíti az egyetemi történelemoktatást, hozzájárul a látókör tágításához, és nem utolsósorban a cseh—magyar kapcsolatok jellegének ismeretéhez. Hiszen a cseh nemzet „atyjá”-nak szemlélete „huszitizmus-elképzelése, „történetfilozófiája” nem csupán egy kivételes tehetség magánnézeteit reprezentálja, hanem kifejezi kora társadalmi közgondolkodását, illetve irányítja a társadalmi közgondolkodást is. Máiig ható reflexekre ismerünk Palacký műveinek egyes kitételeiben, a nemzeti önszemlélet máig ható forrásainál vagyunk. Nem feltétlenül Palacký leleménye mindaz, amit a műben olvashatunk, de az ő rendkívül szuggesztív előadásában vált széles körök (és nemcsak történeti körök) érvévé. Ebből a szempontból érdemes — vállalva a kockázatot, hogy az eredeti kontextusból kiragadunk mondatokat — néhány alaptételt idéznünk Palackýtól:

„A 15. század elején a köznép személyes szabadsága és műveltsége nagyobb volt Csehországban, mint bárhol másutt. Bármilyen régen vert is gyökeret a feudalizmus cseh földön, a demokratikus összsláv szellem még mindig alapvetően befolyásolta a cseh társadalmat. A személyi alávetettség még ismeretlen volt; az emberi viszony, hogy valaki egy másiknak örökletes tulajdona lehet, eleddig idegen volt a csehtől, noha akadtak már olyanok, akik a szomszédos népek példájára szívesen bevezették volna.”

Még csak azt sem mondhatjuk, hogy Palacký itt csupán összegezte egy valamikor volt, és a szlávok természetes létformájának megfelelő demokratikus szláv közösségről kialakult „egykorú” ábrándot. A kutató egészen a német történetbölcselet látomásáig talál vissza, Johann Gottfried Herderig, az „Eszmé az emberiség történetének filozófiájához” nevezetesen nagy hatású „szláv”-fejezete tartalmazza — igaz, kifejtetlenül — az összsláv demokrácia eszméjét. Ezt az eszmét a romantika jegyében és ígézetében élő szláv gondolkodók kapták föl, dolgozták ki, innen került cseh viszonyokra alkalmazva Palacký művébe. S innen jutott tovább a későbbi cseh politikai gondolkodásba a tétel, miszerint a cseh a demokrácia népe, máig tartó hit a csehek demokratikus hagyományairól — s ezzel párhuzamosan: külföldről, mindezekelőtt a németektől vették át a feudalizmust, amely a cseh nép-nemzet lényegétől idegen.

Egy másik szemelvény továbbviszi a följebbi gondolatot, és szoros kapcsolatban van a nemzeti öntudat formálásának szándékával.

„A cseh nemzet nem csupán a szabadság, de a műveltség dolgában is mások előtt járt a huszita időkben. Korábban említettük már, hogy a városok és a falvak országszerte mily sok iskolával büszkélkedhettek a 14—15. században; IV. Károly évtizedes tudománypártolásának és a cseh nép tanulékonyságának köszönhető, hogy Csehország s főleg Prága lett az Alpokon és a Rajnán inneni területek szellemi központja. Európa minden részéből jártak ide műveltséget szerezni, tudományt és művészetet tanulni.”

Nem lenne helyes, ha Arany János „Toldi szerelme” című elbeszélő költeményének idézésével jeleznénk, mennyire eltérő képet fest a cseh történész magyar kortársa a valóban kiemelkedően jelentős uralkodóról. Egy szépirodalmi mű és egy történetírói teljesítmény egybevetése sosem vezet eredményre. Inkább a cseh nemzetkarakterológiát célzó vonásokra emlékeztetünk, az uralkodó tudománypártolása önmagában nem emelheti Európa élvonalába, sőt első helyére a cseh nemzetet, ehhez a nép műveltség iránti kivételes fogékonysága is szükséges. S ez az attribútum is ott látható a cseh nem-

zetjellemet később rajzolgatók írásaiban. A továbbiakban Palacký a nemzeti irodalom emelkedését említi, s ezáltal olyan nemzeti fénykort, „aranykort” körvonalaz kortársai előtt, amelynek elérése a jelenkor elé kitűzött cél is egyben, „a husziták kulturális fölényét még ellenségeik is elismerték”, írja, megjegyezve azonban, hogy vallásos irodalomról és műveltségről volt szó. A gondolatmenet lezárásául aztán messzeható elveket fogalmaz meg a történetész, egy pillanatra kizökken a tárgyilagos elbeszélő szerepéből, s a nemzet oktatójának álarcát ölti magára. Még mindig — látszólag — a huszitizmus korának műveltségi-társadalmi viszonyait fejtegeti, de szeme előtt és olvasói szeme előtt a jelenkor lebeg, annak műveltségi-társadalmi viszonya. S a fejtegetés az összsláv demokratikus szellemről ebben a gondolatkörben új elemmel párosul: a fehérhegyi csatában elszenvedett, és a cseh államiséget megszüntető vereség annak köszönhető, hogy az összsláv demokratikus szellem elenyészett, kiépült az idegenektől átvett feudális rendszer. Mert „csak a szabad ember képes eszméikért lelkesedni, vagyonát és életét feláldozni; az anyagi lét gondjaival gúzsba kötött jobbágyból hiányzik az efféle fogékonyság. Ugyanígy csak az általános szabadság, önállóság és műveltség lehet a hétköznapi élet felülemelkedő, merész, kezdeményező szellem táptalaja.”

Az ilyen és ehhez hasonló „kiszólások” is megértethetik, miért volt Palacký történetírásának olyan roppant hatása a közvéleményre, milyen módon fogalmazott meg eszméket, amelyek jegyében egy önállóbb államiséget lehetett harcba-parlamenti csatákba indulni. Ez a történeti háttérű gondolkodás határozta meg a cseh politikai törekvések frazeológiáját, és sugallta a figyelő, majd a monarchia nemzetiségi kérdését napirenden tartó publicisztikának a sláv demokratizmus, illetve a nem sláv (többnyire: magyar!) nemesi magatartás, gondolkodás, jelleg végletekig sematizált, ám sok helyütt máig élő képét. S bár jóllehet Palacký Csehország története című művének „negatív szelleme” nem elsősorban a magyarság, hanem a németiség (elődjé, a pesti lelkész, Ján Kollár: irigy Teutóniát emleget), a magyarországi nemzetiségi kérdés „nyugati” és sláv vitatkozási éppen nem mellőzték Palackýnak ezt a leginkább Herdertől, valamint sláv néprajzos-történetíró kortársaitól e történeti munkába átemelt „érvét”, „megállapítását”. A demokratikus sláv és a nemesi vagy arisztokratikus magyar később egyes szlovák, horvát regények egyoldalúan, feketén-fehéren megrajzolt szereplője lesz. Az idegennek, a betolakodottnak, a XX. század elejétől már így is: „asszimilálnak” a nemzet egészséges rendjét, a nép romlatlan lelkiületét megrontó magatartása, viszályhoz vezető tevékenysége, az összlelket értetlenül szemlélő igyekezete aztán nem kizárólag „sláv” gondolkodók írásaiban kap kifejtést. A XIX. század kelet-közép-európai közgondolkodása, történetírása, olykor történeti regénye egészen más hangsúllyal, más szemlélettel tekintett még erre a kérdésre. Még nem a nemzeti lélektől „idegen” kapitalizálódás ellentmondásai készítették erőteljes fogalmazásra a tollforgatókat; a polgárosodásnak itt még kezdeti szakaszán állunk. A romantika ideáltípusául tekintett Jókai Mór nagyon is elképzelhetőnek vélte a nemzeti jellegű kapitalizmust, az ő ezermester iparosai, mérnökei, a birtokokat modernizáló földesurai, és a Magyarországon igazi otthonra lelő, de idegenből származó mesterei harmóniában építhették egy álombeli Magyarország második évezredét. Palackýnál érezhető (bár-mennyire tett is élete nagy részében az ausztro-szlavizmusra) a történelmi-nek és szinte végzetesnek tekintett német—cseh ellentét túldimenzionálása, csakhogy a cseh történetész, nem egészen függetlenül politikai elképzeléseitől, nem éget föl minden hidat. Amit a történelem tanulságának vél: a cseh de-

mokratikus összellemet kell eredeti formájában rekonstruálni. Csehek és idegenek viszonyát, szükségszerű összeütközését kommentálja műve egyik helyén:

„A feudális rendek már Ottokár idejében gyökeret eresztettek Csehországban, s azóta egyre terebélyesedtek. Nyugatról jöttek és telepedtek le az országban, akárcsak az egyházi rendek, s emezekben támaszt találtak, így szinte együtt gyarapodtak velük; egyre azon fáradoztak, hogy letöröljék magukról a másféleség, az idegenség jegyeit, és otthonossá válva beleolvadjanak a nemzetbe. Ez a törekvésük azonban még nem hozott teljes sikert; az ősi szláv lelkület, amely nem tűri a rendi különbségeket, erősen kitartott vele szemben, mégpedig jobbra a megszokás erejénél fogva, s nyílt ellenszegülés nélkül. Erre a kitartásra a huszita háborúk serkentőleg hatottak, oly módon, hogy nem csupán visszaidézték az ősi társadalmat a csehek tudatába, hanem új szervezeti és tevékenységi formákkal is gazdagították.”

A huszitizmus kora, megannyi harca — Palacký szerint — a cseh nemzet függetlenségéért folyt, és ebbe a függetlenségi küzdelembe beleértette a szellemi függetlenséget is, a nemzeti irodalom és művelődés szabad kifejlését, a cseh elem általános dominanciáját Cseh- és Morvaországban. E kívánság (vagy követelés?) alátámasztását szolgálja a történeti munka; a törekvés jogos, mert történeti érvekkel igazolható. Nem Palacký az egyetlen gondolkodó, aki az immár darwini „létharc” elméletében hívó nemzetpolitikus gesztusaival reagál a XIX. század második fele nemzetállamot sürgető elképzeléseire. S ha Palacký a történeti jog alapján áll is, és érvelése jellegzetesen történeti jogi is, a csehek és németek sokszázados cseh-morvaországi küzdelmének eseménytörténete felől elemzi a történelemnek és jelenkorának tanulságait. Aligha vitatható, hogy jócskán lelhető leegyszerűsítés Palacký nézeteiben, alapos forráskutatás sem tántorítja el néhány alapvető nemzeti legendától; aranykor-konstrukciója nemigen bizonyítható a történelem tényanyagával. Mégis, mindezek ellenére, új fejezet kezdődik vele a cseh történetírásban és részben közgondolkodásban, valamiképpen párhuzamban a centralisták magyarországi szerepével, Szalay László és Eötvös József, valamint Kemény Zsigmond részben reformkori, részben szabadságharc utáni tevékenységével. Új minőséget képviselnek ezek az említett gondolkodók, mivel a romantikából kiindulva, a nemzetnevelői szándékot, a közvetlen didakszis olykor leegyszerűsítésre csábító gondolatait is felhasználva, a kortárs európai gondolkodással, történetírással, jogfilozófiával lépést tudtak tartani. Náluk világosabban aligha elemezték a XIX. század uralkodó eszméit, liberalizmusban gyökerező eszmeviláguk valóságosan is demokratikus államberendezkedés lehetőségét körvonalazta (különösen akkor érzékelhető például Eötvös és Palacký elképzeléseinek demokratizmusa, társadalmi-nemzetiségi politikájuk liberalizmusa, ha ahhoz mérjük, ami valóban megvalósult). Amikor Palacký a szláv ösdemokráciáról szól, akkor kevesli a jelen demokráciáját; amikor a cseh történész a hajdani cseh műveltség elenyészésén kesereg, akkor egy újra ébredő művelt társadalmat vizionál; mir ahogy Eötvös közoktatási reformjai is egy mind műveltebb társadalom lehetőségét rejtették magukban, nemzetiségi elképzeléseinek pedig éppen nem az volt hibája, hogy nem hajtották végre, sem a betűjét, sem a szellemét.

S itt ezen a ponton kanyarodhatunk vissza akademiánk egykori bölcs főtákarához, Arany Jánoshoz. Pontosan kijelölte, milyen szellemben lehet, szükséges és érdemes méltatni Palacký sokirányú tevékenységét. Ami a „tárgyas felfogás”-t illeti, mint a méltánylás hangnemét, erre a cseh—magyar kapcsolatok kutatói már eddig is több példával szolgáltak (a mártírhaltalt halt

Sárkány Oszkártól kezdve az 1984-es kötet utószavát író Benedek Gáborig); ami pedig a cseh szerző tudományos érdemeire vonatkozik, annak elismerése maga az 1984-es kiadás. Ám ezen túl is érdemes kézbe vennünk ezt a szépen kiállított kötetet, és érdemes szembesítenünk a kortárs magyar történészekkel (mindenekelőtt Szalay Lászlóval): nemcsak a kelet-közép-európai régió két, számos hasonlósággal és számos eltérő vonással rendelkező gondolkodástípusát regisztrálhatjuk; tehát nem pusztán az eltérései ellenére is sok tekintetben rokon történészi törekvéseket, nemzetpolitikai reagálásokat, hanem a kapcsolattartás szándékát is. Tudniillik azt, hogy a másik fél érveinek tudomásul vétele, tisztos vitában történő feldolgozása, érvek alapján való cáfolata, korrektt ismertetése: a tudományos etika alapvonása, s az egyetlen lehetséges (és most már nemcsak tudósi) magatartás. Szalay László pontosan ismerte Palacký elfogultságait, és Arany János is tisztában volt a cseh tudós egyoldalúságával, mint ahogy Palacký előtt sem maradt homályban magyar vélekedések elfogultsága és egyoldalúsága. Mindezt tudva, mindkét fél fontosnak tartotta a kapcsolattartást, könyvkiadományokkal, recenziókkal, nem tendenciózus idézetekkel, s amíg lehetett, személyes találkozásokkal. Ami adatok értékelését illeti, ami történeti jelenségek magyarázatára vonatkozott, ami távoli (vagy közeli?) nemzeti célokat körvonalazott, abban lehetett eltérés. Ez azonban nem lehet(ett) akadálya a dialógusnak. A magyar Palacký-recepció egyik hatalmas tanulsága az, hogy különféle népek tudósai (és szépírói) között elképzelhető termékeny vita, megvalósítható a gondolatok cseréje, a gyökereken más alapállás ellenére is a kölcsönös tisztelet, a másik félnek legalábbis meghallgatása; mint ahogy Palacký egész életében figyelte a magyar eseményeket, regisztrálta a maga számára a magyar változásokat, és egyetértését éppen úgy nem titkolta, mint egyet nem értését.

Szó sincs arról, hogy Palacký és magyar kortársai között a viszony „idilli” vagy baráti, félreértésektől vagy félremagyarázásoktól teljesen mentes lett volna. Ám a másik fél kötelező tiszteletének szándéka, az „ellenfél” (igenis: kötelező!) megbecsülése még a félreértések és félremagyarázások ellenére is kapcsolatkeresésre ösztönzött, és ezáltal a megértés előtt hagyott nyitva — bármily parányi — kaput. Palacký történetírói életműve érdekes olvasmány, életpályája pedig levonandó tanulságokkal gazdag. Az életmű és életpálya tanulságaiból ragadtunk ki egy kisebb csokrot.

Illyés Gyula: Csak igazat

Az Illyés életműsorozat öt drámakötetében huszonegy darab jelent meg, ezt egészítette ki a Rivalda már a szerző halála után — a pécsi bemutatót követően — a *Kiegyezés* című drámával. A terjedelmes drámai életmű szerkesztésén kapcsolódik Illyés egyéb műneveihez, s fontos helye van nemcsak a szigorú gondolati terv szerint alkotó író művészetében, csúcsaival — *Kegyenc*, *Tiszták* — a magyar dráma művészet élvonalában jelölhetjük meg irodalomtörténeti helyét. Ha történetileg vizsgáljuk Illyés hatalmas életművének a drámaírói fejezetét, akkor közel negyven év alkotómunkájának — *A tű foka* 1944-ben jelent meg, a *Kiegyezés* 1983-ban — belső állandóságára és változására egyszerre kell figyelniünk. Illyés drámaiban is szenvedélyesen nézett szembe a nemzet történelmi és jelenkori sorskérdéseivel. Ez a közösségi elkötelezettség egyik jellegadó vonása dráma művészetének. Eközben azonban a magyar történelmi dráma hagyományát teljesítette ki, majd a magyar drámairodalom hiányzó, helyesebben elsüllyedt műfajait próbálta új életre keltetni vásári komédiáival; a magyar farce megteremtésén fáradozott jelentős eredménnyel. A történelmet festő és elemző drámák helyét már a hatvanas években a realista alapozású történelem- és erkölcsfilozófiai drámák példázatértékű sora vette át. A hatvanas években Illyés dráma művészetében egymást kiegészítve, szinte egymással feleselve jelennek meg a tragédiák és a vígjátékok. Majd egyre erőteljesebben kapcsolódik össze ez a két műfaj, s a hetvenes évek Illyésének kesernyés bölcs szemlélete már úgy ötvözi ezeket, hogy olykor bajos a hagyományos műfaji címkéket a darabokra ragasztani: a vígjátéki mozzanatok tragikus motívumai komorlanak föl, máskor a tragédiákat a tehetetlenség, a történelemből és az emberi természetből eredő képtelenség színezi komikus elemekkel. Esetleg a drámai konfliktus kiegyezésben, helyesebben: a két kényszerített út kikerülésével oldódik föl. A darabok atmoszféráját az iróniának és a tragikumnak különleges szintézise határozza meg. A kérdésfelvetések pedig az általánosabb elveket érintik, jöhetnek Illyés kísérletező szenvedélye az utolsó pillanatig ellenállt a könnyű besorolásoknak. A *Csak igazat* kötet három darabja is az azonosság és különbözőség dialektikájával kapcsolódik az életműbe. Ezek a különböző színvonalú darabok nem érik el az életmű említett csúcsait, de a gondolatrendszer szerves részei.

A *Csak igazat* különlegessége műfajilag az, hogy ez Illyés egyetlen monodráma, vagy pontosabban: két, egymástól időben nagy távolságban játszódó monodráma az összekapcsolása ez a darab. Első részének ötletét és több motívumát Nagy Lajos *Egyiptomi írődéák* című novellájából kölcsönözte.

Nagy Lajos szatirikus novellája többezer éves emlékezetet sűrít. Hőse minden korban pusztulásra volt ítélve, de összes halála közül akkor várta a legszörnyűbb, amikor értelmes volt, egyiptomi íródeák korában. Büszkén mondja el azonban, hogy miképpen játszotta ki inkvizitorait: óriási önfegyelmesséssel, önidomítással eltitkolta értelmességét, bambának mutatta magát, összevissza beszélt, ezért őt felmentették, míg a többi vádlottat kivégezték. Ez a módszer annyira bevált, hogy azóta már semmiféle kérdésre nem válaszol, a véleményét mindig eltitkolja. Íme, milyen okos ő. Nagy Lajos hőse úgy adja elő ezt a történetet, hogy diadalként értelmezi azt, aminek az értelme pedig az élet gondolati, erkölcsi értékeinek a feladása a pusztá létezésért. Illyést ez a novella ragadta meg, de nemcsak a tudás veszedelmeiről akart szólni drámájában. „Behatolni nemcsak a Kínzott, hanem a Kínzó — az örök inkvizitor — lelkébe: ez a félelmes cél kísértett. Hogy miként válhat ember is szörnyeteggé, oly önhittség útján, amely már embertelen. Megérteni azt, ami megérthetetlen, mert megbocsáthatatlan. És azt, hogy az áldozat akkor is világgá kiálthatja az igazságot, ha »elárulja«. Ha szegényérzetünknel fogva ráz meg bennünket” — írja az előszóban. A darabban nincs egyensúlyban a kínzott és kínzó bemutatása, hiszen a kínzott monológia természetyszerűleg csak a saját gondolkodásmódjának a mély elemzését hordozhatja az ítélet-hirdetés előtti feszült órában, a kínzóét inkább megsejteni engedi. A dráma első részében a megtagadott igazság világgá kiáltását a kínzott erkölcsi önmegsemmisítésének a folyamatában mutatja be Illyés Gyula. Az írnok azt kutatja, hogy vajon hol rontotta el álcázó, önmagát eltitkoló szerepét, hogyan sejtették meg róla, hogy értelmes, hiszen amikor a főpap gyengének mutatkozva, szövetségest keresve látogatta meg őt a börtönben, akkor is bolondnak tetette magát előtte. Ironikus és tragikus mozzanat ez: az írnok aggodással elemzi azt a szerepet, melyet gyűlöl, de önvédelemül visel. Közben gyűlölete a megalázkodás ellen az öngyilkosság gondolatáig vezet, mintegy megmagyarázza önmagának, hogy az élet utolsó perceiért való alázkodása összeegyeztethetetlen a tudással, emberi méltósággal. Ennél sokkal több a méltósággal vállalt öngyilkosság. Csakhogy ehhez az írnok gyáva. Viszont mélyen elítéli gyávaságát, gyűlöli magában a nyűszító ebet, fogvacogó szolgát. Mégis végtelenül boldog, amikor kiderül, hogy — egyedül őt — felmentették, s boldogan komponálja hálálkodó szövegét. Lázás monológja gazdag világot mutatott be érzelmi és gondolati vonatkozásban. Ennek a világnak morális megítélését is világosan fogalmazta meg, ezzel kimondta az igazságot. Megtagadásával is, hiszen azt választotta, amit mélységesen elítél. Az írnok azzal váltja ki a néző-olvasó indulatát, fölényérzését, hogy annak örül önfeledten, amit megvetett. A keserű illyési bölcsesség itt éppen az, hogy tudja és látja az emberi gyengeséget, a hősiség hiányát. Az írnok letagadta tudását. A darab második részének története ennek a problémakörnek a fordítottját mutatja be szintén monológ formában. A második világháború utáni népbíróági igazolóbizottság képtelen vádakkal illet egy író, aki körül a hamis vádak hatására megváltozik addigi közege. Bár könnyűszerrel tudja cáfolni tényekkel a vádak, mégis beszennyeződik, s felmentésekor már bűnősként ítéli el önmagát. Úgy kikészült a vádaskodás folyamatában, hogy a közhangulat megnyugtató végett, a közösség érdekében vállalja bűnösségét. A darabban kitűnő annak az ábrázolása, hogy az ártatlanul vádolt ember a tisztázás közben is szennyeződik a közhangulatban, de nem ennyire meggyőző az író beismerő vallomása. Igazának tudatában annyira megvetette vádlóit, hogy nehéz hitelesnek érezni a benne kialakult önvádat. A két rész fölött álló cím

— Csak az igazat — összefoglaló értelme az, hogy sem a gyávaságból való hazug életmentés, sem a dachból, áldozatvállalásból, belátásból „bevallott” hazugság nem emberhez méltó.

A *Homokzsák* Illyés Gyula talán legkevésebb sikerült vígjátéka. Jó alapötlete szerint a vagyonszerzésbe belefáradt, s a gazdagságban boldogságra nem találó idős asszony, Sótiné végtelenül adakozóvá válik. Ettől nagyon megijednek a gazdag örökségre fölöttébb számító lányai, s orvossal akarják bizonyíttatni, hogy anyjuk elmebeteg. A lányok kapzsisága és embertelensége viszont még jobban fokozza az idős asszony adakozó kedvét. A vígjátékba azonban sokféle drámai jellegű bonyodalom kapcsolódik, melyek gátolják kibontakozását, vígjátéki elevenségét. A szigorú motiváció romantikus történettel egészül ki: Sótiné fiának kedvesét azért ajándékozza meg módfelett, mert anyjában felismeri egykori padtársát, akiről kiderül, hogy miatta ártatlanul ült börtönben egy majdnem képtelen gyűrűhistória folytán. A két világháború közötti időben játszódó darab az emberi kapcsolatok elanyagiasodását veszi célba. Témája fölöttébb aktuális, a komikai és tragikai elemek erőltetett keverése azonban nem engedi nagy hatású dármmá emelkedni.

A *Homokzsák* betéttörténetéhez hasonló kiderülésmotívum csak egy ponton závarja a kötet legjobb drámáját, a *Sorsválasztókat*. Ez az egyébként szigorúan motivált, egyenes ívű, feszült cselekményű dráma Illyés Gyula kényes kérdésekkel szembenező, indulatokkal, irracionális mozzanatokkal keveredő problémákkal az elemző, higgadt értelem erejével küzdő esszéivel tart közvetlen eszmei rokonságot. Főhőse egy olyan színész, aki már bizonyos értelemben nemzeti eszménynek is számít. Nagy tehetségű, munkáját közösségi, nemzeti küldetéstudatból is óriási felelősséggel és igazraondó szenvedéllyel végző egyéniség. Ezt a nagy hőfokú egyéniséget mélyen megzavarja az a véletlen hír, hogy ő igazában elhurcolt zsidók kimentett gyermeke, szülei csak nevelőszülők. Az ő igazságkeresése, sorskeresése, sorsválasztása lendíti a felvonások nélkül hat képre osztott drámát a tragikus végkifejlet felé. Kitűnő hatású motívumsor erősíti benne a kőszá hír erkölcsi súlyát, a közösséghez tartozás mélyen meghatározó fontosságát. Egyenes jellem; természetes emberi igénye, hogy ne legyen más, mint ami, tisztán akar élni az emberek között. Nem akarja magát másnak mutatni. Ez a belső igazság neki természetes követelménye a munkájával szemben is. Szerepet is csak olyat tud játszani, amit bensőségesen, minden ízéig ismer. Megrendülése nemcsak igazságkeresésre sarkallja, hanem felismeréseiből le akarja vonni a következtetéseket is. Ha zsidó, vállalni akarja a sorsát, végletesen, szélsőségesen: ki akar menni Izraelbe. Mindezt az is motiválja, hogy saját közegében érezkelti kénytelen a cionizmus és az antiszemitizmus létezését, megnyilvánulásait. Vagyis a faji hovatartozásnak azt a súlyát, melyről hallgatni szokás, s melynek káros működése bevallatlanul, a mélyben zajlik oly módon, hogy nem is mindig sikerül pontosan tudatosítani. Gábor, aki végtelenül tiszta egyéniség, s kényes az igazságra, nem akar magának semmiféle idegen sorsot. Mert nem akar ilyen előnyökkel érvényesülni, s nem akar semmit letagadni. Megrendültségében gesztusai túlzóak, szélsőségesen akarja levonni új helyzetének, új sorsának parancsát. Kivándorlási szándéka kényszeríti vallomásra az édesanyját; nem szerzett gyermeke ő, hanem a Donnál elesett vőlegényétől született fia, akit csak a kimentett zsidó gyerek „meséjével” fogadtatott el férjével. Az anya azonban ezt a vallomást nem élheti túl, hiszen férje előtt egy életen keresztül mást mondott. Ennek a kissé túlfeszített történetnek éppen az az értelme, hogy Gábor sorskeresése felfokozottságában, kizárólagosságában elhibázott.

Jogos igényének túlhajtása okozott tragédiát. Ez állította szembe zsidó származású rendező barátjával is. Vitájuk a nemzethez tartozás mibenlétét elemzi. A rendező az anyanyelv, a nemzeti kultúra meghatározó erejét hangsúlyozza mint sorsot, nem pedig a fajhoz való tartozást: „Népek kergültek bele, hogy eredetüket az özönvízig vigyék vissza.” Gáborral szemben ott van az apa magatartása, mint ellenpélda, aki sajátjaként szerette és nevelte az árva zsidógyerekek hitt Gábort, mert a jogfosztottak védelmét, mentését minden cselekvőképes ember elemi kötelességének tudta. Minden egyéb szempontonál fontosabbnak tehát. A *Sorsválasztók* azért fontos dráma, mert történelemmel, sorssal lélegző alakjain keresztül árnyaltan, összetetten, higgadtan elemzi a közösséghez tartozás mibenlétét, meggyőzően érvel amellett, hogy a nemzeti kultúra nem a kizárólagosság, hanem a humanizmus bázisa kell hogy legyen. (*Szépirodalmi.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A csapda neve

GALGÓCZI ERZSÉBET: VIDRAVAS

Közös bűn: Vas István 1951-es keltezésű költeménye címként tűnhetett föl Galgóczi Erzsébet csaknem egy évtizeddel ezelőtti regényének élén. Ugyanennek a versnek a sorai viszont most mottóul kínálkoznak az új mű elé:

*Igen, rettenetes évek,
Félelmes fordulatok*

...
...

*Csapda-rendszer, förtelem-kor —
Vagyok olyan szörnyeteg!
Közös bűn, testvéri undor
Köt már össze veletek!*

Vidravas: a cím úgy vezet be az alkotásba, hogy figyelmeztet a rettenetekre, a félelmes fordulatokra. Olyan világgal, förtelem-korral kell szembenézni, amelynek csapda-rendszere, vidravas-, egérfogó szerkezete — maga volt az alattomos kiméletlenség, a kegyetlen kiismerhetetlenség. A vidravas a cselekmény kezdetekor egy valóságos tárgy szerepét játssza, ám mintha csak azért, hogy metaforaként, a „képleges beszéd” eszközeként térhessen vissza, s lehessen jelen végig. Nem valamiféle homályosság, titokzatosság keltéséből: azt a gondolatot, hogy a tárgyul választott korszak, az úgynevezett „ötvenes évek” ideje vidravasként ejtette foglyul az akkor élőket, a regény jelképisége túlzottan is nyíltan, didaktikus egyértelműséggel szolgálja. Ahelyett, hogy a borzongató félelem, a riasztó atmoszféra, a nyomasztó hangulat megéreztetésére, a nehezen megfejtethető idők bonyolultságának, többértelműségének, rejtelmeinek a sejtetésére-szuggestálására használná — maga fordítja le jelképeit, adja fogalmi magyarázatukat. „Mindenki száját ugyanaz a vidravas

préseli össze”, „vérszívó idők jártak” — szól az elbeszélő kommentár, s ha álmodtatja vagy töprengteti a hőseit, akkor is hasonlóan jár el. Az alakok álmukban vagy kismókusok lesznek, akik ugyanolyan kicsi oduban élnek, mint a testük, vagy be vannak falazva; jobb esetben egy ketrec mögül néznek a világra, „ilyenekben tartják a tigriseket az állatkertben” — toldja meg a képet ilyenkor is a magyarázat. Máskor egy romantikus rémdráma szerepeit osztja ki rájuk az álom: az ötvenes évek Léderernéjeként „nagy halom, véres húsdarabok”-at kell egy hatalmas bőröndbe gyömöszölniük; hamarosan kiderül, persze, hogy a húscafatok: földarabolt emberek. „Szuroktalpú napok... Szuroktalpú évek” — ezt már nem álmodtatja, hanem gondoltatja az elbeszélő. Amikor viszont látomásos állapotba hozza a hőst, akkor a jövő úgy jelenítődik meg, mint aminek a „síkos peremére” tíz ujjal is nehéz fölkapaszkodni; a jelen pedig egy „jeges árvíz”-hez lesz hasonlatossá. „Elnyelhet bennünket a nyomor — szól a szimbólumfejtés —, a méltánytalanság megalázó áradata.” Ezeket a képeket erősítik meg a példázatok képei. Például a kukorica jó tulajdonságáról: jöhet akármilyen szárazság, a kukorica „éjszakánként ki tudja vonni a levegőből a harmatot”. Kibontott, külön epizódba ágyazott példázat az idős parasztszönyé: begyalogol a Balatonba, s eltűnik. A parton hagyott ruháit — következő a „kibeszélő” elbeszélő — „addig nyaldosta, míg magába nyelte a tó. A bűnjeleket elmosta a víz.” Hogy miért bűnjel az önként levetett s elhagyott ruha? Nem ez a szónoki kérdés itt, hanem hogy vajon a bűnjelek után elmosta a víz „a bűnt is...”?

Az elbeszélő ilyen példázatok, megfejtett jelképek erdején át vezeti szereplői útját. Ha a hősök tudatvilágát, érzelmi életét kifejező látomásos réteg jelenti az egyik pólust, akkor a másikon a korjellemző dokumentumok állnak. Példátlan már az a „prológus”, az a regény elé illesztett „bevezető” is, amely mintegy a múltól függetlenül, időrendet tartva közli az 1945 és 1956 közötti esztendő Magyarországanak legfontosabb történelmi-politikai eseményeit. Ez az időrendi áttekintés bármely történelemkönyvben megállná a helyét. Sőt, némely vonatkozásban többet elárul a korról, mint akár a legfrissebb tudományos munka, a népi demokratikus átalakulás és a szocializmus építésének kronológiája. S épp azokon a helyeken bővebb, amelyek a *Vidravas* „archimédési pontjai”. Az egyik 1948. szeptember 21-e, a Magyar—Amerikai Olajipari Rt. „szabotázsakciója” leleplezésének, dr. Papp Simon főgeológus, nyugalmazott vezérigazgató őrizetbe vételének napja. A másik: 1953. január 1. — Péter Gábornak, az Államvédelmi Hatóság vezetőjének letartóztatása. Hogy a kronológia „prológusa” csak látszólag válik el a múltól, azt mi sem bizonyítja jobban, mint hogy dr. Papp Simon — Simon Pál néven, Péter Gábor lefogatásának története pedig Jürek Sándor sztorijában tér vissza a regényben.

A *Vidravas* újsága, eredetisége Galgóczi Erzsébet szépírói pályáján ebben van: a dokumentumok regényesítésének, a regény dokumentarizálásának a *szándékában*. Mondhatni, a legmodernebb törekvésekhez csatlakozik ezáltal — azokhoz az írókhoz, akik a XX. századi regény megújulását, életképességének bizonyítását a minél több információ közlésétől, irodalmi szövegbe foglalásától várják. Az író — saját bevallása szerint — sok esztendőn át gyűjtötte művéhez az anyagot, s a *Vidravas* valóban azzal tűnik ki a korszakrajzok közül, hogy a legbővebb tényanyagot tartalmazza. Egykori közleményeket, jegyzőkönyveket, újságcikkeket idéz; későbbi visszaemlékezéseket, állásfoglalásokat, értékeléseket iktat be a cselekmény menetébe — olyan gazdagon és szerteágazón, hogy az egy szakmunkának biztosan a dicséretére válnék. Az az alaposság s az az elemzőkészség például, ahogy a MAORT ügyét, dr. Papp Si-

monhoz—Simon Pálhoz kötve tárgyalja, új megvilágításba helyez tényeket, új összefüggéseket láttat még Mocsár Gábor könyve után is, amelyik pedig elsőként emelte vissza a feledésből az ügyet. Az *Égő arany*, Mocsár szociográfiája egy esetleges újrakiadásakor még árnyaltabban, a nemzetközi s hazai vonatkozások még biztosabb ismeretében bonthatná ki — amit emleget — a magyar olajipari szakembergárda „drámáját”.

Innen nézve úgy fest, mintha Galgóczi regényének műfaji határai a szociográfia felé tágulnának a legmerészebben. Péter Gábor—Jurek Sándor alakítója, illetve a hozzá(juk) kapcsolt Gyetvay házaspár révén viszont a munkásmozgalom-történet látszik belopakodni e műfajkeretek közé. Szociográfia, munkásmozgalom-történet, dokumentum, memoár, publicisztika — a legszembetűnőbbben az esszé hiányzik ebből a sorból. Az a tudatelemzés, amely a hősök cselekedeteinek belső indítékait tárná föl, s amely pszichológiai „esszébetétekkel” magyarázná-értelmezné a viselkedésrajzokat, a külső megnyilvánulásokat. A pszichológiai és filozófiai megközelítéstől való tartózkodás persze nem akadályozza annak, hogy a mű minél több oldalról *mutassa be* a kort. Galgóczi korlátó képessége nemcsak léleklátó tehetségét múlja felül — korteremtő erejét is. Ami az eddigiekre nézve egyrészt azt jelenti, hogy tarkább, ha úgy tetszik, derűsebb, szívtápanyosabb kép rajzolódik ki az időszakról a dokumentumok, információk alapján, mint amilyent a jelképek sugalltak — magyaráztak —, másrészt, hogy az anyaggyűjtés objektivitásán, a körültekintő érvelés-motiválás tárgyilagosságán felülkerekedett a szubjektivitás, az előítélet, a „vidravas”, a „jeges árvíz” metaforája hordozta prekonceptió.

S ez az elfogultság mindenekelőtt a választott elbeszélői pozícióban gyökerezik. A *Vidravas* narrátorát elsősorban is a magabiztosság jellemzi. Nézőpontja, elbeszélői szemszöge kimozdíthatatlan és szilárd. Ábrázolása tárgyának, a sokféleképpen emlegetett és értelmezett Rákosi-rezsimnek, sztálinizmusnak, a személyi kultusz korának ellentmondásai, bonyolult szövevényesége, riasztó átláthatatlansága sem ingatja meg. Meggyőződése, hogy képes eligazodni, képes rendet, egységet teremteni ebben a korban. Sőt: ítélkezik is fölötte. Ezt az ítélkező, a teremtett világára kívülről-felülről tekintő narratori magatartást fejezték ki a beszédes jelképek. Erre utalnak aztán a valóság-illúzió minél hitelesebb megteremtése érdekében használt epikai elemek, eljárásmodok is. Galgóczi nem mondott le arról, hogy hagyományos értelemben vett cselekményes regényt írjon, hogy hőseit változatos, fordultatos eseménymenetbe helyezve ábrázolja a sokat vitatott időszakot. Műve hitelessége végül is azon fordul meg, hogy sikerül-e olyan középponti hőst találni, aki mintegy a kor jellegzetes fordulataiból és szituációiból nő ki, ugyanakkor birtokában van vagy birtokába jut a nagyobb távlatokat, tágasabb összefüggéseket jelző s mindenképpen az átlagemberi kompetenciát meghaladó, valamiféle beavatottságról árulkodó tényeknek is.

Rév Orsolya, Toboz, egy kis dunántúli falu lakója, a pesti képzőművészeti főiskoláról szülei kulákká nyilvánítása miatt frissen kiebudalt leány a cselekmény kezdetekor éppen azért nem felelhet meg ennek a szerepnek, mert egy tág világból került egy szűkbe, a sokszínű városi életből az egyhangú falusiba, az értelmiségiek s egyáltalán, a társadalom különböző képviselői közül a parasztok közé. Az önmaga kiindulópontjához visszatérő karrier kettőtörtésével Orsolya egy fejlődésregény kereteit jelölné ki; színhelyváltásával volnának párhuzamosak az önazonosság keresésének és a társadalmi kontrasztok tudomásul vételének epikai lehetőségei. A leszűkült tér- és időtartományt

— hagyományos kompozíciós megoldásként — ezért kell egy *idegennel*, egy kívülről jött személlyel tágitani: így jelentkezik a lány falujában, sőt házában Simon Pálné, a börtönben raboskodó olajmérnök felesége. Az asszony kitelepített, s Pátróhát, ahová száműzték, azért cseréli föl Tobozra, hogy közelebb lehessen a férjéhez. Orsolya az idős, de a falusi viszonyokat zokszó nélkül tűrő hölgy jóvoltából — tulajdonképpen a betegeskedő nő kérését teljesítve — keresi fel Budapesten Gyetvay professzorékat, és itt szerez tudomást a szomszédos villában lakó Jurcsek Sándor bizarr letartóztatásáról is. Ezek az életkörök, illetve a Smukk Tónihoz, a falujabeli kovács ávéhás tiszté lett fiához fűző szerelmi szálak jelzik egy karrierregény folytatásának, egyszersmind egy széles társadalmi tabló megrajzolásának az esélyét.

E dupla esély eljátszása a narrátor lelkén szárad: a különböző életkörök metszéspontjainak és közös sávjának a meghúzása annyira lekötötte a figyelmét, hogy Rév Orsolyát „fejlődésének” sorsfordító pillanataiban is magára hagyta; a főiskolára történő visszavételének körülményeit, valamint az 1956 nyaráig ott töltött „új idők” új megpróbáltatásait egyszerűen átugrotta, kihagyta az ábrázolásból. Így bosszulta meg magát, hogy az elbeszélő nem azonosult Orsolya nézőpontjával, nem az ő „lelke ablakából” tekintett szét a világban. Az ábrázolt jelenségeket nem csupán egyetlen személy sorsán mérő, hanem bizonyos történetfilozófiai céloknak, meghatározottságoknak is alávető, az ok-okozati összefüggésekben szigorú rendet tartó narrátori mindentudás folyvást rákényszerült önmaga illetékességének bizonyítására. A valósághitel megteremtése érdekében az ábrázolás különböző elemeit a „gondolhatta volna Simon Pálné, ha tudott volna akkor gondolkodni” vagy a „szinte beleégték az emlékezetébe”-szerű magyarázatokkal igyekezett egymásba kapcsolni. Enélkül a nehézkesség, mesterkéeltség nélkül persze elképzelhetetlen is az időszak egészének átfogó ismeretéről tanúskodó információk, sztorik, pletykák, az „emlékezetbe beleégett” akták, jegyzőkönyvek, cikkek stb. előadása. S ebből az ábrázolói alapállásból következik, hogy tendenciózus; haladásvonalat, folyamatot rajzol, történetfilozófiai törvényszerűséget, alapelvet fogalmaz meg.

S a *Vidravas* itt vétí a legnagyobbat. Leginkább hiteltelenné ezen a ponton válik. Mert hogy — finoman szólva — „nem emeli ábrázolói rangra” a stílust, hogy némely részleteiben úgy hat, mintha szócikkeket rakna egymás mellé valamely lexikonból, kivonatokat munkásmozgalmak-történetekből — mindez még nem esne nagyobb súllyal a latba az elírásoknál. Az olyan, könnyen kijavítható hibáknál, mint hogy az egyik helyen Bartaként, a másikon viszont Binderként tűnik föl ugyanaz az alak, vagy hol Farkaslyukat, hol pedig Farkasalmát emlegetnek Orsolya munkaszolgálatos katonatestvére tartózkodási helyéül. Nem tollhiba, de értékrendi és szemléleti kérdés viszont az ábrázolt tárgy időhatárainak kijelölése. Itt derülhet ki igazán, hogy az újabb kritikákban ráolvasásszerűen elmormolt varázsszavaknak milyen értelmük van. Hogy nem tohuvabohu például a „narráció reflektálatlansága”. Csak a narrátori reflexiók szaporodásával és felerősödésével gyengülhetne az érték-szerkezet szempontjából lényeges helyen, a regényzárásban — Simon Pál temetésével — sugalltak jelentése. A „mindenki megzavarodott” és a „valóban, semmiféle fordulat nem volt érezhető”-féle értelmező gesztusokkal ellenpontozódhatna: a mérnök koporsójával nem száll egy „szellemi jégkorszak” is sírba. Nem zárult le „egy egész korszak” az MDP Központi Vezetőségének 1956. július 18-i ülésével, ahogy ezt a hangnemében a temetéssel ellentétes, jelentésében viszont azt nyomatékosító utolsó falusi „jelenet” beállítja. Csak az ábrázolt tárgytól való távolságot érzékeltetni képes elbeszélői kommentárok

minősíthetnék tévedésnek, kislányos naivitásnak, balhitnek, hogy Orsolya tudatában „örömnép”-ként jelenik meg ez a júliusi nap. Ezzel a könnyűséggel csak az léphet át időközön, eseményeken s emberi kapcsolatokon, aki maga nem szenvedte meg őket. Aki — a regény metaforáihoz visszatérve — képes átugrani a „szuroktalpú évek” fölött — anélkül, hogy beléjük ragadna. Vagy akit a „jeges árvíz” nemhogy megsebezne, nehezen gyógyítható beteggétenne — egyenesen megedzene. Így lesz az elbeszélői viszony tisztázatlansága az oka, hogy a *Vidravas* az ellenkezőjét sugallja a jelképei s az életanyaga szerint szándékoltnak. Úgy festi le az „odu”-, „ketrec”-, „csapda”-kort, mint amelyik alig horzsolta a lelkeket, könnyen oszlathatóvá tette a bizalmatlanság, a rettegő gyanú légkörét.

A falusi jelenet úgy mutatja az „ötvenes évek”-et, hogy nevet ad a csapdának. Tobozon — a műből idézünk — valóságos „ünneplő tömeg” gyűlt össze 1956 júliusában, s „kipirult arccal, egymás szavába vágva tárgyalták a nagy horderejű eseményt”: „Rákosi lebukott.” Egy csapásra megszűnt minden féltelmük, a politika cikcakkjai következtében kialakult közömbösségük — az „utcaról beszűrődött a fokozódó jókedv, a volt bíró szemközti ablakába kitétték a nagy rádiót, izgatott férfihang ismételte: Itt a Szabad Európa rádió”. „Valahol már legények gajdoltak.” Orsolya „anyja... önkéntelenül dudorászott”. Ez a tabló kísértetiesen emlékeztet, még kellékeiben is, egy régi-régi képre — Gergely Sándor pingálta azt 1950-ben, egy ugyancsak dunántúli, „Győr-Sopron megyei nagyközség”-ről. A középpontban itt is Rákosi áll. Nem a „lebukásának” — pontosabban leváltásának — pillanatában, hanem amikor a szocialista mezőgazdaság programbeszédét mondja, 1948 Szent István napján, Kecskeméten. „A községi pártszervezet gyűléstermének padjain egymás mellé szorulva ültek az ünneplő ruhás emberek... Az utcán pedig ragyogott a nap, a kék ég, és enyhe szellő rázogatta a fákat... Aztán felhangzott Rákosi Mátyás meleg s gondoskodó hangja... Az ablak előtt” a rádiót hallgatók „továbbra is feszes, merev vigyázzban maradtak, de erről az önkínzó készenlétről semmit sem tudtak... Hogyan is törődtek volna a végtagjaikkal... Az utcákra tódult mindenki... — Hallottad? — zsongta a nép. Másnap megjött az újság. Éhes szemek csaptak a betűtenger fölé... Balról jobbra, jobbról balra s újra balról jobbra lengtek a fejek. A szájak megvonaglottak.”

1948 augusztusában új korszak kezdődött — sietett szuggerálni, képzelt világával teljes összhangban, a *Falusi jelentés*, Gergely Sándor műve. 1956 júliusában véget ért egy korszak — szuggerálja, teremtett világával súlyos el-lentmondásban, a *Vidravas*, Galgóczi Erzsébet regénye. Egyetlen — önmagában is kétes értékű — eseményhez, és végső soron: egyetlen személy tündökléséhez és bukásához kötve a szocializmus „középkorát”; nevet adva a csapdának. Mintha a történelem s benne az ember úgy működne, mint a vidravas. Ez a mechanikus szemlélet gátolta meg az elbeszélőt, hogy a roppant morális szigorral megítélt kor eseményeit, konfliktusait a hősök sorsába átfordítva maradandó értékű művet alkosson. (*Szépirodalmi*.)

MÁRKUS BÉLA

Kiss Ferenc: „Fölrepülni rajban...”

Vörösmarty szegény asszonya megfelezte könyvét a rászorulóval, mivel tudta, hogy csupán anyagát kettőzi, szellemét nem. Kiss Ferenc is hasonlóképpen járt a kiadójával: a vaskossága okán megbontott kötet mindkét felét egész szívvel lehet olvasni. A most megjelent másodikat is. Igaz, a „*Fölrepülni rajban...*” tán valamivel egységesebb, zártabb kompozíciójú, mint volt az *Interferenciák*. Érdeklődés és figyelem vándorlása után szinte egyetlen műfaj, a kritikairás perspektívája, s ha van is irodalomtörténeti fejezet benne, az is egyetlen alkotóra, Kosztolányira koncentrál, s fölfogható akár a műbíró ars poeticájaként is. (Például a szerves illeszkedést igazolja a folytonosság is, amit Kiss Ferenc Esti Kornél játékossága és Szilágyi Domokos lírája közt érez.) A különbözősénél azonban jellegadóbb a hasonlóság. Már a címadó metaforák is azonos szemléletet és magatartást nyilatkoztatnak ki: az értékeket egybegyűjtő és fölerősítő szenvedélyhez a csoporttudat örömét és felelősségét rendelik hozzá. A nemzettudattá szerveződő eszmék koherenciájára a jobbak együtartozásának érzése rimel, ugyanis „hont foglalni csak szövetségben lehet”, a terep- és önismeret biztonságában, barát és ellenfél kiismerésével. De a két kötet tartalma: az eszmék és ügyek rokonsága is az analógiát bizonyítja. Egyek a „kettős látás” hibaigazításában, mely egyazon írói feladatnak tudja az egyéniség önérvényesítését és a közösség szolgálatát. A modell erejével ható Kosztolányi nemcsak arra példa Kiss Ferenc szemében, hogy műveiben „a személyiség teljes jelenlétét” valósítja meg, hanem azért is, mert „az apolitikusságnak ez a legmegejtőbb ideológusa a maga módján a kor minden fontos parancsát teljesíteni tudta”. Nincs ugyanis önkibontás a (falakat emelő vagy lebontó) közeg (ellen) gravitációja és a vele való küzdelem nélkül, híján az emberi kapcsolatok termékenyítő erejének. Így aztán a két tanulmánykötet belső megfelelése nem az egymást kiegészítő komplementaritás elvén nyugszik, hanem — más-más témakörben és anyagon — a világ- és irodalomkép azonosságán. Ha császármetsszéssel is, de egyetétjű ikrek születtek, alakra, formára és kedélyre hasonlóan egészségesek, emberi mivoltukban nem a csonkaságot, hanem a teljességet revelálók.

A „raj” Nagy László szava, egykor az *Élérhetetlen föld* élére írta. „Fiatal tehetségek, ha fölrepülni rajban akarnak, az néha törvényszerű pillanata az irodalomnak” — olvassuk a nevezetes előszóban. Kiss Ferenc kiemeli e fogalmat a generációs jelentés konkrétságából, megbővíti érvényességi körét, s egész jelenkori irodalmunk „életrevalóságává és összetartozástudatává” tágítja-általánosítja. Szóhasználatában sohasem nemzedéket jelent, hanem szellemet: az életkornál szorosabb kötelék számára az eszméke, az erkölcsé. A „raj” (s az idő) élén Kiss Ferenc látomásában Kodály, Németh László és Illyés halad, szorosan a nyomukban Nagy László, Kormos és Csoóri, őket Ágh István, Ratkó és Buda Ferenc menete követi, utánuk a „kilencek” vonulnak, Utassyék és Kovács Istvánék, majd az *Első ének* legjobbjai zárják a sort. Inkább virtuális szabadcsapat ez, mint reguláris sereg: a mozgalmak egyöntetűségénél fontosabb benne az emberi változatok gazdagsága. Nem kaszt, de nem is egyház; fegyelem, tekintély és hit nem zárja oly módon rövidre a kohézióját, hogy a belső kritikát és a kifelé való nyitottságot lehetetlenné tenné, vagy akár csak korlátozná. (A népies és urbánus elfogultságokon túlemelkedő értékszemléletével,

az irányzatok szervezettségét: a külön fórumot és orgánusmot nélkülözön is leginkább a *Magyar Csillag* hagyományát idézi.) A „raj” az „egyidejű szándékok közössége”, a mai magyar irodalom fő sodra, mozdító energiája, kristályosodási pontja. A lehetőségek megidézése, de nem a platoni ideák és álmokat szövő utópiák teleológiájával, hanem az adottságok és realitások figyelembevételével, a ténylegesen meglevő értékek és törekvések mozgósításával és provokálásával. Kiss Ferenc szótárában ezen kívül még polémikus értelme is van: azon divatos felfogással vitázik, mely a kortárs magyar irodalom helyzetét az irányzatok és iskolák teljes felbomlásában szemléli, a végletes atomizáltság, az alkotói személyiségekre való széttöredezettség állapotában. A dezorganizáló tendenciák közepette a szervülések, találkozások és kapcsolódások eseteit tudatosítja, és igényét ösztönzi. Eseménye egy olyan irodalom, mely a sorsvallatás és öntudat magasabb fokán ma is képes a nemzeti irodalom hagyományos funkcióit teljesíteni. A „rajban” való gondolkodás konzekvenciája Kiss Ferenc irodalomszemléletének termékeny kettőssége, amely a művészet önelvűségén és korrelatív jellegén alapul. „Aki benne él az irodalom eleven folyamatában, az nemcsak költőket, de tendenciákat is lát, s ezek viszonyában az építő és bontó erők arányát. Nemcsak versszerzőt lát a költőben, hanem jelenséget, akinek szerepét nemcsak a tehetség természete, hanem irodalmunk szükségletei felől is mérlegeli” — szögezi le. A nagy alkotás alapfeltétele szerinte az emberrel és a világgal való kapcsolat gazdagsága.

Az irodalomtörténeti fejezetben Kiss Ferenc fő gondja — a kitűnő mű- és karakterelemzésen túl — a korábban szeszélyes adathalmazként és véletlenszerű alakulásként szemlélt Kosztolányi-életmű koherenciájának, feszes belső logikájának a bizonyítása. Az *Esti Kornél évei* az 1910 és 1918 közé eső (eddig jobbára dekadens válságperiódusként vagy alkotói vákuumként ábrázolt) pályaszakaszt köti be a költői fejlődés folytonosságába. Jelentős pillanatnak vagyunk tanúi: Esti Kornél most szakad ki Euphorionból, s gerjeszti líra és elbeszélés műfaji munkamegosztását, a mámoros képzelgésre s az ünnep bensőségére hajló, illetve a kételkedő józanság szkepszisét vállaló én (egészen a Számadás-korszakig fennálló) ambivalenciáját. Találó magyarázatát kapjuk a próza eluralkodásának a pályán: Kosztolányi „modernsége az önelemzés differenciált műveleteire még éretlen, túl vastag bőrű, praktikus dekadens; túl »barbár«, de inkább filiszteri énjének ősi, archaikus képzetkincse pedig már szegényes, nem eléggé barbár ahhoz, hogy belőle igazi szimbólumok képződhessenek. Ezért lesz legtermékenyebb közege, sikereinek záloga az empiria, a tárgyiasság.” A harmincas évek novellahőse csak névadója és betetőzője a folyamatnak, amely a tizes évek elején indul.

A kötet törzse és gerince, egyszersmind legnagyobb teljesítménye a Nagy László-metáforával jelölt fejezet. Beteljesítése is, de túlhaladása is a műelemzés „immanens” módszerének. Kiss Ferenc az öntörvényű műalkotást a személyiség és a kor összefüggéseinek bonyolultságában, a sors kihívására adott válaszként értelmezi. Nemcsak tárgyának fogalmi pontosságú, esztétikai szempontból érzékeny, eleven stílusú leírására vállalkozik, hanem anyagából — a klasszikus magyar esszé legjobb hagyományaira emlékeztetően — mindig valamely általánosabb eszmét is kibont. Így a nyitó írás, a *Kodály* — *irodalmunk felől*, amellelt hogy felel a dilemmára, miképp keletkezhethet egy „dionysosi” században ilyen (szenvédelet és rendet, magányérzést és közösségi elkötelezettséget öszebékítő) „apollói” mű, s a visszamenőleges „hiánypótlás” (Kodályt

Petőfi és Arany népiességével rokonító) konzervatív magyarázata ellenében e zene és a modern magyar irodalom közt vonható párhuzamot igazolja, az analógiát Adyval, a Nyugat és a népiek, valamint Nagy Lászlóék lírájával, egyúttal (Kodály vokális művészetének tipológiai rajzában) a Németh László-i „bartóki modell” új poétikai változatainak sokféleségét kínálja irodalmunk számára. Azaz a folklór mai műköltői felhasználását orientálja a „balladai magyarság bajvivő szellemére”, aztán a világban való otthonosság „görögös életmintát” sugalló élményére, továbbá egy jóságosabb, ártatlanabb létet az evangélium tisztaságával és az ünnep áhitatában megidéző, vallásos-legendásító hangvételre. Végül a tanulmányt hadüzenettel is megtoldja: „az éneklő nép kodályi eszméjének koporsója felett” a tehetetlenség és káröröm fantomjaival néz farkasszemet. Az *Ilyés Gyuláról* szóló cikkek egy része parciálisabb érdekű ugyan: az egyik a *Kézfogások* alapján az „öntanúsító” verstípust elemzi, egy másik pedig a szerelmi költészetében tükröződő létezésélményt, ám a műve jelentőségét a Bethlen Gábor-i magtartás „fejedelmi stratégiáján” megmérő nekrológ már a szerepvállalón közéleti és a „homo ludens”-ösztönű liramodellek ötvözhetőségén medítál. Kiss Ferenc nyomába ered a titoknak, hogyan őrizte meg a költő „szelleme gyermeki rugalmasságát” a küldetés súlya alatt, miképp művelte a csodát: „a bölcsesség, fegyelem és felelősség társelemeként”. *Németh Lászlóról* írva az életrajzi és eszmetörténeti módszerek használati értékét is mérlegre veti. Vas István oknyomozó regénnyé szélesedő, irodalomtörténeti távlatú önéletrajzában kritikájában a *Kisebbségben* eszmevilágát emeli ki a „coriolanusi sértődés” személyes relációiból (*Kegyetlen kegyelmek*). Lackó Miklós tanulmányantológiájának apropóján hangsúlyozza, hogy az író az ideológusnál sokkal bonyolultabb és komplexebb jelenség, a művet egyedül a genézis felől, a folyómedert a partok: Szabó Dezső és Babits iránykijelölő hatásával nem lehet megmagyarázni. Németh László kultúrpolitikája ugyanis „a jövőnek készült, s a minőség, az identitástudat, a vállalkozó kedv, a gazdaérdekeltség és a felelősség, a közösségi szellem mai igényével... Nagy Lászlóban, Csoóri-ban is magára ismerhet”. Sándor Ivánnal vitázva (az „üdvten” terminológiáját „üdvösségvívásra” módosítón) az életmű hajtóerejeként felfogott írói morált tágitja egyszemélyes vallásból emberi elkötelezettséggé: „Az üdvösség az eszmékhez való hűség jutalma, az eszmék a közösséget is meg akarják váltani, gyökerük és magyarázatuk a történelem, érvényesülésüket a közeggel való állandó súrlódás akadályozza, így a hozzájuk való hűség állandó konfliktusra, az ember természetével való vívódásra kényszerít” — fejtegeti (*Új Németh László-értelmezések*). A pályatársak teljesítményeit szemlélő bírálatokban Kiss Ferenc az élménylíra és a mitologikus költészet, az irodalmunk két fővonulatát jelentő személyes és tárgyias poétika összeegyeztethetőségét szorgalmazza. Példája Kormos, aki a mesék és legendák szellemét, a nép „mélyvilágát” a szürrealizmus szemléletével társítja, meg Csoóri, akinek újabb köteteiben „az adott élmény személyes közelsége, az élethelyzet realitása s az ontológiai és történelmi jelentés egybeszövése páratlanul eredeti és rugalmas versfolyamatot alkot”. Kiss Ferenc értékhierarchiájának csúcán az emberi teljességet kifejező lírát találjuk: Nagy Lászlót is azért becsüli a legtöbbre, mert „mindenütt az egész költője marad”, józansága „nem oldja szét a tragikumot”, hanem csak „rávésődik arculatára”. A nyomában sarjadó költészet fogyatkozásait és főképp a vers beszűkítéséből származtatja: Buda Ferenc például elsorvasztja szenuális-tűnődő hajlamát, Kalász László túl sokat bíz a véletlenre, a fiatalok előtt

pedig (nem kizárólag az ő hibájukból) az emberi-költői szerep jelentősége degradálódik. (Néha a kritikus maga is hozzájárul e redukcióhoz, például amikor Ratkó József líráját a József Attila-örökség felől szemléli.)

A *Mesterségünk*, a kötet záróciklusa — a legjobb kortársi tanulmánykötetek szemléjével — a kritika kritikája, legbensőbb körén azonban a műbíráló (és a műfaj) önszemlélete. Szerep mögé rejtőző vallomás. Kiss Ferenc a klikkszellemet és csoportérdekeket egyaránt elutasítva, „a gazda féltő szigorával” tölti be hivatását. Habár számol a közeg ellenállásával, szemléletét mégse béklyózza a „létező”, hanem — a jövő felé figyelőn — mindig perspektívát nyit a „lehető”-re is. Ítélező szenvedélye „a remekművek első olvasásának” szenzációiból, az egyszeri és soha vissza nem térő pillanatok szépségéből töltődik fel. A kritikában egész intellektusával jelen van: idegen alkatától a szenvtelen méricskélés, az „én-t elnémitő szemérem” parnassienne magatartása, szerves világkép birtokában „emberközeli” tudományt művel, energikusan és széles érzelmi skálán. Jellemző, hogy nincs rutinmondata. Kitűnő vívó, akinek ereje a gyors mozdulatok robbanékony-sága, a pontos találatok kiszámított-sága, a hajlékony elegancia. Szakmai kvalitása a teoretikus hajlam és a filológusi alaposság egyensúlya, az intuitív ráeszmélések és a módszeres elemzések szerencsés aránya, a megismerés eleve-n-sége és a mérlegelés megbízhatósága. Kritikus programját Kiss Ferenc portrékra is átváltja. Közülük a pozitív — már-már a példakép felé közelítő — változat a *Komlós Aladárról* készült esszé. Poétikája, világképe karakteres, anélkül azonban, hogy dogmatikusan merev volna. Alakjában „az alkatra érzékeny szépíró, a kort ismerő történész, a mű természetét fürkésző esztéta” fog össze, hogy megvalósítsa minden érték lehető szintézisét. A negatív programot Kiss Ferenc *A kritika ügyében* című írásában fogalmazza meg. Címzettjének „óvatos bátorság” a természete: ítéleteit „rugalmasságnak álcázott labilitással”, a művek értékelemzése helyett az írók irodalompolitikai elhelyezkedésének és népszerűségének figyelembevételével alakítja. Beszűkítő racionalizmussal „csömörös idők praktikus és sivár józanságát kéri számon a költészetten, amelynek megadatott, hogy a lehetetlen és a végtelen felé építsen hidat” — hangzik bírálata (*Faragó Vilmos könyvéről*). A vitairat fordított *ars poetica*, értelve a következetesség, mellyel a „bartóki modell” irodalomszemléletét védelmezi.

Kiss Ferenc a Budai Ilonának adott interjúbán a népdaléneklés örömét nagyobb nyereségnek érzi, mint amit az irodalomról tud. Hadd vitatkozzunk a szerzővel: anélkül, hogy a folklór belülről való megélésének emberi-esztétikai jelentőségét kisebbítenénk, könyvét épp literátori eleve-n-sége és szakmai igényessége okán soroljuk a mai magyar kritika legjobb teljesítményei közé. (*Szépirodalmi.*)

GREZSA FERENC

Szerkesztői arztal

Immár hagyományos költőtálalkozót rendezett a Fonyódi Helikon március 14-én a Karikás Frigyes Gimnáziumban. Idén „Vidéki Magyarország” címmel konferenciát is szerveztek, amelyre folyóirat-szerkesztőket is meghívtak. Lapunkat Vörös László főszerkesztő képviselte a tanácskozáson.

*

A szegedi Royal irodalmi kávéháza két emlékezetes estet rendezett a közelmúltban. Kosztolányi Dezső centenáriuma KISS Ferenc irodalomtörténész beszélt, közreműködtek a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola szavalóversenyének győztesei és Ferencz Éva énekes. — Április 15-én Fodor András volt a kávéház ven-

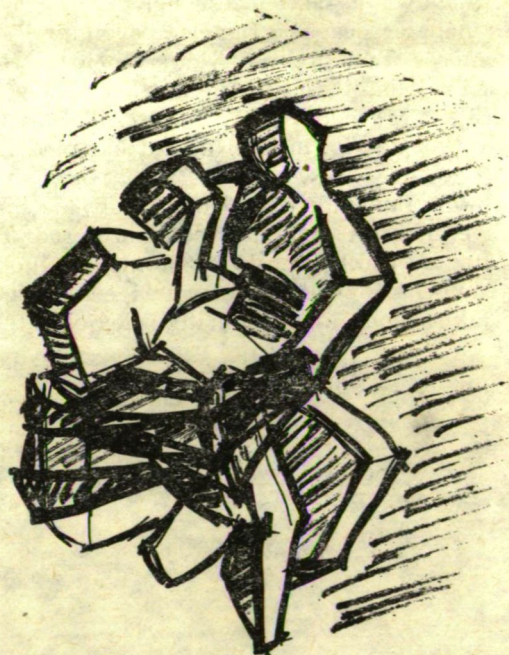
dége. A költővel Vörös László beszélgetett.

*

Vácott, a művelődési központban működő Madách Kör szervezett Tiszatáj-estet április 16-án. Szerkesztőségünket Vörös László, Annus József, Olasz Sándor és Tóth Béla képviselte. Költővendégeink voltak: Bakai István, Rózsa Endre és Csoóri Sándor. Versek, prózarészletet olvasott föl Vass Gábor színművész, népdalokat énekelt Maczkó Mária.

*

Április 25—26-án Lukács György-emlékülést rendeztek Szegeden. A fő referátumot Knopp András, az MSZMP KB osztályvezető-helyettese tartotta, aki szegedi tartózkodása idején szerkesztőségünkbe is ellátogatott.



BELICZAI MÁRIA RAJZA